

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI
SMJER MUZEOLOGIJA
ODSJEK ZA KROATISTIKU
Ak. god. 2018./2019.

Jasmina Pranjić

Projekt Muzeja glagoljice

Diplomski rad

Mentori: Dr. sc. Darko Babić, docent

Dr. sc. Tanja Kuštović, docent

Zagreb, rujan 2019.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

(potpis)

Sadržaj

SADRŽAJ	3
1. UVOD	1
2. BAŠTINA I GLAGOLJAŠTVO	2
2.1. SVETA BRAĆA U OČIMA CRKVE	4
2.2. GLAGOLJAŠKO STVARALAŠTVO I STARO(CRKVENO)SLAVENSKI JEZIK	5
3. MUZEJ KAO DOM GLAGOLJICE	6
3.1. NACIONALNI MUZEJ	7
3.2. MUZEJ GLAGOLJICE.....	10
3.3. MISIJA, VIZIJA I STRATEŠKI PLAN	11
4. ŠTO JE GLAGOLJICA?.....	13
4.1. OSOBITOSTI GLAGOLJICE	14
4.2. VRSTE GLAGOLJICE.....	16
4.3. POSTANAK GLAGOLJICE.....	17
4.4. SVETA BRAĆA ĆIRIL I METOD	19
5. KATALOG GLAGOLJSKOG STVARALAŠTVA	22
5.1. POČECI GLAGOLJICE	22
5.2. PRVA GLAGOLJICA U HRVATSKOJ	23
5.3. NATPISI.....	24
5.4. LITURGIJSKI TEKSTOVI.....	30
5.4.1. <i>Misal</i>	30
5.4.2. <i>Brevijar</i>	34
5.5. BIBLIJSKI TEKSTOVI NA GLAGOLJICI	42
5.5.1. <i>Apokrifi, vizije, legende i svjetska književnost</i>	47
5.6. PRAVNI SPOMENICI NA GLAGOLJICI	52
5.7. TISAK U HRVATSKOJ I IZVAN NJE	55
5.7.1. <i>Inkunabule</i>	56
5.7.2. <i>Senjska tiskara</i>	61
5.7.3. <i>Riječka tiskara</i>	63
5.7.4. <i>Hrvatska tiskara u Urachu</i>	65
6. MUZEJ GLAGOLJICE - ORGANIZACIJA MUZEJA I MUZEJSKA GRAĐA	67
6.1. ZAGREB.....	68
6.1.1. <i>Zgrada muzeja</i>	69
6.1.1.1. <i>Nacionalna i sveučilišna knjižnica</i>	70
6.2. MUZEJ GLAGOLJICE.....	72
6.2.1. <i>Muzejska zbirka</i>	73
7. MUZEJSKO OSOBLJE	79
8. MARKETING, POSJETITELJI I POKROVITELJSTVA MUZEJA.....	80
8.1. POSJETITELJI.....	83
8.2. PARTNERSTVA, POKROVITELJSTVA I FINANCIRANJE.....	85
9. ZAKLJUČAK	87

10.	LITERATURA	88
-----	------------------	----

1. Uvod

Ovim diplomskim radom predstaviti će se projekt Muzeja glagoljice. Projekt muzeja sagledat ćemo s dva gledišta, onog kroatističkog i onog muzeološkog.

S gledišta kroatistike glagoljicu ćemo sagledati kao jezični i pisani fenomen. Odgovorit ćemo na pitanja što je glagoljica, kada nastaje i zašto. Katalogizirat ćemo najznačajnije glagoljaške spomenike. Kao najvažniji kameni spomenik izdvojiti ćemo Bašćansku ploču kao prvi spomen hrvatskog imena i istaknuti njezinu povijesnu, kulturnu i književnu vrijednost. Rukopisna djela razvrstat ćemo prema vrsti tekstova na liturgijske, biblijske i pravne tekstove. Među liturgijskim tekstovima istaknut ćemo misale i brevijare. Od biblijskih tekstova, kojih je najviše, istaknut ćemo apokrife, vizije, legende i evanđelja. Ti su tekstovi zapisani u zbornicima. Glagoljaške rukopise sagledat ćemo kao vrata za ulazak europske književnosti na hrvatsko tlo. Pravne tekstove okarakterizirat ćemo kao djelomično književna djela koja nam daju uvid u tadašnji život zajednice. Predstaviti ćemo rad prvih tiskara koji su otisnuli naše inkunabule.

Muzeološka strana rada baviti će se ustrojstvom Muzeja glagoljice i baštinskom vrijednošću glagoljice. Prikazati ćemo glagoljicu kao materijalnu i nematerijalnu baštinu. Prezentirajući vrijednost i važnost glagoljice kao baštine ukazati ćemo na potrebu za osnivanjem takvog muzeja. Prikazati ćemo Muzej glagoljice kao muzej koji poštuje muzeološke funkcije, posluje u skladu sa Zakonom o muzejima i Etičkim kodeksom za muzeje. Opisati ćemo lokaciju muzeja, njegovu organizaciju i raspored. Pobrajati ćemo zbirku muzeja i odrediti stalni postav uzimajući u obzir djela na glagoljici od najveće važnosti. Prikazati ćemo muzej kao mjesto autentičnog prikaza vremena nastanka glagoljice i vrhunca glagoljaške pismenosti. Istaknuti ćemo važnost muzejskog osoblja i marketinga u muzeju.

2. Baština i glagoljaštvo

„Kulturna baština, materijalna i nematerijalna, zajedničko je bogatstvo čovječanstva u svojoj raznolikosti i posebnosti, a njena zaštita jedan je od važnih čimbenika za prepoznavanje, definiranje i afirmaciju kulturnog identiteta.“¹

G. Gottfried Dehio kaže da se kulturne spomenike čuva zbog pijeteta i da su dio nacionalne biti². U 19. stoljeću baština postaje važan dio identiteta nacija. Tridesetih godina prošloga stoljeća donošenjem Atenske i šezdesetih godina donošenjem Venecijanske povelje uspostavljeno je moderno prepoznavanje kulturne baštine koje pomiče interes s pojedinačnog spomenika na povijesni prostor i ambijente. Danas baština kao pojam obuhvaća materijalnu i nematerijalnu baštinu i krajolike te se smatra dinamičkim i odgovornim procesom za iskazivanje suvremenih potreba društva. Zaštita kroz povijest, od donošenja općih načela zaštite 1976. godine u Nairobiju³ do danas, postaje predmet nacionalnih i međunarodnih zakonodavstava, sporazuma i konvencija. Zaštita baštine povezuje se s memorijalnim značajem kulture i baštine koji je usko vezan uz koncept individualnog i društvenog sjećanja i identiteta. Danas baština nije više samo ono materijalno, ona postaje unutarnje, inherentno obilježje od kulturne vrijednosti i značaja. Danas

„baštinu određuje skup stvari iz prošlosti koje određeno društvo prepoznaje kao vrijednost, a ona predstavlja izraz načina života zajednice, uključujući i običaje, prakse, mjesta, stvari, umjetničke izraze i vrijednosti.“⁴

Nematerijalna baština koja obuhvaća vrijednosti koje se manifestiraju kao tradicionalne vještine i tehnologije, vjerski obredi, usmena predaja, vezana je uz materijalnu baštinu. Cilj zaštite je zajedno očuvati materijalne i nematerijalne aspekte baštine.⁵

Glagoljica, simbol našeg naroda i zemlje,⁶ kao baština ubraja se u materijalnu i nematerijalnu baštinu. Materijalni aspekt predstavljaju svi spomenici glagoljaške aktivnosti na području

¹<https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6> 19.5.2019.

² Dumbović Bilušić, Biserka: Kulturna baština u Hrvatskoj pred novim izazovima
<https://hrcak.srce.hr/file/258282> 14.6.2019. str. 8, 14.6.2019

³ Ibid, str. 10, 14.6.2019

⁴ Ibid, str. 8, 14.6.2019.

⁵ Ibid, str. 8, 14.6.2019.

Republike Hrvatske i šire. Nematerijalni aspekt je kontekst samog pisma kao takvog te njegova uporaba u svakodnevnom, političkom, kulturnom i pravnom životu. Odgovara na pitanja zašto je glagoljica nastala, u kojem povijesnom, književnom i kulturnom kontekstu dolazi do njezine pojave, što je značila u vremenu kada nastaje i što znači danas. Bez nematerijalnog aspekta materijalni dio gubi velik dio značaja, spomenici se pretvaraju u natpis, a rukopisi u mrtvo slovo na papiru.

Glagoljašku baštinu vezemo uz početke slavenske pismenosti na području istočne Bugarske. Kultura slavenske pismenosti počinje traktatom Crnorisca Hrabra *O pismenima* s kraja 9. ili početka 10. stoljeća. Početak pismenosti veže se uz Ćirila,

„čovjeka pravedna i istinoljubiva koji im sastavi trideset i osam pismena, jedna prema obliku grčkih slova, druga prema slavenskoj riječi.“⁷

Crnorizac Hrabar polemizira o glagoljici, slavenskoj kulturi i pismenosti.⁸ Glagoljica je promijenila kulturni identitet Slavena koji su se istaknuli kao samostalan narod sa svojim pismom, jezikom i kulturom. Glagoljica je u temeljima svih slavenskih srednjovjekovnih književnosti i u povijesnim razvojem svakog slavenskog književnog jezika.⁹

Glagoljica je pismo koje se prostiralo kroz Češku, Panoniju, Bugarsku, Makedoniju, Bosnu i Hrvatsku. Prostor glagoljske aktivnosti možemo podijeliti na tri glavne regije: hrvatska, bugarsko-makedonska i češko-moravska regija.¹⁰ Smatra se kako se glagoljica na području Hrvatske počela koristiti u vrijeme protjerivanja Metodovih učenika 885. godine.¹¹ Na području Hrvatske glagoljalo se u Istri, Hrvatskom primorju, Kvarneru, Dalmaciji, na dubrovačkom području, Lici, Krbavi i na području Zagrebačke biskupije. Kao početak glagoljaškog stvaralaštva navodi se područje Zadra i Nina odakle se glagoljica širila na ličko i krbavsko područje. Kvarner je jedno od najplodnijih tla glagoljaštva jer je tamo sačuvano najviše spomenika. Glagoljaško stvaralaštvo na području Zagrebačke biskupije počinje u 15.

⁶ Crnić, Mirjana: Glagoljica-osebujna odrednica hrvatskoga kulturnoga i nacionalnoga identiteta <https://hrcak.srce.hr/file/127285> 14.6.2019. str. 151, 14.6.2019.

⁷ Damjanović, Stjepan: Slovo iskona, Matica hrvatska, Zagreb, 2004. str. 169

⁸ Ibid, str. 172

⁹ Damjanović, Stjepan: Jedanaest i pol stoljeća nezaborava, <https://hrcak.srce.hr/115907> str. 48, 14.6.2019.

¹⁰ Žubrinić, Darko: Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj, Hrvatsko društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Element, Zagreb, 1996. str. 93

¹¹ Ibid, str. 97

stoljeću. Isprave se pišu u Bosiljevu, Lipniku, Jastrebarskom, Draginiću, Ozlju, Turopolju. Na jugu glagoljica seže sve do dubrovačkog područja. Žarište glagoljice na jugu bila je Poljička knežija.¹²

2.1. Sveta braća u očima Crkve

Rad Ćirila odnosno Konstantina i Metoda prepoznat je kao bitan doprinos razvoju slavenskih jezika, pisama i književnosti. Papa Ivan Pavao II. proglasio je Konstantina i Metoda suzaštitnicima Europe i stavio u ravnopravan položaj sa Svetim Benediktom čiji su sljedbenici napravili najviše za zapadnoeuropsku baštinu.

Papa Ivan Pavao II. u svom pismu povodom proglašenja Konstantina i Metoda suzaštitnicima Europe piše da je njegova

„najdublja želja da – dobrotom presvete trojice i zagovorom Bogorodice i svih svetih – otpadne sve što razjedinjuje Crkvu, narode i zemlje, a različiti oblici predaja i kultura pridonesu uzajamnom nadopunjavanju u onom bogatstvu koje je plod složnih duša.“¹³

smatrajući rad Konstantina i Metoda dijelom istočnog krila kršćanstva jednakovrijednog kao i zapadnoeuropska baština. Smatra da trebamo kulturne i druge različitosti prihvatiti kao ono što nas obogaćuje i što u nama budi znatiželju. Godine 1939. kardinal Hermeneglio Pellegrinetti u svom govoru pred fašistima osvrnuo se na rad Konstantina i Metoda. Za Konstantina kaže da je posjedovao

„divnu ravnotežu između svijesti o jedinstvu ljudskoga roda koja se temelji na zajedništvu podrijetla i otkupljenju, te između svijesti o individualnosti plemena i naroda koje proizlazi iz prirode i zato iz Boga.“¹⁴

Ističe Konstantinovu kompleksnost suprotstavljajući dva pola njegovih stavova. Suprotstavlja njegovu svijest o jedinstvenosti Slavena i ideji kršćanskog jedinstva koje su Konstantin i Metod istaknuli

¹² Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 87

¹³ Damjanović, Stjepan: Jedanaest i pol stoljeća nezaborava, <https://hrcak.srce.hr/115907> str. 39, 14.6.2019.

¹⁴ Ibid, str. 40, 14.6.2019

„u latinskom Rimu, na grobu Sv. Petra, pred samim papom, slaveći bogoslužje slavenskim jezikom.“¹⁵

Stav o jednakosti pred Bogom iskazan je u polemici s venecijanskim svećenicima koji su smatrali kako su samo tri jezika grčki, latinski i hebrejski, dostojna oltara u kojoj Konstantin zagovara uporabu slavenškog jezika u bogoslužju argumentima iz Biblije. Zbog svog uvjerenja da su svi ljudi djeca Božja Ćiril je smatran zaštitnikom slavenškog svijeta.¹⁶

2.2. Glagoljaško stvaralaštvo i staro(crkveno)slavenski jezik

Nakon 1248. godine kada je papa Inocent IV. dopustio obavljanje liturgije na hrvatsko staroslavenskom jeziku počinje zlatno doba glagoljice koje se protezalo kroz 14. i 15. stoljeće. Iz tog vremena imamo sačuvano tridesetak brevijara, dvadesetak misala, tri psaltira i mnoštvo fragmenata. Osim liturgijskih tekstova javljaju se beletristički tekstovi kao dijelovi zbornika. Zbornici su bogat izvor prijevoda s latinskog, talijanskog i češkog koji su u našu književnost ušli posredstvom staroslavenskih prijevoda.¹⁷ Pravni spomenici važni su jer prikazuju ulazak narodnog jezika u pisanu praksu čime više nisu samo pravne listine već i tekstovi književne važnosti. Na njihovo nastajanje utjecali su hrvatsko staroslavenski liturgijski tekstovi i hrvatska usmena književnost.¹⁸

Staro(crkveno)slavenski jezik važan je za razumijevanje glagoljaških tekstova. Prevođenjem grčkih crkvenih tekstova na slavenski jezik u 9. stoljeću nastao je najstariji slavenski književni jezik, staro(crkveno)slavenski. Uporabom jezika u njega ulaze osobine živih slavenskih jezika te tako nastaju redakcije i recenzije staroslavenskog jezika: češko-moravska, hrvatska, srpska, bugarska, makedonska, panonska, ruska te vlaška ili rumunjska. Najstariji slavenski književni jezik nazivao se slavenskim jezikom. Njegovo istraživanje počinje u 18. stoljeću kada ga se počinje imenovati različito, ovisno o tome koju njegovu funkciju se želi istaknuti: *starocrkvenoslavenski* i *crkvenoslavenski* ako govorimo o liturgijskom jeziku, *starobugarski* i *staromakedonski* kada govorimo o podrijetlu jezičnih osobina, *općeslavenski književni jezik* kada govorimo o njemu kao književnom jeziku svih

¹⁵ Ibid, str. 40, 14.6.2019.

¹⁶ Ibid, str. 41, 14.6.2019.

¹⁷ Ibid, str 43-44, 14.6.2019.

¹⁸ Ibid, str. 45, 14.6.2019.

slavenskih naroda i *staroslavenski* kada govorimo o kanonskom i redakcijskom jeziku zajedno¹⁹. Status jezika na ovim prostorima bio je jednak statusu latinskog stoga govorimo o trojezičnoj hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi (latinski-staroslavenski-hrvatski). „Najčišći“ hrvatski jezik nalazi se u pravnim tekstovima.²⁰

3. Muzej kao dom glagoljice

Začetnik muzeologije u Hrvatskoj Ivo Maroević u svom Uvodu u muzeologiju navodi nekoliko definicija muzeja različitih autora:

„muzej kao mjesto za sabiranje, uređivanje i zaštitu materijalnih predmeta koji su izazvali nečiju pozornost, muzej kao ustanova u kojoj se primjenjuju i ostvaruju posebni odnosi čovjeka i stvarnosti te muzej kao ustanova koja sabire, dokumentira, čuva, izlaže, i interpretira materijalna svjedočanstva i pridružene im informacije u interesu javne dobrobiti.“²¹

koje u svojoj doktorskoj disertaciji Peter van Mensch objedinjuje u jednu definiciju:

„Muzej je stalna muzeološka institucija koja čuva zbirke predmeta kao dokumenata (corporate documents) i generira znanje o tim dokumentima.“²²

Peter van Mensch muzej približava muzeološkoj instituciji s naglaskom na zaštitu baštine. Definiranjem predmeta baštine kao dokumenta muzej približava informatičkim disciplinama poput komunikologije i dokumentaristike te muzeju daje pravo mjesto unutar muzeologije. International council of museum (ICOM) pod pojmom muzeja svrstava sve oblike muzeološkog djelovanja²³ te je ICOM-ova definicija muzeja iz 2007. godine najobuhvatnija definicija muzeja:

„Muzej je nekomercijalna, svaka javna ustanova u službi društva i njegova razvoja, koja je otvorena javnosti i koja u svrhu proučavanja, obrazovanja i zadovoljstva, nabavlja, čuva,

¹⁹ Ibid, str 46, 14.6.2019.

²⁰ Ibid, str 47, 14.6.2019.

²¹ Maroević, Ivo: Uvod u muzeologiju, Zavod za informacijske studije, Zagreb, 1993. str. 75

²² Ibid, str. 75

²³ <http://www.icombih.org/site/definicija-muzeja,19.html> 17.7.2019.

istražuje i komunicira s publikom i izlaže materijalna svjedočanstva o ljudima i njihovoj okolini.²⁴

Ova definicija određuje društvenu relevantnost muzeja u vidu nekomercijalne javne ustanove otvorene javnosti u službi društva te nabraja njegove temeljne muzeološke funkcije sabiranja, čuvanja, istraživanja i komuniciranja baštine.

3.1. Nacionalni muzej

Maroević navodi da Peter van Mensch muzeje prema teritorijalnom djelovanju dijeli na nacionalne, regionalne, gradske i zavičajne muzeje.²⁵ Kako je glagoljica pismo i stvaralaštvo koje obuhvaća cijelu Hrvatsku, i šire, Muzej glagoljice ubraja se u model nacionalnih muzeja. Tomislav Šola nacionalni muzej definira kao muzej koji reprezentira državu, naciju, nacionalnu povijest kulture²⁶. To je muzej s nacionalnim statusom koji predstavlja veliku važnost za nacionalno značenje države zbog svoje zbirke ili stjecaja strukovnih ili političkih okolnosti. Njegova zadaća je čuvanje, istraživanje i prezentiranje nacionalnog identiteta. Nacionalni muzej čine kulturna i civilizacijska tradicija nacije i sva baština pohranjena u institucijama.²⁷ Nastanak prvih institucija nacionalnog karaktera na teritoriju današnje Republike Hrvatske veže se uz biskupa Maksimilijana Vrhovca koji je promovirao ideju sakupljanja hrvatskih knjiga, riječi, poslovice i narodnih pjesama čime je osvijestio brigu za nacionalnu nematerijalnu baštinu. Veliku pozornost pridavao je sakupljanju povijesnih dokumenata u borbi za političko ujedinjavanje hrvatskih zemalja. U pozivu navodi *i druga koja...starinska dela*²⁸ gdje poziva na sakupljanje materijalne predmetne baštine. Shvaćajući ulogu baštine u stvaranju nacionalne memorije pomagao je u osnutku Mađarskog narodnog muzeja u Budimpešti. U svom kasnijem radu posvetio se njegovanju nacionalnog jezika i pisma te uređivanju arhivske baštine. Najveći doprinos osvještavanju nacionalne memorije dao je idejom otvaranja javne knjižnice.²⁹ Za razliku od sjevera, gdje se na čelu s

²⁴Maroević, Ivo: Uvod u muzeologiju, Zavod za informacijske studije, Zagreb, 1993. str 74

²⁵ Ibid, str. 80

²⁶ Šola, Tomislav: Prilog reformi nacionalnih muzeja ili pledoaje za Hrvatski nacionalni muzej, <https://hrcak.srce.hr/87454> str. 120, 5.5.2019.

²⁷ Ibid, str. 120, 5.5.2019.

²⁸ Vujčić, Žarka: Izvori muzeja u Hrvatskoj, Art magazin kontura, Zagreb, 2007, 253. str

²⁹ Ibid, str. 253

Maksimilijanom Vrhovcem otvara knjižnica, dalmatinski prosvjetitelji osnovali su specijaliziranu instituciju za zaštitu lokalne arheološke baštine, Arheološki muzej u Splitu 1820. godine koji je ujedno i najstarija muzejska ustanova u Hrvatskoj.³⁰ Iako se poticalo osnivanje Arheološkog muzeja u Splitu, Beč je tražio da se svi značajniji arheološki nalazi šalju u Carski kabinet u austrijsku prijestolnicu. Postojao je veliki pritisak Beča i Budimpešte na baštinske institucije 19. stoljeća zbog straha od oblikovanja hrvatskog nacionalnog identiteta. Čekalo se dugo vremena da Budim dopusti osnivanje Gajeva *Društva izobraženosti ilirske tj Društva za uzgajanje narodnog jezika i literature u Zagrebu* (1836.-1847.) i izda potvrdu *Pravila o ustrojstvu narodnog muzeja* (1861.-1866.).³¹ Uz osnivanje narodno-književnog društva u Zagrebu Ljudevit Gaj predlaže osnivanje Narodnog muzeja. Ljudevit Gaj 1836. godine podnosi prijedlog saboru:

„odkuda bi se složnom voljom i moćom svih prijateljah narodne izobraženosti ilirske velika občinska knjižnica i narodni muzej podignuo.“³²

kojim traži osnivanje muzeja. Sabor je prihvatio prijedlog te člankom XV. izjavio da se oformi učeno društvo *culturam nationalem pro scopo habens*. Vlada je, ne želeći imati novi društveni pokret u Hrvatskoj, odgađala osnivanje književnog društva i nacionalnog muzeja.³³ Muzej je, uz suradnju zagrebačke Čitaonice, Hrvatsko-slavenskog gospodarskog društva u Zagrebu i Matice ilirske, utemeljen 1846. godine, prvim javnim izlaganjem muzejskih zbirki u palači grofa Draškovića u sklopu Hrvatskog narodnog preporoda. Uočeno je da su se tada po prvi puta u javnom izlaganju muzejskih zbirki poštivale sve tri muzeološke funkcije: zaštita, istraživanje i komunikacija zbog čega se 1846. godina smatra godinom osnutka Narodnog muzeja.³⁴ Za njegovo otvaranje bili su zaslužni dobrovoljni novčani prilozi i donacije predmeta postojećim zbirkama.³⁵ Hrvatski narodni preporod, nacionalni, kulturni i politički pokret, počiva na želji za oblikovanjem vlastitog identiteta i prosvjetiteljskim idejama o promicanju znanosti u Hrvatskoj na hrvatskom jeziku.³⁶ Godine 1866. Narodni

³⁰ Vujić, Žarka: Obrazac osnutka prvih muzeja u Zagrebu <https://hrcak.srce.hr/87447> 22. str 5.5.2019.

³¹ Vujić, Žarka: Izvori muzeja u Hrvatskoj, Art magazin kontura, Zagreb, 2007, str. 256

³² Ljubić, Šime. 1870. Narodni zemaljski muzej u Zagrebu. Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, Vol. 1 No 1, <https://hrcak.srce.hr/62429> str. 4 5.5.2019.

³³ Ibid, str. 5, 19.7.2019.

³⁴ Vujić, Žarka: Obrazac osnutka prvih muzeja u Zagrebu <https://hrcak.srce.hr/87447> str. 24 19.7.2019

³⁵ Ljubić, Šime. 1870. Narodni zemaljski muzej u Zagrebu. Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, Vol. 1 No 1, <https://hrcak.srce.hr/62429> str. 5 19.7.2019.

³⁶ Vujić, Žarka: Obrazac osnutka prvih muzeja u Zagrebu <https://hrcak.srce.hr/87447> str. 24 5.5.2019

muzej je postao muzej Trojedne Kraljevine pod upravom Akademije te je uređeno njegovo ustrojstvo, pravni položaj i načini financiranja. Muzej nikada nije zaživio kao cjeloviti muzejski prostor već su zbirke podijeljene na tri različita muzeja: Hrvatski prirodoslovni muzej, Arheološki muzej i Hrvatski povijesni muzej.³⁷

„Nacionalni su muzeji središnje institucije mreže muzeja, sa zadatkom da što iscrpnije i kvalitetnije dokumentiraju, sačuvaju i predstave šaroliku cjelinu identiteta, koji zajedno, kao bogatstvo različitosti, čine ukupni „nacionalni identitet”, te da postanu mjesta rekoncilijacije i tolerancije: „Svi različiti – svi jednaki”. Zadatak im je da tu cjelinu sačuvaju pred nasrtajem diskulturacije, akulturacije i „internacionalizacije” kultura.“³⁸

Nacionalni muzeji više nisu pohvala vremenima stare slave, oni su svjedoci uspona i padova povijesnog iskustva.³⁹

Nacionalni muzeji nastoje promicati nacionalni sustav vrijednosti i uspostaviti nacionalni identitet. Oni su institucionalno, administrativno i znanstveno sredstvo za predstavljanje državnog identiteta. U osnovi im je nacionalizam, kulturni nacionalizam i identitet.⁴⁰ Identitet, nacionalni identitet i nacija pojmovi su modernog doba.

„Nacionalni identitet je zajednički identitet stanovnika određenog politički i geografski definiranog prostora, odnosno nacije.“⁴¹

Nacionalni identitet podložan je stalnim promjenama. Hrvatsku kulturu i politiku obilježavaju tri glavna obilježja: jezik, duhovna posebnost i političke institucije i statuti.⁴² Jezik je jedan od glavnih obilježja svake države i nacije. On je sredstvo za promišljanje i realiziranje nacionalnog identiteta. Hrvatski jezik i pismo temelj su našeg identiteta. Glagoljica je utjecala na razvoj hrvatske kulture kroz glagoljašku ostavštinu i svoj utjecaj na književnike. Kroz povijest, Hrvati su pokazivali visoku razinu autonomije te nisu pokleknuli pod utjecajima

³⁷ Narodni muzej <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=42998> 5.5.2019.

³⁸ Šola, Tomislav: Javno pamćenje čuvanje različitosti i mogući projekti, Zavod za informacijske studije, Zagreb, 2014, str. 82

³⁹ Ibid, str. 83

⁴⁰ Šola, Tomislav: Prilog ferormi nacionalnih muzeja ili pledoaje za Hrvatski nacionalni muzej <https://hrcak.srce.hr/87454> str. 121 5.5.2019.

⁴¹ Čičak Andreja, Žuškić Alen: Nacionalni identitet i njegova važnost tijekom ulaska u Europsku uniju <https://hrcak.srce.hr/184479> str. 97 5.5.2019.

⁴² Čičak Andreja, Žuškić Alen: Nacionalni identitet i njegova važnost tijekom ulaska u Europsku uniju <https://hrcak.srce.hr/184479> str. 99 17.7.2019.

interesnih skupinama Rima, Bizanta i Franaka. Velik utjecaj u stvaranju identiteta Hrvata imali su benediktinci, franjevci i isusovci kao izvori pismenosti. Hrvatska i hrvatski identitet bili su priznati od strane Zapada i Vatikana.⁴³

Nacionalni muzej predstavlja nacionalni identitet, odnosno jezik, duhovnost i politiku države. Glagoljica i glagoljaško stvaralaštvo velik su i važan dio hrvatske povijesti, kulture i pismenosti. Početak vjerskog, političkog, kulturnog, pravnog života počiva na glagoljici. Uspostavom glagoljice Hrvatska je stala uz bok Istoku prevodeći grčke liturgijske tekstove za potrebe širenja kršćanstva među Slavenima. Kasnije, liturgija na staroslavenskom jeziku i glagoljici prihvaćena je od strane Vatikana kao jedan od ravnopravnih jezika, uz latinski, grčki i hebrejski, za obavljanje Božje službe. Prodorom Turaka prema Zapadnoj Europi Hrvatska postaje predziđe i obrambena zona u Turskim osvajanjima. Hrvatska je bila prva linija obrane kršćanskog načina života.⁴⁴

3.2. Muzej glagoljice

Muzej glagoljice okupljao bi predmete važne za glagoljaško stvaralaštvo. Počivao bi na načelu muzeoloških funkcija istraživanja, zaštite i komunikacije predmeta⁴⁵. Istraživanje je temeljna djelatnost i misaoni proces u kojem se muzeologija upotunjuje s drugim znanstvenim disciplinama. To je interpretacija informacijske vrijednosti kulturne i prirodne baštine na temelju vrijednosti predmeta unutar zbirke, vrijednosti zbirke unutar muzejskog fonda i vrijednosti baštine unutar prostora⁴⁶. Predmet se istražuje na više razina: predmet se analizira, opisuje i komparativno vrednuje, zatim predmet se vrednuje kulturno, sociološko unutar funkcionalnog okvira njegove okoline te se istražuje konzerviranje, restauriranje i izlaganje predmeta.⁴⁷ Zaštita je jedna od osnovnih načela muzejske djelatnosti. Njezina je zadaća očuvanje baštine i sprečavanje njezinog propadanja⁴⁸. Zaštita predmeta baštine provodi se njegovim sabiranjem i izdvajanjem u muzejski fond. Predmetu se osigurava

⁴³Ibid, str. 99 5.5.2019.

⁴⁴ Antemurale <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=2940> 18.7.2019.

⁴⁵ Maroević, Ivo: Uvod u muzeologiju, Zavod za informacijske studije, Zagreb, 1993. str. 161

⁴⁶ Ibid, str. 185

⁴⁷ Ibid, str. 186

⁴⁸ Ibid, str. 169

odgovarajući prostor za smještaj, predmet se konzervira i restaurira, dokumentira se i inventarizira te se naposljetku osigurava zaštita predmeta od nepovoljnih uvjeta, krađa i drugih nepogoda.⁴⁹ Posljednje načelo muzeološkog djelovanja je komunikacija. Temeljni oblik komunikacije u muzeju je izložba. izložbom muzej prezentira i interpretira poruke sadržane u muzejskim predmetima. Muzej prenošenjem poruka baštinu stavlja u svakodnevni život ljudi i zajednica čime baština postaje dio identiteta zajednice.⁵⁰

3.3. Misija, vizija i strateški plan

Muzej glagoljice poslovaao bi u skladu s ICOM-ovim Etičkim kodeksom za muzeje članak 1.1. koji govori:

„Upravno tijelo bi trebalo osigurati da muzej ima napisani i objavljeni osnivački akt, status ili drugi javni dokument usklađen sa zakonima, kojim se jasno iskazuju pravni status, misija, trajnost i neprofitna narav muzeja.“

i članak 1.2. koji kaže:

„Upravno tijelo bi trebalo pripremiti, objaviti i rukovoditi se izjavom o poslanstvu, ciljevima i politici muzeja, kao i o ulozi i sastavu samoga upravnog tijela.“⁵¹

Misija je izjava koji govori što muzej radi, za koga i zašto. Ona definira jedinstveni identitet i svrhu muzeja te artikulira razumijevanje muzeja o njegovoj ulozi i odgovornosti prema javnosti i svojoj zbirci. Aktivnosti muzeja trebale bi podržavati misiju muzeja⁵². Misija Muzeja glagoljice bila bi strateško sabiranje, istraživanje, zaštita i interpretacija glagoljaške građe kao dijela nacionalnog identiteta, povijesti i kulture hrvatskog naroda za dobrobit šire javnosti.

Vizija je izjava koja određuje smjer razvoja ustanove odnosno muzeja. Mora istovremeno biti realna i predstavljati izazov, nešto čemu težimo.⁵³ Vizija muzeja glagoljice bila bi da Muzej

⁴⁹ Ibid, str. 171

⁵⁰ Ibid, str. 199

⁵¹ Etički kodeks za muzeje, ICOM, Sarajevo-Zagreb, 2007. str 1

⁵² American Alliance of Museums <https://www.aam-us.org/programs/ethics-standards-and-professional-practices/mission-statement/> 7.5.2019.

⁵³ <http://www.womeninadria.com/vizija-i-misija-firme/> 7.5.2019.

glagoljice postane važno mjesto interpretacije, istraživanja i zaštite glagoljaške građe i njezina utjecaja na povijest, kulturu, politiku. Muzej glagoljice kao mjesto edukacije, razmjene iskustava, kulturno i turističko središte. Njegovanje glagoljice i njezine ostavštine kao dio nacionalnog identiteta.

Strateško planiranje razvija zajedničku ideju o tome u kojem smjeru će se muzej razvijati i što želi postići u određenom vremenu, obično u razdoblju do 5 godina. Strateški plan određuje ciljeve i osmišlja strategije kako te ciljeve ostvariti. On predviđa kako će muzej stjecati, razvijati i raspoređivati svoje resurse te unaprijediti svoju misiju i poslovati u skladu s financijskom održivošću.⁵⁴ Strateški plan bavi se ključnim elementima organizacije: vizijom, misijom, načelima, korisnicima, pokazateljima, prioritetima, rezultatima i aktivnostima muzeja.⁵⁵ U strateškom planu vizija predstavlja idealno stanje muzeja dok misija predstavlja put od trenutnog do idealnog stanja, odnosno svrhu postojanja muzeja. Strateški prioriteti su aktivnosti koje se moraju provesti kako bi se ispunila misija organizacije. Provedene aktivnosti rezultiraju ciljevima koji su mjerljivi određenim pokazateljima. Rezultati su ostvarivi putem projekata i programa. Programi su aktivnosti koje se provode kontinuirano bez vremenskom ograničenja i zadovoljavaju svakodnevne potrebe korisnika. Projekti su vremenski određeni te se provode jednokratno kako bi se nešto unaprijedilo ili stvorilo. Pokazatelji su vezani uz rezultate zadanih aktivnosti te su kao takvi mjerljivi i izravno povezani s ciljem muzeja.⁵⁶ Sukladno definiranju strateškog plana i primjerima dobre prakse Gradskog muzeja Varaždin⁵⁷, Muzeja Hrvatskog zagorja⁵⁸, Etnografskog muzeja u Zagrebu⁵⁹ strateški plan Muzeja glagoljice zahvaćao bi razdoblje od 5 godina. U planu bi bile obuhvaćeni misija, vizija, ciljevi, aktivnosti, pokazatelji uspješnosti muzeja. U izradi plana sudjelovali bi ravnatelj, stručno osoblje, pravna služba te

⁵⁴ <https://www.aam-us.org/programs/ethics-standards-and-professional-practices/mission-and-planning-standards/> 7.5.2019.

⁵⁵ <https://medium.com/@tomislavmamic/kako-izraditi-jednostavan-i-u%C4%8Dinkovit-strate%C5%A1ki-plan-organizacije-f4193af803b3> 21.7.2019.

⁵⁶ Ibid, 7.5.2019.

⁵⁷ Strateški plan Gradski muzej Varaždin <http://www.gmv.hr/UserFiles/File/Strateski-plan-GMV.pdf> 7.5.2019.

⁵⁸ Strateški plan Muzeja Hrvatskog zagorja <http://www.mhz.hr/downloads/pdf/doc/3Final%20Strate%C5%A1ki%20plan%20Muzeja%20Hrvatskog%20zagorja%202018.%20-%202020.%20-.pdf> 19.7.2019.

⁵⁹ Strateški plan Etnografski muzej Zagreb http://www.emz.hr/downloads/pdf/ppi/EMZ_STRATESKI_FINAL.pdf 19.7.2019.

računovodstvo. Planiranje bi započelo analizom trenutnog stanja u muzeju, izradom SWOT analize, analizom posjetitelja i zbirke. S obzirom na analizu, misiju i viziju muzeja odredili bi se ciljevi koji se žele postići i aktivnosti za postizanje ciljeva. Muzeju glagoljice važniji ciljevi bili bi da postane središnja ustanova za istraživanje glagoljaštva u Hrvatskoj i Europi, ostvarivanje suradnje s muzejima i ustanovama srodnih područja, mjesto susreta, druženja i okupljanja te razvijanja pozitivnih stavova prema muzeju, mjesto jačanja kapaciteta zaposlenika u vidu edukacija i razvijanja stručnog i znanstvenog rada, pozicioniranje glagoljice kao bitne stavke nacionalnog identiteta.

4. Što je glagoljica?

Glagoljica je pismo koje datira iz 9. stoljeća. Smatra se kako je to najstarije pismo slavenskih jezika nastalo za potrebe širenja kršćanstva među Slavenima. Prema nekim teorijama sastavio ju je Konstantin Filozof. Prvo spominjanje naziva *glagoljica* datira iz talijanskog pisma Franje Glavinića rimskoj Propagandi 11.1.1626. godine⁶⁰. Naziv *glagoljica* izveden je iz glagola *glagolati* koji, osim što znači *govoriti*, označava obavljanje Božje službe na staroslavenskom jeziku⁶¹.

⁶⁰ Glagoljica <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=22160> 13.1.2018.

⁶¹ Ibid, 13.1.2018.

4.1. Osobitosti glagoljice

Glagoljska azbuka se, ovisno o tipu i vremenu njezine uporabe, sastoji od tridesetak slova. Početna slova nam otkrivaju naziv pisma, azbuka, koji je nastao od početnih slova азъ i букы. Po azbučnom redu imena slova azbuke tvore akrostih „азъ букы вѣдѣ глаголјѣ добрѣ естѣ живѣти Жѣло земли“⁶² što Anica Nazor prevodi „Ja slovo znajući govorim: dobro je živjeti vrlo [na] zemlji“. Nakon иже, и – koje označava početno slovo Isusova imena и ѣрвѣ koji se nalazi u riječima poput evanđelje и анѣл сlijedi nastavak akrostiha „како людѣје мыслите нашь онѣ покоѣъ рѣци слово тврѣдо“ prevedeno „kako ljudi misle da je on naš mir. Budite tvrdi u vjeri“⁶³. Glagoljica je fonološko pismo jer fiksira glasovni sustav onog jezika kojem je jedno od bugarsko-makedonskih narječja osnova.⁶⁴

⁶² Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008.

str. 14

⁶³ Ibid, str. 14

⁶⁴ Ibid, str. 14

Slika 1: Tablica grafema oble glagoljice preuzeto iz Žubrinić, Darko, Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1996., str. 88, 29. kolovoza 2019.

†	A (az)	1	ð	O (on)	80
𐌱	B (buki)	2	ƿ	P (pokoi)	90
𐌴	V (vjedje)	3	ᵝ	R (rci)	100
𐌶	G (glagoljon)	4	𐌺	S (slovo)	200
𐌸	D (dobro)	5	𐌻	T (tvrdo)	300
𐌺	E (jest)	6	𐌽	U (uk)	400
𐌼	Ž (živjeti)	7	𐌿, 𐍂	F (frt)	500
𐍀	3 (zjelo)	8	ᵞ	H (hjer)	600
𐍂	Z (zemlja)	9	𐍅	ω (ot)	700
𐍄	Ĭ (iže)	10	𐍆	Št, Šć, Ć (šta)	800
𐍆	I (i)	20	𐍇	C (ci)	900
𐍈	Đ, J (derv)	30	𐍉	Č (črv)	1000
𐍊	K (kako)	40	𐍊	Š (ša)	2000
𐍌	L (ljudie)	50	𐍋, 𐍌	poluglasovi (jor, jer)	
𐍎	M (mislite)	60	𐍍	Ja, Je (jat)	
𐍐	N (naš)	70	𐍎	Ju (jus)	

Brojčane vrijednosti označavale su se glagoljskim slovima. Kod označavanja brojne vrijednosti uvodi se titla, odnosno titlom iznad slova ili točkom ispred ili iza njega označavala se brojčana vrijednost slova.⁶⁵ Pisci su se u svojim djelima nerijetko koristili ligaturama. Ligature su poseban način kraćenja teksta spajanjem dvaju slova koji imaju jedan identičan dio⁶⁶. U mlađem razdoblju, osim pravih ligatura koristile su se nepravne, nejednake

⁶⁵ Ibid, str. 14

⁶⁶ Ibid, str. 93

ili neadekvatne ligature. Kod nejednakih ligatura dvama slovima zajednička je samo jedna crta ili se spajaju nejednaki dijelovi. Osim ligaturama pisci su se koristili i kraticama. Da bi pokratili riječi koristili su se tiltama iznad slova. Najčešće su se kratila imena svetaca kako bi se ukazalo na njihovu posebnu vrijednost i kako bi bilo drugačije od svakodnevnog.⁶⁷

4.2. Vrste glagoljice

Dva osnovna tipa glagoljice su starija obla i mlađa uglata glagoljica. Uz oblu i uglatu glagoljicu javlja se pojam trokutaste glagoljice. Nju Marica Čunčić smatra najstarijim oblikom glagoljice iz kojeg se kasnije, pretvorbom trokutića u kružić ili kvadratić, razvija obla i uglata glagoljica.⁶⁸ Obla glagoljica naziva se još bugarskom ili makedonskom što je neopravdano jer se koristila i Moravskoj i Hrvatskoj.⁶⁹ Obla glagoljica ima četiri faze: solunska koju pokušavamo rekonstruirati jer nema njezinih zapisa, moravsko-panonska iz neposrednog vremena djelovanja Ćirila i Metoda, češka koju je teško rekonstruirati zbog toga što su na njoj zapisani samo Praški listići i ohridska faza koja je započela dolaskom Ćirilovih i Metodovih učenika i završila u 12. stoljeću.⁷⁰ U prijelaznom razdoblju između oble i uglate glagoljice azbuka ima 34 znaka.⁷¹ Uglata glagoljica nastaje u 11. i 12. stoljeću. Prijelaz iz oble u uglatu glagoljicu dogodio se najvjerojatnije zbog utjecaja latinskih predložaka pisanih uglatim beneventanskim pismom. Bašćanska ploča dokaz je početka uglate glagoljice.⁷² U 14. stoljeću dolazi do promjena u dotad jedinstvenom pismu zbog različitih namjena pisanja i sve većeg broja pismenih ljudi. Ustavnim, uspravnim pismom i dalje se pišu liturgijske knjige. Polu ustavnim pismom koje sve više naginje kurzivu napisan je Frašćićev psaltir.

⁶⁷ Sambunjak, Slavomir: Gramatofija Konstantina Filozofa Soluskoga, Zagreb, Demetra, 1998, str. 174

⁶⁸ Čunčić, Marica-Burić, Maša, Jasnoća i učenje trokutaste i okrugle glagoljice, <https://hrcak.srce.hr/9905> 13.1.2018.

⁶⁹ Žubrinić, Darko, Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj, Zagreb, Hrvatsko društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Element, 1996, str. 89

⁷⁰ Damjanović, Stjepan: Slovo iskona, Matica hrvatska, Zagreb, 2004. str. 63

⁷¹ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 17

⁷² Žubrinić, Darko, Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj, Zagreb, Hrvatsko društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Element, 1996, str. 89

Krajem 14. stoljeća javlja se kurzivno pismo koje se dijeli na dva osnovna kurziva: knjiški i kancelarijski.⁷³

4.3. Postanak glagoljice

Glagoljicu kao pismo i grafiju ne možemo povezati ni sa kojim drugim pismom i to postaje plodno tlo za brojne teorije o postanku glagoljice. Teze i teorije o njezinu postanku možemo podijeliti u tri veće skupine: egzogena, egzogeno-endogena i endogena⁷⁴.

Zagovornici egzogene teorije, nerijetko nazvane ćirilometodska teorija, smatraju kako za svaki glagoljični grafem postoji uzor izvana u nekom drugom pismu, odnosno grafijskom sustavu⁷⁵. Najveći zagovornici ove teorije bili su Isaac Taylor i Vatroslav Jagić te se nerijetko govori o upravo Taylor-Jagićevoj teoriji. Kao najveći i najvjerojatniji izvor glagoljice smatrao se grčki alfabet odnosno grčko kurzivno pismo⁷⁶. Osim u grčkom pismu dio istraživača izvore glagoljice traži i u drugim pismima kao što su starožidovsko, sirijsko, hazarsko, koptsko, armensko, gruzijsko, albansko ili pismo vizigotskog biskupa Wulfile kojim je 350. godine napisan *Codex agrentus*⁷⁷. Dio grafema glagoljskog grafijskog sustava može se dovesti u vezu s postojećim pismima dok velik dio ostaje nepovezan. Kao rezultat svih istraživanja rezultirala je spoznaja kako je glagoljica ipak autorsko djelo Konstantina Ćirila⁷⁸. Ćiril je, prema božjem nadahnuću, prije njegovog odlaska u Moravsku⁷⁹ stvorio glagoljicu. Ideja o tom postanku potječe još od Bartola Kašića, međutim svoj završni oblik dobiva u radovima Vatroslava Jagića i Isaaca Taylora u 19. stoljeću. Oba autora smatrala su da je glagoljica nastala iz grčkog pisma međutim obje njihove teze su odbačene⁸⁰. Postoje teorije kako je Ćiril glagoljicu stvorio za potrebe pokrštavanja Bugara i da je ona došla u

⁷³ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 17

⁷⁴ Damjanović Stjepan: Slovo iskona, Matica hrvatska, Zagreb, 2004. str. 54

⁷⁵ Ibid, str. 54

⁷⁶ Ibid, str. 54

⁷⁷ Ibid, str. 55

⁷⁸ Ibid, str. 55

⁷⁹ Žubrinčić Darko, Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj, Zagreb, Hrvatsko društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Element, 1996, str. 14

⁸⁰ Ibid, str. 24

Hrvatsku u vrijeme prolaska Ćirila i Metoda, kroz tada, Bizantsku Dalmaciju na putu do Moravske. Vjekoslav Štefanić zalaže se za tezu kako su Metodovi učenici bili ti koji su donijeli glagoljicu u Hrvatsku kada su u Veneciji prodani u roblje i kao robovi došli na hrvatske otoke Cres i Krk.⁸¹

Egzogeno-endogena teorija polazi od pretpostavke kako su druga pisma bila uzor autoru glagoljice, ali i kako su neki grafemi nastali iz već postojećih grafema⁸². Zagovornici egzogeno-endogene teorije smatraju kako je dio grafema nastao unutar sustava samog, dok je dio grafema unesen izvana. Smatra se kako je Konstantin Ćiril stvorio novo pismo i pritom se misli na glagoljicu, a ne na ćirilicu koja podsjeća na grčki alfabet. Konstantin Ćiril stvorio je novo, pismo koje nije bilo u potpunosti izuzeto od vanjskih utjecaja⁸³.

Endogena teorija traži *grafički ključ glagoljice*⁸⁴, traži elemente od kojih su načinjeni grafemi i negira bilo kakav utjecaj izvana. Zagovornik te teorije je finski slavist Georg Černohwostow. Sredinom 20. stoljeća zaključio je kako glagoljicu ne treba povezivati ni sa kojim od triju glavnih pisama, grčkim, latinskim, židovskim. Konstantin Ćiril se nije želio ugledati u te jezike jer je i sam bio protivnik trojezične hereze⁸⁵. Černohwostow smatra da je glagoljica pismo koje počinje križem i da su sva slova temeljena na kršćanskoj simbolici. Cijelo pismo se temelji na tri simbola⁸⁶: na simbolu križa koji simbolizira otkupljenje i slavu, na simbolu kruga koji simbolizira vječnost i Božju savršenost te na simbolu trokuta koji simbolizira Sveto Trojstvo. Podijelio je glagoljične grafeme u četiri skupine prema njihovoj sličnosti s određenim simbolom. Černohwostow nije jedini koji je pokušao pronaći temeljne oblike glagoljice. Ilčev je pokušao dokazati kako je crtica koja se rotira oko vertikalne osi pod kutovima od 90° i 45° karakterističan element glagoljice⁸⁷. Jončev je opisavši kružnicu oko svakog slova napravio mrežu unutar koje se može upisati svaki glagoljični grafem⁸⁸. U

⁸¹ Ibid, str. 25

⁸² Damjanović Stjepan: Slovo iskona, Matica hrvatska, Zagreb, 2004. str. 54

⁸³ Ibid, str. 56

⁸⁴ Ibid, str. 54

⁸⁵ Ibid, str. 56

⁸⁶ Ibid, str. 56

⁸⁷ Ibid, str. 56

⁸⁸ Ibid, str. 56

istraživanju endogene teorije svoj doprinos je dao i hrvatski filolog Slavomir Sambunjak. On se proučavanju glagoljice okrenuo sa gledišta Konstantin Ćirilova života i svjetonazora⁸⁹.

Uz ove tri najveće i najzastupljenije teorije o postanku glagoljice postoje i neke slabije zastupljene. Josip Hamm zastupao je gotsku tezu o postanku glagoljice koja kaže kako su Slaveni primili kršćanstvo od arijanskih Gota⁹⁰. Jeronimska teorija zalaže se za ideju da je autor glagoljice sv. Jeronim i da je glagoljica nastala prije vremena Konstantina Ćirila. Tu teoriju otklonio je Franjo Rački. Neki teoretičari na čelu s franjevcem Markom Japundžićem smatraju da je glagoljica hrvatskog podrijetla. Danas se najviše značaja pridaje teoriji da je glagoljicu sastavio Konstantin Filozof 863. godine u Carigradu⁹¹.

4.4. Sveta braća Ćiril i Metod

Najznačajnija teorija o postanku glagoljice je ona koja zastupa tezu da je glagoljicu sastavio Konstantin Filozof.

O životu braće Ćirila odnosno Konstantina i Metoda saznajemo iz njihovih *Žitja*⁹² odnosno hagiografskih biografija napisanih nakon njihove smrti⁹³. Braća Konstantin i Metod rođeni su u Solunu gdje je njihov otac Leon obnašao dužnost vojnog zapovjednika, točnije drugara odnosno zamjenika solunskog stratega⁹⁴. Solun je bio drugi najvažniji bizantski grad u čijoj je okolini bilo naseljeno mnogo Slavena. Njihova je moć, naročito gospodarska, bila u stalnom rastu⁹⁵. Zbog njihove prisutnosti u Solunu se osim grčkog govorio i slavenski jezik tako da su braća od malena upoznata i sa slavenskim jezikom.

⁸⁹ Ibid, str. 56

⁹⁰ Ibid, str. 57

⁹¹ Ibid, str. 59

⁹² Ćiril i Metod, sv <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13585> 5.9.2018.

⁹³ Ibid, 5.9.2018.

⁹⁴ Ibid, 5.9.2018.

⁹⁵ Damjanović Stjepan: Slovo iskona, Matica hrvatska, Zagreb, 2004. str. 12

Slika 2: Ćiril i Metod, preuzeto s internetske stranice, URL: <https://duhos.com/sveci-nase-crkve/2017/sveti-ciril-metod/> 29. kolovoza 2019.

Pretpostavlja se da je Metod rođen 812. godine⁹⁶. Poslovno ide očevim stopama, pravno je obrazovan, bavio se državnim poslovima te je bio i upravitelj pokrajine uz rijeku Strumu koja je bila naseljena većinskim slavenskim stanovništvom. U doba prevrata na dvoru prekida upraviteljsku službu i odlazi u samostan u Maloj Aziji⁹⁷.

Ćiril odnosno Konstantin rođen je 826. ili 827. godine. Kao mlad pokazivao je iznimnu bistrinu i znanje te se, zahvaljujući Teoktistu, školovao u Carigradu na carskom dvoru. Odbija posao hartofilaksa patrijaršijske knjižnice Sv. Sofije, odlazi u samostan i na kraju postaje profesorom filozofije na školi koju je završio. Zbog svoje učenosti dobiva počasni naslov Filozof. Zbog verbalnih vještina sudjeluje u diplomatskim poslovima, veliku ulogu ima u borbi oko ikona, sudjeluje u razgovorima teološke naravi sa Saracenima, odlazi u vjersku misiju k Hazarima. Odlazi na odmor u samostan na Olimp gdje susreće Metoda i tada počinje razdoblje njihovog zajedničkog djelovanja⁹⁸. Godine 860. Konstantin i Metod odlaze

⁹⁶Ibid, str. 12

⁹⁷ Ćiril i Metod, sv <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13585> 5.9.2018.

⁹⁸ Damjanović Stjepan: Slovo iskona, Matica hrvatska, Zagreb, 2004. str. 13

u misiju u južnu Rusiju gdje se Konstantin susreće s „*ruskim pismenima*“ odnosno ruskim prijevodima biblijskih tekstova, usavršava hebrejski jezik i pronalazi relikvije rimskoga biskupa pape Klementa što mu kasnije otvara mnoga vrata u misiji među Slavenima⁹⁹.

Najznačajnija misija braće Konstantina i Metoda svakako je bila misija među Slavene. Car Mihael III. 863. godine na molbu moravskog kneza Rastislava šalje Konstantina i Metoda zajedno s misionarima u Moravsku kako bi na slavenskom jeziku propovijedali kršćansku vjeru i podučavali narod kršćanstvu. Za potrebe misije Konstantin je sastavio posebno pismo za Slavene, oblu glagoljicu. Preveo je *Aprakos* odnosno evanđelje za misna čitanja, zakonski tekst *Zakon sudny ljudem* i obredne knjige za molitvu¹⁰⁰. Osim izgradnje i jačanja slavenske crkvene organizacije cilj misije bio je i jačanje državne samostalnosti nakon Rastislavovih ratova za oslobođenje pokrajine. Ideja jačanja Rastislavove vladavine nije se svidjela Nijemcima te kralj Ludovik 864. godine šalje vojsku. Rastislav je primoran preuzeti vazalski položaj i uz slavensko prihvatiti i njemačko svećenstvo. Misionarska djelatnost Konstantina i Metoda trajala je od 863. godine do 866. U tom razdoblju Sveta braća su uspjela organizirati slavensku crkvenu pokrajinu pod slavenskom hijerarhijom i pripremiti učenike za primanje crkvenih redova. Da bi rad Konstantina i Metoda bio potvrđen i prihvaćen trebalo im je papino odobrenje za rad. Sveta braća 866. godine kreću u Rim. Prije dolaska u Rim Braća se zaustavljaju u Panoniji. U to vrijeme tamo je vladao knez Kocelj, najpobožniji slavenski knez, koji je, kao i Rastislav, želio dobre odnose među kneževinama. Put ka boljim odnosima vidio je u Konstantin i Metodu kao utemeljiteljima slavenske i kršćanske književnosti i zajedničkog književnog jezika.¹⁰¹ Na putu do Rima Braća se zaustavljaju u Veneciji. Tamo Konstantin ulazi u raspravu o uporabi narodnog jezika u liturgiji s akvilejskim svećenstvom. Kler smatra kako se bogoslužje može vršiti na samo tri jezika: latinskom, grčkom i hebrejskom jer je tim jezicima i pismima bila napisana Pilatova osuda na križu. Ćiril je branio uporabu narodnog jezika u liturgiji te navodeći dokaze iz Svetog pisma i prirode posramio akvilejski kler prozvavši ih Pilatovcima i njihov stav trojezičnom herezom.¹⁰²

Godine 862. Konstantin i Metod dolaze u Rim noseći relikvije Sv. Klementa koje je Konstantin našao na Krimu. Primio ih je papa Hadrijan II te odobrio je njihov rad i posvetio slavenske knjige. Metod je zajedno s nekoliko učenika zaređen dok Konstantin ulazi u grčki

⁹⁹ Ćiril i Metod, sv <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13585> 5.9.2018.

¹⁰⁰ Ibid, 10.9.2018.

¹⁰¹ Damjanović Stjepan: Slovo iskona, Matica hrvatska, Zagreb, 2004. str. 15

¹⁰² Ibid, str. 16

samostan i uzima ime Ćiril. Tamo je umro u 42. godini života. Na smrti je zamolio brata Metoda da nastavi njihovu misiju među Slavenima. Pokopan je u crkvi sv. Klementa pape.¹⁰³

5. Katalog glagoljskog stvaralaštva

Djela na glagoljici stvarana su od 9. do 18. stoljeća. Glagoljica kao pismo proteže se kroz rukopise, kamene spomenike i tisak. Počeci pismenosti vežu se uz liturgiju i biblijske tekstove. Prvi prepisani tekstovi bili su upute za obavljanje obreda, homilije svetaca, evanđelja, molitve. Danas sačuvana glagoljična djela liturgijskog su i pravnog karaktera. Zbog opširnosti opusa djela nastalih na glagoljici ovaj će se popis temeljiti na knjizi Anice Nazor *Knjiga o hrvatskoj glagoljici* >>*Ja slovo znajući govorim*<<. Popis će obuhvatiti prve glagoljske rukopise nastale na području koje naseljavaju Slaveni kao i na hrvatskom području, obuhvatit će kamene spomenike, liturgijske i biblijske tekstove, tekstove svjetske tematike, pravne spise, tiskana djela na glagoljici.

5.1. Počeci glagoljice

Početak glagoljaškog djelovanja vezemo uz najstariji staroslavenski rukopis iz druge polovice 10. stoljeća nastao u Češkoj *Kijevske listiće*.¹⁰⁴ Sastoje se od sedam listića misala točnije Sakramentara i uputa za obavljanje dijelova obreda. *Kijevski listići* pronađeni su u Jeruzalemu i preneseni u Kijev gdje se čuvaju i danas.¹⁰⁵ *Zoografsko evanđelje* najstarije je staroslavensko evanđelje s kraja 10. i početka 11. stoljeća pisano u Makedoniji. Pronađeno je u manastiru u Zografu na Svetoj Gori u Bugarskoj. Danas se čuva u Petrogradu.¹⁰⁶ *Marijino evanđelje* nastalo je u 11. stoljeću. Danas se čuva u Moskvi.¹⁰⁷ *Assemanijevo evanđelje* nastalo je u Makedoniji u 11. stoljeću. Sadrži perikope i kalendar sa svecima. Pronađen je u

¹⁰³ Ćiril i Metod, sv <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13585> 10.9.2018.

¹⁰⁴ Kijevski listići <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31417> 12.9.2018.

¹⁰⁵ Damjanović, Stjepan: Slovo iskona, Matica hrvatska, Zagreb, 2004. str. 70

¹⁰⁶ Ibid, str. 75

¹⁰⁷ Ibid, str. 79

Jeruzalemu i danas se čuva u Vatikanskoj knjižnici.¹⁰⁸ Potpuni rukopis *Sinajskog psaltira* nastao je u 11. stoljeću. Danas se čuva u Sinajskoj gori po čemu je dobio i ime.¹⁰⁹ Zbirka raznorodnih molitava različitog podrijetla nastala u 11. stoljeću je *Sinajski molitvenik*. Ime je dobila po manastiru Svete Katarine na Sinajskoj gori.¹¹⁰

5.2. Prva glagoljica u Hrvatskoj

Što se tiče vremena pojave stvaralaštva na glagoljici Hrvatska nije zaostajala za ostatkom slavenske Europe. U 11. stoljeću nastaje *Kločev glagoljaš*, glagoljski rukopis pisan oblom glagoljicom. Kodeks staroslavenskog kanona sadrži homilije istočnih propovjednika Ivana Hrizostoma, Anatazija, Epifanija, Metoda. Na marginama stranica nacrtana su upozorenja čitaocu, motiv hobotnice. Hobotnica daje naslutiti da je kodeks nastao negdje na moru. Do kraja 15. stoljeća rukopis je bio u vlasništvu obitelji Frankopan koji su ga uvezli u korice od zlata i srebra i častili kao relikviju.¹¹¹ Vjerovalo se da ga je napisao sv. Jeronim. Danas se u dijelovima čuva u Italiji i Austriji.¹¹² Početkom 12. stoljeća nastaju *Bečki listići*. Oni su hrvatski najstariji liturgijsko-književni tekst napisan poluoblom i poluuglatim glagoljskim slovima. Ostaci su sakramenta te se sadržajno i leksički nadovezuju na *Kijevske listiće*. *Bečki listići* su palimpsest odnosno neki stari tekst je ostrugan kako bi se mogao napisati novi. Danas se čuvaju u Nacionalnoj knjižnici u Beču.¹¹³ Najstariji hrvatski hagiografski tekst i slavenski prijevod *Života Simeona Stilista* su *Budempeštanski odlomci (ostrišci)* s kraja 11. i početka 12. stoljeća. Napisani su crkvenoslavenskim jezikom oblom glagoljicom. Čuvaju se u Budimpešti.¹¹⁴ *Münchenski abecedarij* nastaje početkom 12. stoljeća. To je zapis ćirilice i glagoljske azbuke u latinskom kodeksu iz 11. stoljeća.¹¹⁵ *Bašćanski (Premudini) ostrišci* odlomci su najstarijeg misala i sadrže dio *Muke* na Matejevo evanđelje. Pisani su glagoljicom

¹⁰⁸ Ibid, str. 83

¹⁰⁹ Ibid, str. 91

¹¹⁰ Ibid, str. 95

¹¹¹ Ibid, str. 101

¹¹² Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 22

¹¹³ Ibid, str. 23

¹¹⁴ Ibid, str. 23

¹¹⁵ Ibid, str. 24

prijelaznog razdoblja u 12. stoljeću. Čuvaju se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.¹¹⁶ Juraj iz Slavonije ispisao je početkom 15. stoljeća u Parizu glagoljsku azbuku i molitvene obrasce *Očenaš*, *Zdravo Marijo*, *Vjerovanje nicejsko-carigradsko*, *Vjerovanje apostolsko*, početak psalma *Pomiluj me Bože*. Svojom azbukom ostavio je dragocjen dokument glagoljske pismenosti i školstva. Njegov rukopis danas se naziva *Glagoljski abecedarij, penitencijara Jurja iz Slavonije*. Čuva se u Francuskoj.¹¹⁷

5.3. Natpisi

Najstarije glagoljične zapise na našim prostorima nalazimo u obliku natpisa na kamenu. Njihovo bogatstvo leži u tome što su oni svjedoci hrvatske kulture i događanja na mjestima gdje su nastali, kamen ostaje tamo gdje je i nastao, „*kamen je težak i postojan*“¹¹⁸. Iz natpisa i grafita možemo saznati vrijedne informacije o društvu, politici, razvoju gradova i ljudima toga vremena. Bogat su izvor imena i prezimena stanovnika, imena graditelja, slikara, kipara. Daju mnogo podataka o strukturi vlasti, o kreativnom potencijalu društva, daju nam sliku svakodnevnog života i osobina ljudi. Natpisi u kamenu pojavljuju se u razdoblju od 9. do 18. stoljeća. U tom razdoblju zabilježeno je oko tisuću i tristo¹¹⁹ glagoljaških natpisa i grafita. Najviše ih je zabilježeno na području Istre, Kvarnera, Hrvatskog primorja, unutrašnjosti Hrvatske te Zadra i njegove okolice i otoka. Velik broj natpisa vezan je uz gradnju crkava, samostana, stambenih kuća i nadgrobnih spomenika¹²⁰. Najvažniji istraživač koji se bavio istraživanjem natpisa bio je povjesničar umjetnosti Branko Fučić (Dubšnica na otoku Krku, 1920. – Rijeka, 1999.). Godine 1982. objavio je knjigu *Glagoljski natpisi* u kojoj je katalogizirao, paleografski i arheološki opisao glagoljske natpise i grafite nastale od 11. do 18. stoljeća. Od petstotinjak katalogiziranih natpisa Fučić ih je otkrio i analizirao više od polovice. Istraživao je na području Istre i Kvarnera gdje je otkrio Ročki glagoljski abecedarij, Humski grafit, analizirao je natpis Valunske ploče, Supetarski ulomak, Grdoselski ulomak te

¹¹⁶ Ibid, str. 25

¹¹⁷ Ibid, str. 26

¹¹⁸ Ibid, str. 27

¹¹⁹ <http://www.croatianhistory.net/etf/glnatpisi1.html> 15.9.2018.

¹²⁰ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 27

Bašćansku ploču.¹²¹ Veliki doprinos dao je istraživanju važnog spomenika glagoljaške tradicije Bašćanske ploče otkrivši njezinu izvornu funkciju i rekonstruirajući njezino pismo koje je uvelike pomoglo u čitanju teksta.¹²²

- Bašćanska ploča

Slika 3: Bašćanska ploča, preuzeto s internetske stranice, URL: http://info.hazu.hr/hr/akademiji/osnutak_akademije/bascanska/ 29. kolovoza 2019.

Bašćanska ploča važan je kameni spomenik pronađen u crkvi sv. Lucije u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku. U crkvi je služila kao lijeva pregradna ploča koja je dijelila redovnički kor od crkvene lađe do 1498. godine kada je položena na pod crkve kao nadgrobna ploča.¹²³ Bašćansku ploču otkrio je 1851. godine Ivan Kukuljević Sakcinski. Ona je važan spomenik hrvatske pismenosti, dokaz je književnosti koja se stvarala na hrvatskom tlu u 10. i 11. stoljeću.¹²⁴ Osim za književnost, Bašćanska ploča svoju važnost nalazi u kulturi i politici. Ona sadrži najstariji spomen hrvatskog imena na hrvatskom jeziku koji spominje ime hrvatskog kralja Zvonimira. Uklesana je na bijelom vapnencu dimenzija 199cmx99,5cm¹²⁵

¹²¹ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20771> 25.9.2018.

¹²² Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 27

¹²³ Žubričić 2 Darko, Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj, Zagreb, Hrvatsko društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Element, 1996. str. 112

¹²⁴ Ibid, str. 115

¹²⁵ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 28

koji je već dugi niz godina raspuknut na tri nejednaka dijela. Tekst Bašćanske ploče sastoji se od trinaest redaka iznad i kojih se nalazi motiv jedanaest lozica što označava stoljeće nastanka ploče.¹²⁶ Pisana je prijelaznim tipom glagoljice.¹²⁷ Tekst se sastoji od 402 slova odnosno 107 riječi.¹²⁸

*A/ZB Vb IME O/TCA I S(I)NA /I S/V(E)TAGO DUHA AZB
OPAT/b/ DRbŽIHA PISAHb SE O LEDI/N/Ê JUŽE
DA ZbVbNIMIRb KRALb HRbVATbSKbI /Vb /
DNI SVOĚ Vb SVETUJU LUCIJU I SV<E>/DO/ -
MI ŽUPANb DESIMIRA KRb/BA/VÊ MRA/TIN/b Vb L(I) -
CÊ PRbNbEBŽA /S/b POSL/b/ VIN(O)DOLÊ / ÊK(O)Vb V O –
TOCÊ DA IŽE TO POREČE KLbNI I BO(G) I BI AP(OSTO)LA I G E –
VAN(JÊ)LISTI I S(VE)TAÊ LUCIÊ AM(E)Nb DA IŽE SDÊ ŽIVE –
Tb MOLI ZA NE BOGA AZb OPATb DBROVITb Zb -
DAHb CRÊKbVb SIJU I SVOEJU BRATIJU S DEV –
ETIJU Vb DNI KbNEZA KOSbMbTA OBLAD –
AJUČAGO VbSU KbRAINU I BÊŠE Vb Tb DNI M –
IKULA Vb OTOČbCI /Sb S/VETUJU LUCIJU Vb EDINO¹²⁹*

Tekst Bašćanske ploče započinje kršćanskom invokacijom te se nastavlja na zapis opata Držihe o darovanju ledine za izgradnju crkvice Svete Lucije. Na darovnicu se nastavlja minacijska, kletvena formula¹³⁰ i obveza redovnika da mole za darovatelja kralja Zvonimira i

¹²⁶ Žubrinić, Darko, Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj, Zagreb, Hrvatsko društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Element, 1996. str. 115

¹²⁷ Damjanović, Stjepan: Slovo iskona, Matica hrvatska, Zagreb, 2004. str. 214

¹²⁸ <http://www.croatianhistory.net/etf/basska.html> 1.10.2018.

¹²⁹ Damjanović, Stjepan: Slovo iskona, Matica hrvatska, Zagreb, 2004. str. 214

¹³⁰ Ibid, str. 215

sudionike. Tekst završava zapisom opata Dobrovita kako je crkva izgrađena u vrijeme kad je posjed Mikula bio u zajedništvu sa svetolucijanskom opatijom.

Štefanić je smatrao da se Bašćanska ploča nastavljala. U tome ga podupire Fučić koji dokazuje da su Jurandvorski ulomci nastavak na Bašćansku ploču i da nisu nastali odjednom. Njezina posebnost leži to tome što je jezičnom analizom otkriveno da se na ploči nalaze i neglagoljična slova.¹³¹ Danas se čuva u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti.¹³²

Često je nazivaju

„dragim kamenom hrvatskoga jezika, zlatnom pločom hrvatskoga jezika, hrvatskim krsnim listom, hrvatskom narodnom svetinjom“.¹³³

Kao takva bila je inspiracija mnogim književnicima: Vladimir Nazor, Silvije Strahimir Kranjčević, Josip Pupačić i skladateljima: Krešimir Fibec, Stjepan Šulek.

- Jurandvorski ulomci

Jurandvorski ulomci pronađeni su u crkvi sv. Lucije u Jurandvoru gdje i Bašćanska ploča. Na njima je uklesano ima kralja Zvonimira i smatra se da je to druga Bašćanska ploča.¹³⁴

- Senjska ploča

Senjska ploča nastala je u 12. stoljeću. Izgledom podsjeća na Bašćansku ploču, na vrhu su ornamenti lozice ispod kojih se proteže desetak redaka teksta koji započinje kršćanskom invokacijom kao i Bašćanska ploča.¹³⁵

- Grdoselski ulomak

Grdoselski ulomak je kameni spomenik klesan u vapnencu nastao u 13. stoljeću. Pronašao ga je Branko Fučić 1949. godine u zidu župne kuće u Grdoselu u Istri. Uklesan je u čast

¹³¹ Ibid, str. 215

¹³² Ibid, str. 214

¹³³ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 28

¹³⁴ Damjanović, Stjepan: Slovo iskona, Matica hrvatska, Zagreb, 200. str. 219

¹³⁵ Ibid, str. 220

posvećenja oltara i dokaz je čvrsto ukorijenjenog glagoljskog pisma u Istri u 13. stoljeću. Pismo na spomeniku pripada prijelaznom razdoblju hrvatske glagoljice.¹³⁶

- Plominski natpis

Slika 4: Plominski natpis, preuzeto s internetske stranice, URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=48790> 29. kolovoza 2019.

Plominski natpis je ploča s uklesanim muškim likom koji prikazuje Silvana, ilirsko-rimsko božanstvo šume i usjeva. Natpis nastaje u 11. stoljeću i ugrađen je u vanjski zid Crkve sv. Jurja staroga u Plominu. Spomenik je 1971. godine izvađen iz crkvenog zida i poslan na izložbu Umjetnosti na tlu Jugoslavije u Pariz. Natpis na ploči stariji je od zapisa Bašćanske ploče i pisan je starom, oblom glagoljicom.¹³⁷

- Humski grafit

Kameni natpis klesan u 12. stoljeću potječe iz najmanjeg grada na svijetu, grada Huma. Prema paleografskim značajkama jedan je od najstarijih glagoljskih spomenika s područja Kvarnera i Istre. Nalazio se na zidu iza oltara i služio je kao evidencija odsluženih gregorijanskih misa za kovača Martina. Pisan je glagoljicom prijelaznog razdoblja.¹³⁸

¹³⁶ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 29

¹³⁷ Ibid, str. 30

¹³⁸ Ibid, str. 30

- Supetarski ulomak

Supetarski ulomak je kameni spomenik iz 12. stoljeća. Njegova vrijednost leži u tome što se na njemu pojavljuje ćirilica koja nam potvrđuje prožimanje tih dvaju pisama. Pronađen je u pavlinskom samostanu u Sv. Petru u šumi u Istri gdje je služio kao nadvratnik ili nadprozornik. Uklesan je u bijeli vapnenac. Danas je čuva u Etnografskom muzeju Istre u Pazinu.¹³⁹

- Ročki glagoljski abecedarij

Vrijednost Ročkog abecedarija očituje se u glagoljskom azbučnom nizu urezanom u prečku posvetnog križa u Crkvi sv. Antuna opata i pustinjaka. Pisan je glagoljicom iz vremena oblikovanja ugate glagoljice. U prečku je uklesan cijeli niz glagoljske azbuke od 34 znaka. Natpis pokazuje što je 1200. godine bio standard u glagoljskom pismu.¹⁴⁰

- Valunska ploča

Nadgrobna ploča pronađena u Valunu na otoku Cresu. Vrijednost ovog spomenika je u njegovoj dvojezičnosti. Natpis je uklesan na latinskom, karolinom i oblom glagoljicom. Natpis govori o tri pokoljenja pokopana u grobu, baki Tehi, sinu Brathoni i unuku Juni. Važan je povijesni spomenik jer govori o etničkoj raznolikosti stanovnika otoka Cresa, o suživotu starosjedilačkog romanskog i novodoseljenog hrvatskog stanovništva. Uklesana je u 11. stoljeću na sivom vapnencu.¹⁴¹

- Krčki natpis

Krčki natpis je natpis iz 11. stoljeća na zgradi u Krku.¹⁴² Na kamenoj su podlozi uklesana imena graditelja benediktinskog samostana ili crkve: opat Maj, romanskoga imena, i slavenski redovnici Radonje, Dobroslav, Rugota.¹⁴³

¹³⁹ Ibid, str. 31

¹⁴⁰ Ibid, str. 31

¹⁴¹ Ibid, str. 32

¹⁴² Damjanović, Stjepan: Slovo iskona, Matica hrvatska, Zagreb, 2004. str. 213

¹⁴³ Krčki natpis <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33824> 14.7.2019.

- Reljef s likom sv. Martina biskupa s glagoljskim natpisom

Reljef predstavlja sintezu Zapada i Istoka, prikazuje sv. Martina biskupa koji spaja Zapad i Hrvate. Uz reljef koji predstavlja Zapad uklesana je glagoljica, dar Istoka. Reljef nastaje oko 1300. godine u Crkvi sv. Martina u Senju. Uklesan je bijelom vapnencu. Danas su čuva u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu.¹⁴⁴

- Kninski ulomak je natpis nastao na prijelazu 11. i 12. stoljeća u crkvi svetog Bartola u Kpitulu kraj Knina. U tekstu se miješaju glagoljica i ćirilica.¹⁴⁵
- Konavoski glagoljski natpis je glagoljski natpis otkriven na epigrafičkom spomeniku u konavoskom selu Dunave.¹⁴⁶

5.4. Liturgijski tekstovi

Liturgijski tekstovi skup su molitava, normi, ceremonijalnih propisa, pravila koji čine bogoslužje. U užem smislu liturgija se naziva misa. Tridentski koncil donio je prva službena pravila katoličke liturgije. U liturgijske tekstove ubrajamo brevijare, misale, pontifikale i rituale.¹⁴⁷

5.4.1. Misal

Misal je katolička knjiga koja sadrži tekstove koji se čitaju na misi, odnosno u njemu su sakupljene misne molitve, čitanja, pjevanja, rubrike. Misal se mijenjao kroz povijest. U početku su misni dijelovi bili podijeljeni u nekoliko različitih knjiga kao što su sakrementarij i lekcionar sve do 9. i 10. stoljeća kad u uporabu ulazi knjiga *Missale plenum*¹⁴⁸. Do 13. stoljeća misal je bio rezerviran samo za svećenstvo. Tridentskim koncilom određuje se službeno izdanje *Rimskog misala* koji se koristi u Zapadnoj crkvi. U 20. stoljeću odobrena je

¹⁴⁴ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 32

¹⁴⁵ Damjanović, Stjepan: Slovo iskona, Matica hrvatska, Zagreb, 2004. str. 222

¹⁴⁶ Ibid, str. 223

¹⁴⁷ Hrvatski leksikon <https://www.hrleksikon.info/definicija/liturgija.html> 9.10.2018.

¹⁴⁸ Misal <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41177> 9.10.2018.

zadnja verzija *Rimskog misala* koji je preveden na narodne jezike te se koristi i danas. U Hrvatskoj je kroz povijest napisano nekoliko misala: *Misale plenarinum*, *Missale Zagradiense*, *Missale Canonorum Traguriensium*. Sačuvani su neki od najljepših glagoljičkih misala: *Vatikanski misal*, *Misal kneza Novaka*, *Hrvojev misal*, *Ročki misal* i prvi glagoljicom tiskan misal *Misal po zakonu Rimskoga dvora*.¹⁴⁹

- Misal kneza Novaka

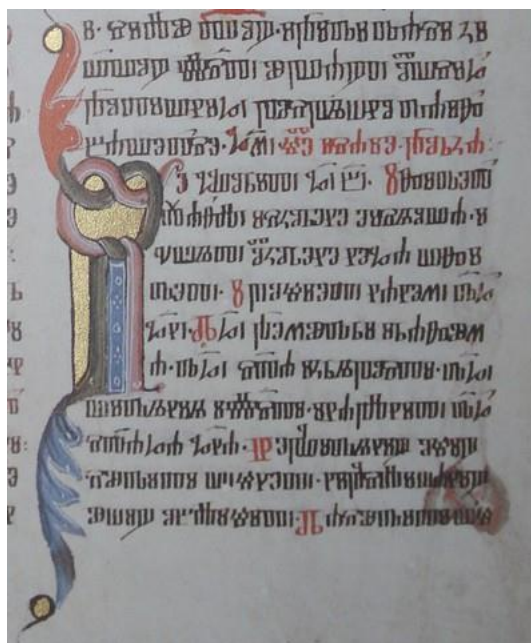
Slika 5: Misal kneza Novaka, preuzeto s internetske stranice, URL: <https://www.glasistre.hr/kultura/izlozba-u-povodu-650-godisnjice-misala-kneza-novaka-danas-u-rocu-572652> 29. kolovoza 2019.

Najstariji datirani glagoljski misal *Misal kneza Novaka* pisan je 1368. godine. Napisao ga je knez Novak od Ostrovice Ličke kao dar crkvi u kojoj će jednog dana počivati. Sastoji se od svih dijelova misala: Temporala, Ordinarija, Kanona, zavjetne mise i mise za mrtve, Sanktorala, Komunala i obrednih tekstova. Knez Novak misal je pisao kaligrafski odnosno krasopisom. Misal je ukrašen s 480 inicijala crvene, plave i zlatne boje i 6 minijatura. Česti motivi dekoracija su pleteri od dvije ili četiri trake, vitice, nizovi srca, lišća, cvijeća, sunca, rombova, kockica. Minijature u misalu prikazuju evanđeliste Mateja, Marka, Luku i Ivana te Isusa okrunjena trnovitom krunom i njegovo raspeće. Na kraju misala ispisan je kolofon o autoru, datacija djela i razlog njegova nastanka. U kolofonu je zapisano nekoliko osmeračkih stihova pjesme *Pisan na spomenutje smrti*. Pjesma je zapisana i sačuvana u nekoliko

¹⁴⁹ Ibid, 9.10.2018.

glagoljskih rukopisa iz 15. stoljeća. Zapisani stihovi pjesme najstariji su dokaz ritmičko-silabičkog stvaralaštva u Hrvatskoj. Na početku i na kraju misala dodana su tri lista pergamene na kojima se nalazi tekst iz brevijara iz 13. stoljeća i sekvencije. Vrijedan dokument je posljednji list nakon kolofona na kojem se nalaze bilješke o misalu. Prva bilješka je o prodaji misala Crkvi sv. Jelene u Nuglu kod Roča u Istri. Kasnije su dodane tri molitve za mrtve, misa u čast sv. Jelene, sekvenca u čast dvanaest apostola. Godine 1482. nastaje zapis vezan uz tisak glagoljskog Misala 1483. godine. Danas se misal čuva u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču.¹⁵⁰

- Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića

Slika 6: Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića, preuzeto s internetske stranice, URL: <https://www.hkv.hr/hkvpedija/glagoljai/4431-hrvojev-misal.html> 29.kolovoza 2019.

Smatra se jednim od najraskošnije iluminiranih misala, oslikan je s 94 minijature, 4 ilustrirana i preko 380 manjih inicijala. Prikazani su biblijski motivi Starog i Novog zavjeta, sveci, simboli evanđelista. Osim svetačkih motiva u misalu je naslikan portret Hrvoja Vukčića, njegov grb te motivi grada Splita što upućuje na to da je ovaj rukopis iluminirao majstor iz Dalmacije. Misal je pisan glagoljskim ustavom hrvatskim crkvenoslavenskim

¹⁵⁰ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 35

jezikom. U ime Hrvoja Hrvatinčića pisao ga je pisac Butko oko 1404. godine. Čuva se u Istanbulu¹⁵¹ u palači Topkapı Sarayı.

- Berlinski misal

Uz berlinski misal veže se ime Bartola Krbavca. On je 1402. godine kaligrafski napisao i iluminirao Berlinski misal za 26 zlatnika. Misal je pisan za mladog popa Vuka, sinovca opata benediktinskog samostana sv. Jurja na rijeci Koprivi. Vrijednost misala leži u bogatstvu minijatura i inicijala, varijantama istih slova, najčešće slova V, B, i P. Česti motivi koje je Bartol koristio su dvopleti, tropleti, spirala, lepeza, rakovica, geometrijski oblici. Inspiraciju nalazi u vjerskim motivima stoga je misal ukrašen portretima svetaca, motivima Starog i Novog zavjeta, apostolima, evanđelistima. Osim vjerskim motivima misal je ukrašen i autoportretom Bartola Krbavca. O postanku rukopisa nam svjedoči Krbavčev zapis na listu 119. Bartol odlaskom u Istru i Primorje osniva radionicu odnosno skriptorij gdje nastavlja svoj rad. Smatra se autorom Ljubljanskog i Ročkog misala.¹⁵² Berlinski misal je pisan na pergameni i čuva se u Berlinu. U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici čuva se digitalizirana verzija misala.¹⁵³

- I. vrbnički misal

Misal je napisao 1456. godine senjski arhiđakon i vikar pop Tomas. Napisan je ustavnom glagoljicom na pergameni i čuva se u Župnom uredu u Vrbniku. Bogato je ukrašen inicijalima i minijaturama koje prikazuju lik čovjeka koji pokazuje na tekst. U misalu se nalaze dvije slike koje prikazuju mrtvog Krista s položenom glavom u Marijino naručje i Kristovo raspeće. Misal spada u reprezentativne glagoljske kodekse zbog ukrasa koji ga krase.¹⁵⁴

- II. vrbnički misal

Pretpostavlja se da je nastao 1462. godine na osnovi table s pomičnim blagdanima koja počinje 1463. godinom. O pisaru i iluminatoru nema podataka. Misal je ukrašen bogatim inicijalima i minijaturama biblijske tematike. U prvom dijelu misala inicijalni s minijaturama

¹⁵¹ Ibid, str. 39

¹⁵² Berlinski misal <https://glagoljica.hr/?rukopisi=i&id=19335> 10.10.2018.

¹⁵³ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 41

¹⁵⁴ Ibid, str. 42

su glagoljski dok su u drugom dijelu latinski. Pretpostavlja se da je pisar kao predložak koristio više latinskih misala. Ono po čemu se misal ističe je široko ornamentirani okvir s medaljonima oko čitavog teksta. Misal je pisan ustavnom glagoljicom na pergameni. Danas se čuva u Župnom uredu u Vrbniku.¹⁵⁵

- Newyorški misal

Dobio je ime prema mjestu gdje se danas čuva. Pierpont Morgan Library otkupila je rukopis od engleskog kolekcionara Sir Thomasa Phillippsa na aukciji. Sir Thomas Phillipps cijenio je rukopis i pokazivao ga svojim gostima. Dio rukopisa je prekopirao i poslao Jerneju Kopitaru koji je rukopis identificirao kao hrvatski glagoljski misal iz 14.-15. stoljeća. Smatra se kako ga je pisalo jedanaest pisara negdje u okolini Zadra. Misal je pisan ustavnom glagoljicom.¹⁵⁶ U zbirci se nalazi mlađi tekst o jednom od najpopularnijih svetaca u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti, tekst o svetom Jurju. U zbirci Thomasa Phillippsa legenda je o svetom Jurju mučeniku.¹⁵⁷

5.4.2. Brevijar

Brevijar ili časoslov propisana je liturgijska knjiga službenih molitava za redovnike i kler. Knjiga je podijeljena na nekoliko dijelova s obzirom na liturgijsku godinu: Ordinarij u kojem su molitve koje se mole svaki dan, Psalterij sa psalmima podijeljenima prema danima u tjednu, Temporal u kojem su djela koja se čitaju za blagdane i nedjelje, Sanktoral sa molitvama za blagdane pojedinih svetaca i Komunal koji sadrži zajednička čitanja i molitve za svece. Osim prema liturgijskoj godini molitve u brevijaru su podijeljene prema vremenu u danu kada se mole. Jedan molitveni dan podijeljen je u osam dijelova¹⁵⁸: *nocturni* su noćni časovi i mole se pred zoru, *laudes matutinae* su jutarnje hvale, *horae minores* ili mali časovi mole se u 6 (*prima*), 9 (*tertia*), 12 (*sexta*) i 15 sati (*nona*), *vesperae* su večernje molitve i *completorium* je zadnja večernja molitva. Brevijar je skup biblijskog i književnog štiva s naglaskom na svetački legendarij. Sastoji se od psalama, himni, antifona, odabranih biblijskih

¹⁵⁵ Ibid, str. 43

¹⁵⁶ Ibid, str. 43

¹⁵⁷ Ibid, str. 72

¹⁵⁸ Ibid, str. 44

tekstova i tekstova crkvenih otaca. Vrijednost brevijara krije se u njihovim iluminiranim minijaturama.¹⁵⁹

- Fragmenti brevijara

Vrbnički fragmenti nastaju prvom polovicom ili sredinom 13. stoljeća. Pronađeni fragmenti A i D pripadaju lekcionaru dok fragmenti B i C pripadaju antifonaru. Lekcionar i antifonar pripadaju jednoj jezičnoj redakciji. Fragmenti su služili kao omoti dokumenata župne crkve u Vrbniku gdje se i danas čuvaju. Smatraju se najstarijim fragmentima.¹⁶⁰

Osim Vrbničkih fragmenata, koje spominje Anica Nazor, otkriveni su i drugi fragmenti. U knjižnici kapucinskog samostana Gospe Lurdske u Rijeci čuvaju se tri fragmenta brevijara. Prvi sadrži dio knjige Mudrih izreka i smatra se kako datira s početka druge polovice 13. stoljeća. Na drugom fragmentu nalazi se dio teksta Knjige postanka i datiran je na kraj 13. i početak 14. stoljeća. Treći fragment čiji sadržaj nije identificiran potječe s kraja 13. i početka 14. stoljeća. Najstariji dosad pronađeni hrvatskoglagoljski prijevod i najstariji glagoljski rukopis pronađen na području grada Rijeke je fragment Mudrih izreka.¹⁶¹

- Pašmanski fragmenti

U koricama Karamanova glagoljskog misala iz 1741. godine pronađena su dva lista pergamene pisana glagoljicom dok je ostalih dvadeset i šest ostrizaka služilo kao oznake stanica.¹⁶² Listovi su odlomci Rimskog brevijara. Na prvom listu je služba u čast Rođenju Blažene djevice Marije dok je na drugom kraj službe na dan svetog Mateja. Smatra se da je originalni kodeks nastao u 15. stoljeću na zadarsko-krbavskom području. Važnost fragmenta je u tome što dokazuje postojanje još jednog brevijara.¹⁶³ Brevijar se čuva u Župnom uredu u Pašmanu po čemu su fragmenti dobili ime.

¹⁵⁹ Brevijar <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=9452> 10.10.2018.

¹⁶⁰ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 44

¹⁶¹ Novootkriveni glagoljski fragmenti u riječkoj kapucinskoj knjižnici <https://www.bib.irb.hr/479783> 10.10.2018.

¹⁶² Mihaljević, Milan: Novootkriveni pašmanski fragmenti brevijara u <https://hrcak.srce.hr/14926> Zagreb, 1996. str. 99 10.10.2018.

¹⁶³ Ibid, str. 117 10.10.2018.

U Londonu se čuva najstariji očuvani fragment hrvatskoglagoljskog brevijara koji sadrži apokrif o Kristovu rođenju.¹⁶⁴

Pazinski fragmenti

Pazinski fragmenti naziv su za 17 fragmenata s početka 14. stoljeća. Ivan Kukuljević Sakcinski u 19. je stoljeću otkrio 11 fragmenata ispisanih glagoljicom koji su pripadali istom zborniku. Danas se čuvaju se u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. U koricama knjiga Franjevačkog samostana u Istri pronađeno je 2005. godine još 6 fragmenata. Bili pohranjeni u koricama knjiga odakle su izvađeni i restaurirani. Fragmenti su pisani prijelaznim oblikom glagoljice koja se koristila od kraja 11. do početka 14. stoljeća. Jezik fragmenata je arhaični crkvenoslavenski.¹⁶⁵ Fragmenti sadrže najstariji prijepis dijelova *Nikodemova evanđelja*, apokrif o Isusovoj smrti i njegovom silasku među duše starozavjetnih pravednika *Kristov silazak nad pakao*.¹⁶⁶ Najstariji nepotpuni apokrif o Marijinoj (Bogorodičinoj) smrti nalazi se u Pazinskim fragmentima. Tekst je s grčkog preveden na staroslavenski u 13. stoljeću. Cjeloviti tekstovi apokrifa nalaze se u Fatevićevom i Grškovićevom zborniku.¹⁶⁷ U pazinskim fragmentima nalazi se odlomak najstarijeg slavenskog teksta *Legende o svetom Eustahiju*.

- Prvi vrbnički brevijar

Najstariji hrvatski glagoljski brevijar datira iz kraja 13. i početka 14. stoljeća. Sastoji se od biblijskih tekstova, molitava i antifona. Čuva se u Župnom uredu u Vrbniku. Pisan je na pergameni.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Londonski fragment brevijara http://hrvatska-bosna.eu5.org/hr_kultura/londonski_fragment_brevijara.htm 10.10.2018.

¹⁶⁵ Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata <http://go.galegroup.com/ps/anonymous?id=GALE%7CA357592517&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkacces=abs&issn=03507823&p=AONE&sw=w> 11.10.2018.

¹⁶⁶ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 56

¹⁶⁷ Ibid, str. 60

¹⁶⁸ Ibid, str. 44

- Brevijar popa Mavra

Slika 7: Brevijar popa Mavra, preuzeto s internetske stranice, URL: <http://www.nsk.hr/izlozba-o-hrvatskoj-glagoljici-u-francuskoj-palaci-tau/> 29. kolovoza 2019.

Godine 1460. ustavnom glagoljicom napisao ga je Blaž Baromić, utemeljitelj senjske tiskare, za popa Mavra iz Vrbnika. Brevijar je važan jer je u njemu sadržana služba u čast Svete braće Ćirila i Metoda koja dobiva veliku važnost od lokalnog i nacionalnog značaja zajedno s *Pohvalom sv. Ćirilu* koju je napisao Kliment Ohridski. Na svom putovanju u dubrovačku pastvu, na kraju brevijara, pop Mavar je dopisao dva kruga s elementima i uputama za izračunavanje uskrasnog datuma i datuma pomičnih blagdana. Ovaj plenarni brevijar sadrži *Propium de tempore*, *Propium sanctorum*, *Psalterium*, *Commune sanctorum*, *Kalendarium* i je pisan na pergameni.¹⁶⁹

- II. novljanski brevijar

Planerni brevijar pisan u Grobniku za pavlinski samostan i Crkvu sv. Marije na Ospu danas se čuva u Župnom uredu u Novom Vinodolskom. Pisalo ga je pet pisara koji su se međusobno izmjenjivali. Pisanje brevijara trajalo je od 1493. do 1495. godine. Glavni pisar bio je pop Martinac koji je poznat po svom opisu Krbavske bitke iz 1493. godine koji je implementirao u prvi dio kodeksa *Propium de tempore*. Njegov zapis, književno i poetski pisan, važan je i jedan je od rijetkih dokumenata o Krbavskom boju. Pod dojmom biblijskog

¹⁶⁹ Ibid, str. 45

teksta o Juditi Matrinac ga prepisuje u brevijar gdje opis asirske najezde na grad Betuliju opisuje kao „živ odjek suvremene hrvatske stvarnosti“¹⁷⁰. U njegovim koricama pronađen je fragment s apokrifom *Djela Pavla i Tekle*, najstarijim spomenikom formirane uglate glagoljice. Fragment potječe iz 13. stoljeća.¹⁷¹

- Ljubljanski homilijar (još se naziva Ljubljanski brevijar ili Beramski brevijar¹⁷²)

Smatra se dijelom brevijara, odnosno homilijara. Homilijar je zbirka propovijedi koje služe za tumačenje nekog stavka Svetog pisma. Sadrži apokrifno *Protoevanđelje Jakovljevo* koje govori o Isusovu rođenju. Apokrif je nastao u II. stoljeću te je na staroslavenski jezik preveden do 13. stoljeća. Općenito apokrif sadrži priče o Marijinu i Isusovu djetinjstvu, Marijinim zarukama s Josipom, bezgrešnom začeću, putu u Betlehem.¹⁷³ Homilijar je pisan glagoljicom prijelaznog razdoblja u prvoj polovici 13. stoljeća. Čuva se u Ljubljani gdje je dospio kao ostavština bibliografa i mecene baruna Žige Zoisa¹⁷⁴

- Drugi beramski/ljubljanski brevijar

Smatra se kako je brevijar nastao u 15. stoljeću u Bermu. O mjestu nastanaka i njegove uporabe svjedoče zapisi na marginama. Pisan je pretežno ustavnom glagoljicom osim nekih dijelova koji su pisani bosančicom. Sadrži hagiografske legende, propovijedi i homilije. Čuva se u Narodnoj i univerzitetnoj knjižnici u Ljubljani.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Ibid, str. 46

¹⁷¹ Ibid, str. 56

¹⁷² http://hrvatska-bosna.eu5.org/hr_kultura/ljubljanski_homilijar.htm 17.10.2018.

¹⁷³ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 59

¹⁷⁴ Ibid, str. 47

¹⁷⁵ Vranić, Silvana: Neke dijalektne značajke u Drugom beramskom (ljubljskom) brevijaru (na primjerima prvoga dijela Temporalala) u https://bib.irb.hr/datoteka/881877.Neke_dijalektne_znaajke_u_Drugom_beramskom_ljubljanskom_brevijaru.pdf str. 246 17.10.2018.

- Brevijar Vida Omišljanina

Slika 8: Brevijar Vida Omišljanina, preuzeto s internetske stranice, URL: <http://www.croatianhistory.net/glagoljica/vidom.html> 29. kolovoza 2019.

Brevijar Vida Omišljanina jedan je od najvrjednijih rukopisa. Pisac sam navodi podatke o vremenu nastanka brevijara: *V ime Isuhrstovo amen let Gospodnjih 1396. mēseca marca 11. dan početi biše te knjigi pisat (!) ot Vida pisca z Omišlja.*¹⁷⁶ Brevijar je pisan za Crkvu sv. Bertolomeja u Roču u Istri. Vid je kao predložak svom brevijaru koristio latinski brevijar i liturgijske knjige iz Bosne što vidimo u prožimanju latiničkih, glagoljskih i ćiriličnih inicijala i minijatura.¹⁷⁷ Brevijar sadrži cjelovite starozavjetne biblijske knjige i biblijske tekstove. Zanimljiva je činjenica kako je za izradu pergamenta od ovčje kože za brevijar bilo potrebno stado od 117 ovaca. Danas se brevijar čuva u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču.¹⁷⁸

- Dabarski brevijar

Rukopis iz 1486. godine. Pisao ga je pop Stipan za potrebe Crkve sv. Kuzme Damjana u Dabru. Tekst nema neku kaligrafsku vrijednost. Kodeks je najvjerojatnije bio namijenjen franjevačkoj zajednici¹⁷⁹

¹⁷⁶ Glagoljski brevijar Vida Omišljanina (1396) <http://www.croatianhistory.net/glagoljica/vidom.html> 17.10.2018.

¹⁷⁷ Ibid, 17.10.2018.

¹⁷⁸ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 48

¹⁷⁹ Runje, Petar: Otočac, srednjovjekovna biskupija i kulturni centar u <https://hrcak.srce.hr/file/27421> str. 56 18.10.2018.

- Glagoljski dvotomni brevijar (Borgiano Illirico 5-6¹⁸⁰)

Godine 1364. napisan je prvi dio dvotomnog brevijara Borgo Illirico 5 za potrebe crkve sv. Ivana kod sela Tribihovići i Okrugle. Drugi dio brevijara napisan je 1387. godine. Godine 1500. pribilježeno je kako su 1487. godine stanovnici sela otkupili brevijar od Turaka. Njegova vrijednost leži u prvom spomenu svetaca sv. Eiazarta i sv. Ivona na ovim prostorima. Brevijar se danas čuva u Vatikanskoj knjižnici.¹⁸¹

Padovanski brevijar čuva se na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Padovi. Kodeks je pretrpio mnoga oštećenja, naročito od vode zbog čega je tekst djelomično ispran. U kodeksu nema zapisa o vremenu i mjestu nastanka kodeksa.¹⁸²

- Akademijin brevijar

Akademijin brevijar čuva se u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Vjeruje se kako je nastao krajem 14. ili početkom 15. stoljeća. Pisan je hrvatskom ustavnom glagoljicom. Smatra se da su ga pisala dva pisca, postoji sličnost inicijala s inicijalima Dragučkog brevijara.¹⁸³

- Dragučki brevijar

Pisan je 1407. godine na pergameni za potrebe Crkve sv. Križa u Draguču i čuva se u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Prema kvaliteti iluminacije inicijala zaključuje se da su brevijar ukrašavala dva iluminatora. Sastoji se od Temporala i Kalendra dok početak brevijara nedostaje.¹⁸⁴

- Metropolitanski brevijar

Brevijar nastao 1442. godine te se koristio do 18. stoljeća u Bakru. Pisan je uglatom glagoljicom i upućuje na postojanje psaltira. Brevijar je potpuno očuvan i čuva se u

¹⁸⁰ Brevijar Borgiano Illirico 5-6 <https://hrcak.srce.hr/57612> str. 221, 18.10.2018.

¹⁸¹ Runje, Petar: Otočac, srednjovjekovna biskupija i kulturni centar u <https://hrcak.srce.hr/file/27421> str. 58 18.10.2018.

¹⁸² Tandarić, Josip: Hrvatskoglagoljski padovanski brevijar u <https://hrcak.srce.hr/14267> str. 129, 18.10.2018.

¹⁸³ Šimić, Marinka: Zapažanja o jeziku Akademijina brevijara u <http://hrcak.srce.hr/97663> str. 246, 18.10.2018.

¹⁸⁴ Dragučki brevijar http://hrvatska-bosna.eu5.org/hr_kultura/dragucki_brevijar.htm 18.10.2018.

Metropolitanskoj knjižnici.¹⁸⁵ Brevijar sadrži apokrif *Protoevanđelje Jakovljevo*, odnosno njegov prvi dio koji se čita na blagdan Marijina začeća.¹⁸⁶

- Brevijar Illirico 10

Brevijar Illirico 10 napisao je pop Mihovil iz Bribira 1485. godine. Danas se čuva u Apostolskoj knjižnici u Vatikanu.¹⁸⁷

- Bribirski brevijar

Bribirski brevijar pisan je 1470. godine uglavnom glagoljicom u dva stupca. Preuzet je iz rimskog brevijara. Nedostaju mu početak i kraj. Datacija se saznaje iz zapisa izvan teksta. Godine 1548. brevijar je donesen u Bribir. Kukuljević navodi da je brevijar dobio u Vinodolu.¹⁸⁸

- Vinodolski brevijar

Vinodolski ili Kukuljevićev brevijar napisan je 1470. godine i čuva se u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. U bilješci je vidljivo datiranje brevijara.¹⁸⁹ Sadrži odlomak bestijarija odnosno Fiziologa, zbirke legendi o životinjama. Ime je dobio po anonimnom grčkom zoologu. Na slavenske jezike preveden je u 13. stoljeću. U našoj književnosti pojedini ulomci uvršteni su u glagoljske zbornike.¹⁹⁰

- Tiskani Brozićev brevijar

U Veneciji je 1561. godine tiskan Brevijar plovana Mikule (Nikole) Brozića. Tiskan je u Thoresanijevoj tiskari koja je bila u vlasništvu unuka Andrije Thoresanija koji je 1493. tiskao

¹⁸⁵ Hrvatskoglagoljski brevijar mr161 http://hrvatska-bosna.eu5.org/hr_kultura/hrvatskoglagoljski_brevijar_mr_161.htm 18.10.2018.

¹⁸⁶ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 59

¹⁸⁷ Usputni zapisi i pripisi u hrvatsko-glagoljičkim knjigama <http://www.croatianhistory.net/etf/zapisi.html> 18.10.2018.

¹⁸⁸ Puškarić, Franje: Glagoljica u gospičko-senjskoj biskupiji <https://hrcak.srce-hr/205883> str. 430 18.10.2018.

¹⁸⁹ Usputni zapisi i pripisi u hrvatsko-glagoljičkim knjigama <http://www.croatianhistory.net/etf/zapisi.html> 18.10.2018.

¹⁹⁰ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 69

Baromićev brevijar.¹⁹¹ Brozić izdaje novo izdanje Baromićeva brevijara u koji dodaje tekstove oficija, liturgijske molitve¹⁹² te jače kroatizira jezik.¹⁹³ Jezik brevijara je hrvatski crkvenoslavenski pomlađen u leksiku, npr. umjesto *iže* koristi *ki*, *glagolju* pretvara u *govoru*.¹⁹⁴ Sastoji se od brevijara, misala i rituala. Tekst brevijara pisan je u dva stupca. Inicijali su pisani glagoljicom i latinicom.¹⁹⁵ Tiskan je na papiru. Danas je očuvano više od dvadesetak originalnih primjeraka. Potpuno očuvani primjerak čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.¹⁹⁶

5.5. Biblijski tekstovi na glagoljici

Biblijski tekstovi na glagoljici prijevodi su biblijskih testova s latinskog i grčkog jezika. Prvi prijevodi biblijskih tekstova i prvi prijevod Biblije datiraju iz 9. stoljeća kada su braća Konstantin i Metod prevela Bibliju za potrebe slavenskog bogoslužja u Moravskoj.¹⁹⁷ O važnosti bogoslužja na narodnom jeziku Konstantin govori:

„Ne pada li kiša od Boga na sve jednako? Ili ne sja li sunce, također, na sve? Ne udišemo li svi isti zrak? A kako se vi ne stidite samo tri jezika priznavati, a hoćete da svi drugi narodi i plemena budu slijepi i gluhi?“¹⁹⁸

Stav da su samo tri jezika, grčki, latinski i hebrejski, dostojna za obavljanje bogoslužja Konstantin naziva trojezičnom herezom odnosno trojezičnim prokletstvom. U svojoj polemici

¹⁹¹ Runje, Petar: Uz 450-godišnjicu Brozićeva brevijara (1561.) <https://hrcak.srce.hr/file/128454> 25.5.2019. str. 6 18.10.2018.

¹⁹² Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 103

¹⁹³ Nazor, Anica: Tiskana glagoljska knjiga od prvotiska Misala 1483. do Brozićeva brevijara 1591. <https://hrcak.srce.hr/14544> str. 13 18.10.2018.

¹⁹⁴ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 103

¹⁹⁵ Runje, Petar: Uz 450-godišnjicu Brozićeva brevijara (1561.) <https://hrcak.srce.hr/file/128454> 25.5.2019. str. 7 18.10.2018.

¹⁹⁶ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 103

¹⁹⁷ Ibid, str. 49

¹⁹⁸ Damjanović, Stjepan: Jedanaest i pol stoljeća nezaborava <https://hrcak.srce.hr/file/171362> str. 41 19.10.2018.

s akvilejskim klerom u Veneciji služi se različitim argumentima, poziva se na navode Svetog pisma, točnije Svetog Pavla, nabraja narode koji se u svojem bogoslužju koriste narodnim jezikom.¹⁹⁹ Nakon misije u Moravskoj Papa Hadrijan II. dozvolio je uporabu narodnog odnosno slavenskog jezika u liturgiji uz uvjet da se nedjeljna čitanja prvo moraju obaviti na latinskom, a potom na slavenskom jeziku. Nakon Metodove smrti 885. godine ponovno je zabranjena liturgija na slavenskom jeziku. Iako se ne može točno potvrditi koje su knjige Konstantin i Metod preveli pretpostavlja se da su Psaltir i Evanđelje s knjigom Apostola te izabrani činovi bogoslužja njihovi slavenski prijevodi. Nakon Ćirilove smrti godine 884. Metod okuplja svećenike s kojima prevodi s grčkog na crkvenoslavenski sve biblijske knjige osim Knjige o Makabejcima.²⁰⁰ Iako je Metodov prijevod Biblije izgubljen o njegovu postojanju svjedoči nam zapis u Omišaljskom misalu, zapis o inventaru župne Crkve Majke Božje od Uzašašća, zapis o inventaru crkve u Belom na Cresu. Ćirilometodski tekstovi najviše su sačuvani u glagoljskim brevijarima i misalima, od 1320 biblijskih glava u hrvatskoglagoljskim bogoslužnim knjigama sačuvano ih je 600. Lobkovicov i Fraščićeve psaltir cjelovite su samostalne biblijske knjige u Hrvatskoj.²⁰¹

- Lobkovicov (senjski) psaltir

Psaltir je naziv za knjigu psalama.²⁰² Glavni je dio brevijara, bio je knjiga molitava stavljena u ruke laika do kraja 13. stoljeća. Smatrao se pedagoškom knjigom za laike jer je na početku sadržavao abecedar iz kojeg su ljudi učili čitati i pisati.²⁰³

Prema kolofonu psaltir je, uglavnom glagoljicom, 1359. godine napisao žakan Kirin u Crkvi sv. Kuzme i Damjana u Senju. Najstariji je rukom pisani hrvatski psaltir na glagoljici.²⁰⁴ Pisan je uglavnom glagoljicom i ukrašen inicijalima iluminiranim geometrijskim i biljnim

¹⁹⁹ Damjanović, Stjepan: Slovo iskona, Matica hrvatska, Zagreb, 2004. str. 25

²⁰⁰ Barščevski, Taras: Sveti Ćiril i Metod i prijevod Svetaog pisma na crkvenoslavenski jezik <https://hrcak.srce.hr/179990> str. 40. 19.10.2018.

²⁰¹ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 49

²⁰² Psaltir <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50893> 21.10.2018.

²⁰³ Panelić, Marija: Senjski Lobkovicov glagoljski kodeks iz 1359.- Prototip srednjevjekovnih >Liber horarum< za laike <https://hrcak.srce.hr/file/189154> str 358, 21.10.2018.

²⁰⁴ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 50

elementima.²⁰⁵ Osim što se sastoji od psalama prema danima u tjednu i dvadesetak hvalospjeva u psaltiru su zapisani oficij Sv. Trojstva, oficij za mrtve, oficij Blažene Djevice Marije, Apostolsko i Atanazijevo vjerovanje, Komunal.²⁰⁶ Psaltir je potpun i smatra se dijelom brevijara. U jeziku su sačuvani arhaizmi i dolazi do pojave dijalektalnih jezičnih inovacija. Original psaltira čuva se u Praškoj nacionalnoj knjižnici, a potječe iz privatne knjižnice kneza Lobkovica. Ne zna se kako je rukopis dospio u Prag. Pretpostavlja se da su ga hrvatski glagoljaši prenijeli u Emaus gdje se danas nalaze vrijedni glagoljski spomenici pisani uglavnom glagoljicom.²⁰⁷

- Fraščićeve psaltir

Fraščićeve ili Bečki psaltir čuva se u Nacionalnoj knjižnici u Beču. Sadrži 151 psalam i 5 kantika.²⁰⁸ U kolofonu je vidljivo da ga je napisao Petar Fraščić za kubetskog župnika Matiju u Lindaru u Istri. Pisan je glagoljskim poluustavnim pismom 1463. godine. Jedini je komentirani psaltir bizantskog tipa u Hrvatskoj koji svjedoči o otvorenosti prema strujama Istoka. Njegova jezična posebnost je tome što sadrži velik broj slavenskih riječi, grčkih kalkova i posuđenica koje nisu potvrđene ni u jednom drugom tekstu.²⁰⁹

²⁰⁵ Panelić, Marija: Senjski Lobkowitzov glagoljski kodeks iz 1359.- Prototip srednjevjekovnih >Liber horarum< za laike <https://hrcak.srce.hr/file/189154> str 358, str. 358, 21.10.2018.

²⁰⁶ <https://glagoljica.hr/?rukopisi=i&id=19273> 21.10.2018.

²⁰⁷ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 50

²⁰⁸ <https://glagoljica.hr/?rukopisi=i&id=19448> 21.10.2018.

²⁰⁹ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 53

- Pariški psaltir

Slika 9: Pariški psaltir, preuzeto s internetske stranice, URL: <http://valerijab.pgski.hr/rad/minijature/> 29. kolovoza 2019.

Pariški ili Borislavićev zbornik najstariji je sačuvani hrvatsko-glagoljski zbornik napisan 1375. godine. Čuva se u Pariškoj nacionalnoj knjižnici. Ime je dobio po njegovu piscu Grguru Borislaviću. Iz kolofona se vidi da je zbornik pisao Borislavić zajedno s piscem Stipanom i Mikulom u mjesecu ožujku 1375. godine.²¹⁰ Pisan je za potrebe redovnica iz samostana Sv. Julijane u Šibeniku. Zbornik se sastoji od biblijskih i liturgijskih tekstova te književnih spisa. Od biblijskih i liturgijskih tekstova sadrži dijelove misala, psaltir, molitve, himne, evanđeoske tekstove, oficije i rituale. Legenda Sv. Margarite, apokrifna legenda o 12 petaka, apokrifna epistola o štovanju nedjelje i neliturgijske molitve ubrajaju se u spise književnog interesa.²¹¹

²¹⁰ Šimić, Marinka: O prijevodu psaltira iz Pariškog zbornika Slave 73 <https://hrcak.srce.hr/68765> str. 275, 21.10.2018.

²¹¹ Hrvatski biografski leksikon: Borislavić, Gregur <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2456> 21.10.2018.

- Reimsko evanđelje

Slika 10: Reimsko evanđelje, preuzeto s internetske stranice, URL: <http://www.nsk.hr/izlozba-o-hrvatskoj-glagoljici-u-francuskoj-palaci-tau/> 29. kolovoza 2019.

Evanđelje se sastoji od dva dijela. Jedan dio pisan je ćirilicom krajem 11. i početkom 12. stoljeća²¹² kao poklon češkog kralja i rimskog cara Karla IV. benediktinskom samostanu. Sadrži odlomak staroslavenskog evanđelistara. Drugi dio evanđelja pisan je uglavnom glagoljicom 1395. godine. Sastoji se od Djela apostolskih, lekcija iz evanđelja i epistola te nekih knjiga Starog zavjeta. Evanđelje je ukrašeno inicijalima i minijaturama. Najpoznatiji je glagoljski spomenik u Europi. Zbog legende koja se veže uz njega važna je znamenitost grada Reimsa. Legenda kaže da su francuski kraljevi polagali prisegu na tom kodeksu. Evanđelje se čuva u Gradskoj knjižnici grada Reimsa.²¹³

Glagoljski brevijari i misali sadrže djela koja obrađuju mnoge biblijske teme. Pjesma nad pjesmama jedna je od čestih biblijskih tema. Na hrvatski jezik prvi puta je prevedena u 14. stoljeću. Iako se ne zna autor ni vrijeme nastanka pjesme autorstvo se pripisuje kralju Salomonu. Pjesma nad pjesmama zbirka je pjesama koje pjevaju o vjernoj ljubavi, o ljubavnicima koji se sastaju i odlaze, traže i nađu.²¹⁴ Tek nakon alegorično-simboličnog

²¹² Rimski evanđelistar <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=52297> 21.10.2018.

²¹³ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 53

²¹⁴ Ibid, str. 51

tumačenja sadržaja u viđenju Božje ljubavi prema Izraelu ili Kristove ljubavi prema Crkvi zbirka postaje dijelom kanona biblijskih spisa.²¹⁵ Tematika razmetnog sina također je česta biblijska tema obrađivana u brevijarima i misalima. Priča je to o sinu koji uzima i troši baštinu po krčmama s bludnicama, zadužuje se, čuva svinje i pokajnički se vraća kući. Parabola je ispričana u Lukinu evanđelju.²¹⁶

5.5.1. Apokrif, vizije, legende i svjetska književnost

Apokrif je tekst biblijskog sadržaja koji nikada nije postao dio biblijskog kanona. U hrvatsku književnost dolazi s ćirilometodskim djelovanjem. Svoje korijene vuče iz pisane i usmene starožidovske i starokršćanske tradicije. Tematski se oslanja na Stari zavjet u kojem obrađuje motive stvaranja i života prvih ljudi, života crkvenih i svjetovnih ljudi, apokalipsa i Novi zavjet u kojem obrađuje teme evanđelja, djela apostolskih i poslanica. Apokrifi se u našoj književnosti javljaju od 13. stoljeća i većina ih je pisana glagoljicom. Najviše ih je zapisano u zbornicima i brevijarima.²¹⁷

- Petrisov zbornik

Zbornik bogatog sadržaja pisan glagoljičnim kurzivom. Jezično se isprepliću kajkavština, čakavština i staroslavenski jezik. Petrisov zbornik najopsežniji je i sadržajem najbogatiji glagoljski zbornik iz 1468. godine. Sastoji se od tekstova duhovnog, apokrifnog i svjetovnog karaktera odnosno sadrži tekstove apokrifne književnosti, traktate, recepte, enciklopedijske tekstove, dijelove romana o Troji.²¹⁸ Roman o Troji priča je trojanskom ratu kojeg su opjevali Homer i Vergilije. Izvornik romana nije poznat. Osim u Petrisovu, početak romana objavljen je u Vinodolskom zborniku.²¹⁹ Od apokrifne književnosti sadrži skraćenu verziju apokrifa Abrahamova smrt koji opisuje Abrahamovo viđenje i smrt²²⁰, Viđenje Varohovo koje

²¹⁵ Pjesma nad pjesmama <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=48529> 21.10.2018.

²¹⁶ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 52

²¹⁷ Apokrif <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3326> 22.10.2018.

²¹⁸ Petrisov zbornik <https://glagoljica.hr/?pr=i&id=15967> 22.10.2018.

²¹⁹ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 73

²²⁰ Ibid, str. 55

predstavlja viziju svemira i Život Adama i Eve. U zborniku je okupljeno pet Marijinih mirakula. Čudesa odnosno legende tipična su srednjovjekovna štiva koja se javljaju već u 6. stoljeću, a najveći procvat doživljavaju od 11. do 15. stoljeća. Ubrajaju se u najbrojnija i najljepša čudesa. Jedna od najljepših legendi *Djevojka bez očiju* dio je Petrisova zbornika²²¹. Vizija Tundalovo viđenje daje srednjovjekovni opis zagrobnog života. Opisuje pakao, čistilište i raj. Uz glagoljsku verziju u hrvatskoj književnosti postoji i latinička inačica. Djelo nastaje u 13. stoljeću na latinskom jeziku s kojeg se prevodi na ostale jezike. Utjecaj Tundalovog viđenja vidljiv je u Danteovoj Božanstvenoj komediji.²²² Pitanjima zagrobnog života bavi se i tekst iz 14. stoljeća *Razgovor meštra Polikarpa sa smrću*.²²³ Enciklopedijski dio Petrisova zbornika koji govori o znanjima o svijetu, magiji, astronomiji, geografiji, gospodarstvu, medicini je Lucidar. Djelo je sastavljeno na principu dijaloga, učenik postavlja pitanje, a učitelj odgovara. Knjiga je u svoje vrijeme doživjela veliki uspjeh. U hrvatskom prijevodu Lucidara spominju se Istra i Učka. Osim u Petrisovu zborniku potpuni tekst Lucidara je u Žgombićevu zborniku.²²⁴

- Oxfordski zbornik

Oxfordski zbornik ili Oxfordski glagoljski kodeks rukopis je koji nastaje oko 1400. godine. Danas se čuva u knjižnici Sveučilišta u Oxfordu. Dio je zbirke isusovca Mattea Luigija Canonicija. Zbornik je zbirka neliturgijskih tekstova različitih sadržaja. Osim najpoznatijih tekstova Viđenje sv. Pavla²²⁵ i Viđenje svetoga Brnarda, tekst iz 15. stoljeća koji govori o previranju duše i tijela zbog odlaska u pakao²²⁶, zbornik sadrži tekstove i priče o životu Adama i Eve, o krsnom drvetu.²²⁷ Tema Pavlove vizije (apokalipse) proteže se kroz mnoge književnosti. Apokrif je nastao u 4. stoljeću. Jedina potpuna verzija nalazi se u Oxfordskom zborniku.²²⁸ U zborniku je cjeloviti apokrif o Josipu prekrasnom (pravednom). U brevijaru

²²¹ Ibid, str. 65

²²² Ibid, str. 66

²²³ Ibid, str. 68

²²⁴ Ibid, str. 70

²²⁵ Oxfordski glagoljski zbornik <https://glagoljica.hr/?pr=i&id=19454> 22.10.2018.

²²⁶ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 67

²²⁷ Ibid, str. 54

²²⁸ Ibid, str. 60

Vida Omišljanina nalazi se odlomak istoimenog apokrifa.²²⁹ Irska legenda *Čistilište svetoga Patricija*²³⁰ i *Legenda o svetom Nikoli*²³¹ dio su opusa Oxfordskog zbornika.

- Žgombićev zbornik

Zbornik nastaje u 16.stoljeću u Mošćenicama na području Liburnije u Istri. To je zbirka srednjovjekovnih književnih tekstova pisana kurzivnom glagoljicom. Sadrži djela kao što su apokrifi *Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera*, *Djela apostola Petra i Andrije*, apostolski roman preveden prije 14. st s grčkog na staroslavenski, *Život Adama i Eve*, enciklopedija srednjovjekovnog znanja *Lucidar*, crkveni govori, recepti, poslanice, pitanja i odgovori, hagiografije, tekst kronografa.²³² U *Zlatnoj legendi* opisan je život Marije Magdalene.²³³ Žgombićev zbornik, kao i II. novljanski, Baromićev i Brožičev brevijar, sadrži cjeloviti tekst *Legende o svetom Pavlu Pustinjaku*. Smatra se da je autor legende sv. Jeronim.²³⁴ Čuva se u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Sastoji se od tri dijela koji su nastali u različito vrijeme i uvezeni zajedno. Tijekom 16., 17., i 18. stoljeća nastaju naknadni zapisi različitih tematika u zborniku vezanih uz područje Mošćenice u Istri. Zabilježeno je postojanje Bratovštine sv. Sebastijana u Mošćenicama, medicinske marginalije odnosno recepti za ljekovite pripravke i upute za liječenje, zapis o krštenju iz 1661. godine.²³⁵

- Tkonski zbornik

Tkonski zbornik pronađen je u Tkonu na otoku Pašmanu kod Zadra. Napisan je u prvoj polovici 16. stoljeća. Pisala su ga dva pisca. U jeziku zbornika protežu se ekavski i ikavski čakavski govori uz nazočnost kajkavskih i štokavskih elemenata. Zbornikom se protežu tekstovi filozofskih, teoloških i svjetovnih tematika. Njegov opus sačinjavaju poezija, prikazanja, žitja, apokrifi, priče, legende. U zborniku se nalaze prikazanja *Muka Kristova* i *Kristov silazak u limb*, nepotpun apokrif *Djela apostola Andrije i Mateja među ljudožderima*,

²²⁹ Ibid, str. 56

²³⁰ Ibid, str. 61

²³¹ Ibid, str. 63

²³² <http://www.matica.hr/kolo/460/glagoljski-zgombicev-zbornik-kao-knjizevni-izvor-24950/> 22.10.2018.

²³³ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 64

²³⁴ Ibid, str. 69

²³⁵ Sudec, Sandra: Naknadni zapisi u *Žgombićevu zborniku* i mjesto njegova nastanka <https://hrcak.srce.hr/file/143792> str. 234, 22.10.2018.

životopis svetca *Čtenie Agapita* u kojem se životopis isprepliće s vizijom zagrobnog života, pojava binarizma kao najjednostavnijeg načina spoznavanja svijeta u stvaranju opreka dobra i zla, svjetla i tame kroz motive Apokalipse, niz apokrifnih molitvi od kojih je najpoznatija molitva o nežitu, demonskom duhu koji ne živi i ne umire, Isusovo pismo o poštivanju nedjelje, poetski tekst o turskom nasilju, drama o Uskrsnuću, tekst *Cvjeta od krjeposti* sa srednjovjekovnom pjesmom protiv žena, apokrifna legenda o 12 petaka. Kroz cijeli zbornik proteže se lik Mihovila, arkandela koji je iz raja protjerao Adama i Evu.²³⁶ U Tkonskom zborniku nalazimo podatke o tisku šeste inkunabule, knjige ispovijedi tiskane 1492. godine.²³⁷

- Fatevićev zbornik

Fatevićev zbornik sastavio je 1617. godine kapelan Mikula Fatević na otoku Rave kod Zadra. Sadrži tekstove teološke, propovjedne i nabožno pripovjedne tematike te je važan izvor za proučavanje hrvatskoglagoljskih tekstova. Od 80 listova, koliko ih Fatevićev zbornik ima, oko njih tridesetak otpada na *Zrcalo duhovno*, teološko poučno djelo koje se bavi tematikama čistilišta i pakla.²³⁸

- Berčićev zbornik

Zbornik se čuva u Ruskoj nacionalnoj knjižnici u Petrogradu i dio je Berčićeve zbirke glagoljičnih rukopisa i knjiga. Pretpostavlja se kako je nastao oko 1480. godine u okolici Zadra. Sastoji se od tumačenja molitava, svetačkih legendi, dijaloških tekstova, viđenja, pjesama. Pet od šest religioznih pjesama koje se nalaze u Berčićevu zborniku također se nalaze u *Pariškoj pjesmarici*.²³⁹ Sadrži cjeloviti apokrif *Andrija i Matej u gradu ljudoždera* i legendu *Čten'je svetago Mavra Mučenika*.²⁴⁰

²³⁶ Kuvač-Levačić, Kornelija: Tkonski zbornik: hrvatskoglagoljski tekstovi iz 16. stoljeća <https://hrcak.srce.hr/62064> str. 521, 22.10.2018.

²³⁷ Žubrinić, Darko, Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj, Zagreb, Hrvatsko društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Element, 1996.str. 211

²³⁸ Dürriegl, Marija-Ana: Pouka o ovozemaljskom čistilištu iz *Fatevićeva zbornika* <https://hrcak.srce.hr/file/285252> str. 24, 22.10.2018.

²³⁹ Kapetanović, Amir: Odraž najstarije hrvatske pjesmarice (1380.) u petrogradskom Berčićevu zborniku br. 5 (XV. st) <https://hrcak.srce.hr/51579> str. 20, 22.10.2018.

²⁴⁰ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 71

- Pariški zbornik

Krajem 14. stoljeća nastaje najstarija hrvatska pjesmarica Pariška pjesmarica. Zbirka se sastoji od desetak pjesama: *Pêsan svetago Jurja*, *Pêsan ot muki Hrstovi*, *Marijina pêsan*, *Od rojen'ja*, *Bog se rodi v Vitliomi*, *Bratja, brata sprovodimo*, *Nad grobom glagoljuće sije*, *Svêť se konča i slnce jur zahodi*, *Mihaile preblăženi*, *Zăč mi tužiš, duše*, *Poj željno*. Pariška pjesmarica dio je zbornika Pariške nacionalne biblioteke. Zbornik je pisan uglatom glagoljicom i ukrašen inicijalima. Sastoji se od priručnog putnog brevijara, misala i rituala koji su pisani crkvenoslavenskim jezikom. Kroz pjesmaricu se proteže čakavsko-ikavski jezik.²⁴¹

- Ivančičev zbornik

Hrvatsko-glagoljski zbornik religiozno-moralnog sadržaja potječe iz 14.-15. stoljeća. Pronašao ga je glagoljaš Stjepan Ivančić u samostanu sv. Marije na Glavotoku. Jezik zbornika mješavina je hrvatskog i crkvenoslavenskog jezika. Pisan je poluustavnim pismom. Zbornik sadrži tekstove različitih tematika: *Traktat o sedam smrtnih grijeha*, *Apokrifne poslanice o sv. Jeronimu*, *Mirakule Marije Magdalene*, *Blagoslov stola*. Smatra se kako je zbornik pripadao franjevcima što dokazuje opus molitava i tekstova zbornika. U zborniku se nalazi *Pismo pokornicima* sv. Franje Asiškoga. Najveći dio zbornika zauzima *Traktat o sedam smrtnih grijeha*, priručnik moralnih uputa. Sadrži najveću zbirku *Marijinih mirakula*.²⁴²

- Kolunićev zbornik

Rukopis je 1486. godine napisao Levrando Doljanin. Danas se čuva u knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.²⁴³ U njemu je zabilježena osuda amuleta odnosno presavijenog pisanog teksta na papiru ili pergameni ili predmeta koji ima moć da obrani

²⁴¹ Ibid, str. 76

²⁴² Šimić, Marinka: Leksik Ivančičeva zbornika, <https://hrcak.srce.hr/file/226758> str. 354, 5.11.2018.

²⁴³ Usputni zapisi i pripisi u hrvatsko-glagoljičkim knjigama <http://www.croatianhistory.net/etf/zapisi.html> 5.11.2018.

čovjeka od zla kao što je urok, nesreća, bolest, djelovanje zlih sila i demona.²⁴⁴ Sadrži Kvarizemal.²⁴⁵

- Amulet tipa Sisin i Mihael

Ovaj tekst pisan je u Istri u prvoj polovici 15. stoljeća. Svoju inspiraciju nalazi u egzorcističkoj literaturi. Amulet je jedan od najstarijih primjera egzorcističke literature u Hrvatskoj. Sastoji se od molitava koje se čitaju u svrhu mira i zaštite od zlih duhova, egzorcizma odnosno zaklinjanja, legende o sv. Sisinu, zaštitniku od ženskih demona. Crkva je često osuđivala amulete.²⁴⁶

- Kvarezimal i tumačenje od muki

Rukopis se sastoji od dva dijela, *Kvarizemala* koji nastaje 1498. godine i *Tumačenja muke* iz 1493. godine. Djelo je pisca Šimuna Grebla pisano kaligrafskim glagoljskim kurzivom. Zbog veliko broja djela koja je prepisao Greblo nazvan je jednom od najboljih i najinteligentnijih pisara svog vremena. Kvarizemal je zbirka propovijedi za svaki od 40 dana korizme. Tumačenje muke jedan je od najljepših pred uskrasnih govora koji se čita na Veliki petak. Opis je Kristove muke i Marijine žalosti. Rukopis se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.²⁴⁷

5.6. Pravni spomenici na glagoljici

Pravni spomenici dio su hrvatske povijesti od pojave Dobrinjske isprave 1100. godine na otoku Krku. Od tada pišu se zakoni, statuti, razvodi, redovničke regule, konstitucije, urbari, privilegiji, matrikule, matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih, zapisnici. Iako su najčešće pisani glagoljicom i pretežno čakavskim hrvatskim jezikom ponegdje su napisani latinskim

²⁴⁴ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 62

²⁴⁵ Ibid, str. 74

²⁴⁶ Ibid, str. 62

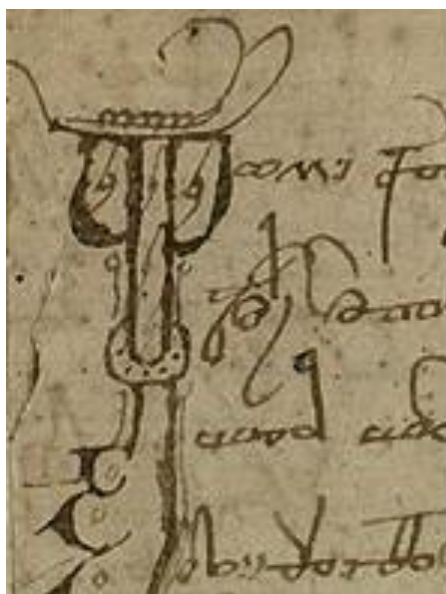
²⁴⁷ Ibid, str. 75

jezikom ili ćirilskim pismom. Pojava pravnih regula vodi do pojave notarijata²⁴⁸, ustanove za potrebe redigiranja akata o ugovorima.²⁴⁹

- Vinodolski zakon

Najstariji je pravni spomenik sastavljen u Novom Vinodolskom 1288. godine. Pisan je kurzivnom glagoljicom na hrvatskom jeziku poslovnim pismom. Nastao je da bi se normirala prava i dužnosti kmetova i feudalnih gospodara nakon što su se do tada slobodne vinodolske općine našle u feudalnoj ovisnosti o krčkim knezovima. Zakone je sastavila izabrana komisija. Zakonik sadrži 75 zakona koji normiraju ubojstvo, tjelesne ozljede, krađu, uvredu časti, podmirivanje kmetskih davanja. Normiran je postupak suđenja. Vinodolski zakon drugi je najstariji slavenski zakonski tekst, odmah iza Ruske pravde iz 11. stoljeća. Zakon se danas čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu u glagoljskom prijepisu iz 16. stoljeća.²⁵⁰

- Istarski razvod

Slika 11: Istarski razvod, preuzeto s internetske stranice, URL: <http://db.nsk.hr/HeritageDetails.aspx?id=900> 29. kolovoza 2019.

²⁴⁸ Ibid, str. 77

²⁴⁹ Notarijat, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44162> 26.4.2019.

²⁵⁰ Nazor, 2 Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 78

To je pravni postupak razgraničavanja posjeda od strane komisije koja je izlazila na teren. Razgraničavanje je uključivalo ispitivanje svjedoka o međama, čitanje prijašnjih isprava, traženje oznaka međa. U Istarskom razvodu određivala se granica između feudalnih gospodarstava pazinskog kneza, Mletaka i akvilejskog patrijarha. Pisan je na tri jezika, latinskom, hrvatskom i njemačkom. Danas postoje dva prijepisa Istarskog razvoda. Prvi je *Kršanski prijepis Istarskoga razvoda* pisan kurzivnom glagoljicom koji se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Drugi prijepis je Momjanski razvod i čuva se u Historijskom arhivu u Rijeci.²⁵¹

- Knjiga računa bratovštine (crkve) i općine Roč u Istri

Ovaj dokument o životu crkve i hrvatske općine pisao je Šimun Greblo od 1526. do 1533. godine. Sastoji se od dvije knjige, prva sadrži crkvene račune, a druga račune općine Roč. Bogat su izvor podataka o životima stanovnika i njihovim izdacima. Primjer su i potvrda kancelarijskog, kurzivnog glagoljskog pisma. Čuvaju se u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.²⁵²

- Knjiga primitaka i izdataka bratovštine (crkve) Sv. Antuna u Belom na Cresu

Knjiga je pisana kancelarijskom kurzivnom glagoljicom. Čuva se u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga sadrži primitke i izdatke, godišnje bilance, zapise o primanju nove braće i gastronomiju Crkve sv. Antuna od 1572. do 1641. godine. Sadrži tri priloga na talijanskom jeziku.²⁵³

- Acta Croatica/ Listine hrvatske

Skup listina, diplomatorij hrvatske povijesti pisan hrvatskim jezikom na glagoljici, ćirilici i latinici. Ivan Kukuljević sakupio je i kronološki obuhvatio 380 listina od 12. do 16. stoljeća i objavio ih 1863. godine pod naslovom Acta Croatica. Sadrži akte, pisma, natpise i zapise s područja Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Istre i zapadne Bosne.²⁵⁴ Objavio je *Dobrinjsku ispravu*. To je najstariji pravni dokument na glagoljici napisan 1. siječnja 1100. godine u Svetom Vidu Dobrinjskom na otoku Krku. Pisana je na dan posvećenja Crkvice sv. Vida kao darovnica plemića Slavnog Dragoslava. Osim darovnice isprava sadrži

²⁵¹ Ibid, str. 80

²⁵² Ibid, str. 82

²⁵³ Ibid, str. 82

²⁵⁴ Ibid, str. 83

dokumentaciju o pravima klera. U ispravi postoje zapisi na glagoljici, talijanskom i latinskom jeziku.²⁵⁵ *Oporuka Jelene, sestre Petra Kružića* iz 1541. godine dokument je od velike važnosti za hrvatsku kulturnu povijest. Napisan je glagoljskim kurzivom. Danas se čuva na Trsatu kod Rijeke.²⁵⁶ *Acta Croatica* objavljivana je više puta: 1898. objavljena je pod nazivom *Hrvatski spomenici* sveska 1. Godine 1917. počela je priprema za novo izdanje koje nikad nije izašlo.

Redovničke konstitucije su odredbe, pravila i propisi kojih su se redovnici bili dužni pridržavati. Primjer konstitucija su *Klimantovićeve konstitucije* iz 1492. godine. Sadrže odredbe o životu franjevac i kazne za nepoštivanje odredaba.²⁵⁷ *Regula* svetoga Benedikta pravilnik je benediktinskog reda s kraja 14. stoljeća. Prepisana je u benediktinskoj opatiji sv. Kuzme i Damjana na Čokovcu u blizini Tkona na otoku Pašmanu. Danas se čuva u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti.²⁵⁸

5.7. Tisak u Hrvatskoj i izvan nje

Pojavu tiskarstva u Europi, pa tako i u Hrvatskoj, vežemo uz izum tiskarskog stroja. Johann Gutenberg, njemački tiskar, izumio je tiskarski stroj prije 1436. godine. Stroj je radio na principu drvene preše s pomičnom pločom sa slogovima.²⁵⁹ Prva hrvatska tiskana knjiga *Misal po zakonu rimskoga dvora* iz 1483. godine početak je tiska u Hrvatskoj.

Na hrvatskom jeziku tiskano je osam inkunabula, pet na glagoljici: *Misal*, *Brevijar*, *Baromićev brevijar*, *Senjski misal* i *Spovid općena* te tri na latinici: *Lakcionar Bernardina Splićanina* i dva molitvenika.²⁶⁰

Osim u Hrvatskoj hrvatske knjige tiskale su se i izvan domovine. U tiskari u Veneciji tiskan je *Bukvar* odnosno *Abecedarij*. Tiskan je 1527. godine i prva je tiskana početnica. Hrvatskoglagoljski abecedarij, čitanka odnosno *introducetrium croatice* priručnik je

²⁵⁵ Ibid, str. 84

²⁵⁶ Ibid, str. 85

²⁵⁷ Ibid, str. 86

²⁵⁸ Ibid, str. 81

²⁵⁹ <http://proleksis.lzmk.hr/48884/> 26.4.2019.

²⁶⁰ Nazor, Anica: *Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<*, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 95

namijenjen učenju glagoljice. Sadrži azbuku, tablicu za sricanje slogova te molitve Očenaš i Zdravo Marija, psalme kralja Davida, Pjesmu Simenona starca, psalme, još neke molitve, početak Ivanova evanđelja i Apostolsko vjerovanje. Uređen je s dvadesetak drvoreza na počecima novih odjeljaka, slikom dvanaestorice apostola i slikom tadašnje školske prakse. Danas je sačuvano šest originalnih primjeraka koji se čuvaju u Zagrebu, Beču, Sankt-Peterburgu, New Yorku i Oxfordu.²⁶¹

Uz *Bukvar* u Veneciji je 1528. godine tiskan *Misal Pavla Modrušanina*. Jezik tiska je hrvatski crkvenoslavenski. Sačuvano je više primjeraka *Misala* koji se čuvaju u Zgrebu, Krku, Beču, Oxfordu, Sankt-Peterburgu. *Misal* je ukrašen drvorezima s minijaturama i inicijalima. Na pripremi i tisku je radio Zanetti, tiskar koji je kasnije radio u tiskari Šimuna Kožičića Benje u Rijeci.²⁶²

5.7.1. Inkunabule

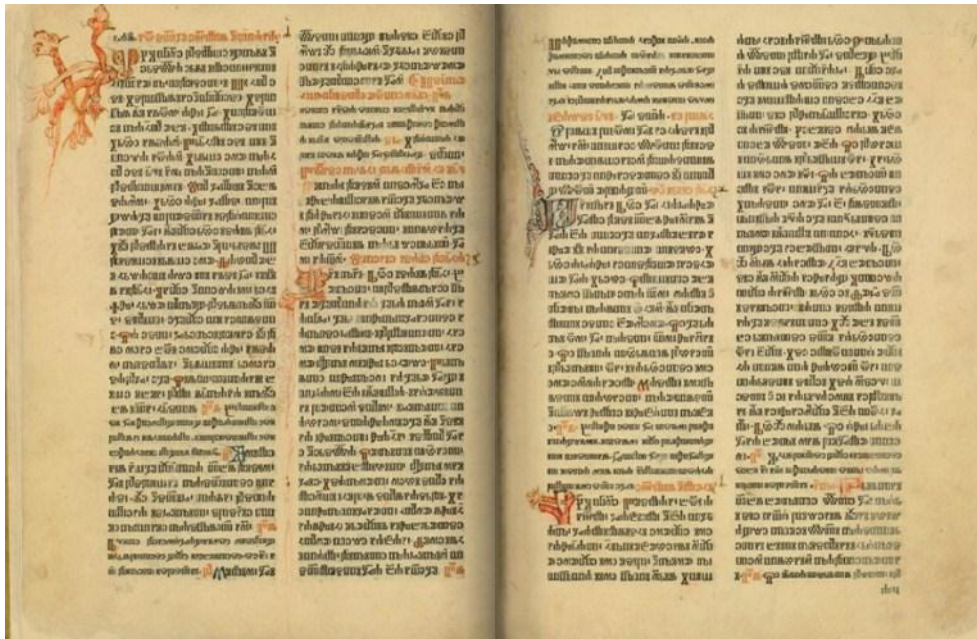
Inkunabula ili *prvotisak*, *najstariji proizvodi tiskarstva od njegovih prvih početaka oko 1445. približno do 1500.*²⁶³ Hrvatska ima pet inkunabula tiskanih u hrvatskim tiskarama.

- Misal

²⁶¹ Ibid, str. 101

²⁶² Ibid, str. 103

²⁶³ Inkunabula <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=27484> 27.4.2019.

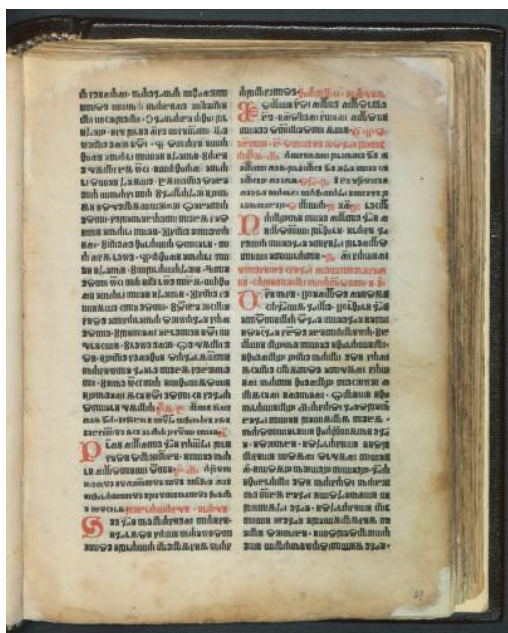

Slika 12: Misal, preuzeto s internetske stranice, URL: <https://kamenjar.com/1483-g-tiskan-je-misal-prva-tiskana-knjiga-na-hrvatskom-jeziku/> 29. kolovoza 2019.

Misal iz 1483. godine prva je tiskana knjiga na glagoljici na hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku. Tiskan je 22.2.1483. godine. Mjesto tiska kao i priređivač nažalost nisu poznati. Misal je tiskan na papiru i pergameni. Knjiga sadrži kalendar, *Proprium de tempore*, *Ordo i Canon missae*, Votivne i mrtvačke mise, *Proprium sanctorum*, *Communae sanctorum* i ritualne tekstove. Danas je sačuvano 11 primjeraka Misala. Vjeruje se da je Misal nastao na području Istre i to se potkrepljuje dvjema tezama: u kalendaru se spominju svetkovine koje su se slavile na području Istre: Lazar, porečki Mavar, Prenesenje tijela sv. Jeronima te jezik *Misala* sadrži crte istarskog jezika. Rezultati tekstoloških istraživanja pokazuju da je *Misal* pisan prema predlošku *Misala kneza Novaka* koji se u Istri nalazio od 1405. godine. Najljepša je tiskana knjiga tog vremena.²⁶⁴

- Senjski misal

²⁶⁴ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 90

Slika 13: Senjski misal, preuzeto s internetske stranice, [URL: https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=22254](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=22254) 29. kolovoz 2019.

Dana 7. kolovoza 1494. godine u Senju je tiskana prva glagoljska knjiga u kojoj se nalazi drvorez koji prikazuje raspeće Isusa. Misal je tiskan na papiru. Sastoji se od Kalendara i misnih obrazaca *Proprium de tempore*, *Ordo et Canon missae*, *Missae votivae*, *Commune sanctorum* i ritualnih tekstova. Pisan je hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom. Danas su očuvana tri primjerka Misala i jedan njegov fragment. Nijedan od sačuvanih Misala nije potpun. Najopsežniji Senjski misal čuva se u Budimpešti. Ostala dva čuvaju se u Sankt-Peterburgu i u samostanu franjevacu u Cresu. Drvorez s Raspećem nalazi se u sačuvanom fragmentu koji se čuva u Odesi. Kako doznajemo iz kolofona Misal je tiskan u vrijeme kraljevanja ugarskog kralja Vladislava s papom Aleksandrom IV na apostolskom prijestolju. U tisku su sudjelovali Blaž Baromić, Silvestar Bedričić i žakan Gašpar Turčić.²⁶⁵

- Brevijar po zakonu rimskoga dvora

Brevijar je tiskan 1491. godine. Jedini očuvani primjerak koji nije cjelovit čuva se u Venecijanskoj knjižnici. Brevijaru nedostaje kolofon s podacima o datumu i mjestu nastanka. Vrijeme nastanka određeno je prema tabli pomičnih blagdana za trideset godina koja počinje s 1492. godinom. Brevijar sadrži *Kalendarium*, Tablu pomičnih blagdana, Popis kvaterniona

²⁶⁵ Ibid, str. 94

prema početnoj riječi, *Proprium de tempore, Psaltir, Kantici i Proprium sanctorum*.²⁶⁶ Prema strukturi i sadržaju ne može se odrediti njegov izravan predložak. U prvom dijelu temporala brevijar podsjeća na Prvi vrbnički brevijar, nakon korizme sličan je Dragučkom brevijaru dok se sanktoral slaže s rimskim sanktoralom.²⁶⁷ Fragment kalendara brevijara nalazi se na početku Brozićeva brevijara iz 1561. godine.²⁶⁸

²⁶⁶ Ibid, str. 92

²⁶⁷ Nazor, Anica: Hrvatskoglagoljske inkunabule u povodu 500. obljetnice brevijara Blaža Baromića <https://hrcak.srce.hr/file313568> 16.2.2019 str. 237. 27.4.2019.

²⁶⁸ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 92

- Baromićev brevijar

Slika 14: Baromićev brevijar, preuzeto s internetske stranice, URL: <http://www.croatianhistory.net/etf/novih.html> 29. kolovoz 2019.

Baromićev brevijar, kako doznajemo iz kolofona, tiskan je 1493. godine u Veneciji u tiskari Andreasa Torresanija. Posebnost ove inkunabule je u tome što se sastoji od brevijara, misala i rituala.²⁶⁹ Dijelovi karakteristični za misal su mise s kanonom i mise za pokojne dok su za ritual karakteristični blagoslovi hrane, vode, prstena, molitve povodom krštenja, pričesti, pomazanja.²⁷⁰ Brevijar ima dva kolofona, jedan na hrvatskom i jedan na latinskom jeziku. Tiskan je na papiru i sastoji se od 544 lista. Sadrži *Kalendarium*, *Psalterium*, *Proprium de tempore*, *Proprium sanctorum*, *Rubrica ad informandos pusillos*. Uz to sadrži i dodatak u kojem se nalazi služba s oktavom u čast sv. Pavla Pustinjaka i služba s devet čitanja u čast Prijenosa moći sv. Antuna Padovanskog. Dodani su mu dijelovi rituala i misala. Danas je sačuvano 5 primjeraka Baromićeva brevijara, 2 nepotpuna čuvaju se u Zagrebu u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici dok se u Milanu, Münchenu i Sibiu čuva po jedan primjerak. Priređivač ovog brevijara je Blaž Baromić. Smatra se da je svoj brevijar priredio po uzoru na latinsku inkunabulu brevijara koji je sadržavao franjevački proprij. Brevijar je bogat ligaturama, odnosno svezama punog slova s polovicom slova tzv. mehaničko pridruživanje slovnih dijelova cijelim slovima. One daju veće mogućnosti i neograničenu slobodu u strukturiranju brojnih kombinacija slova. Blaž Baromić smatra se začetnikom lomljenih

²⁶⁹ Grabar, Biserka: Tiskani glagoljski Baromićev brevijar, <https://hrcak.srce.hr/14580> str. 160, 27.4.2019.

²⁷⁰ Nazor, Anica: Hrvatskoglagojske inkunabule u povodu 500. obljetnice brevijara Blaža Baromića <https://hrcak.srce.hr/file313568> str. 242, 27.4.2019.

ligatura. Osim njegove posebnosti lomljenih ligatura, u Brevijaru se nalazi i kalendar s astronomskim podacima po čemu se uvelike razlikuje od ostalih glagoljskih kalendara. Kalendar sadrži i nove franjevačke blagdane i blagdane koji se slave u Zadru te ima označen početak pojedinih godišnjih doba. Datum 14. veljače označen je kao blagdan Ćirila i Metoda i sv. Valentina.²⁷¹

- Spovid općena

Inkunabula *Spovid općena* tiskana je u senjskoj tiskari. Prijevod je priručnika opće ispovijedi. Prvo je neliturgijski djelo tiskano u Senju. Tekst je tiskan crnom bojom. Jezik je čakavština ikavsko-ekavskog refleksa jata bogat talijanizmima. Danas postoji jedan primjerak inkunabule uvezen u Ivančičev zbornik.²⁷²

U Hrvatskoj se tisak razvio u nekoliko gradova. Neki misle kako je prva tiskara bila u Kosinju, nakon toga slijede Senj i Rijeka. Osim u Hrvatskoj tiskalo se i u Urachu.

5.7.2. Senjska tiskara

Senjska tiskara bila je aktivna od 1494. do 1508. godine. U tom razdoblju u tiskari je tiskano najmanje 7 knjiga od čega su dvije liturgijske (*Misal i Meštrija dobra umrtija s ritualom*) i pet prijevoda teoloških priručnika²⁷³ (*Spovid općena*, *Naručnik plebanušev*, *Transit svetoga Jerolima*, *Mirakuli blažene Deve Marije i Korizmenjak*). Smatra se kako tiskara nije bila aktivna u razdoblju od 1496. do 1507. jer nemamo nijednu sačuvanu knjigu tiskanu u tom razdoblju. Naime 1496. godine tiskana je *Spovid općena* nakon čijeg tiska nastupa razdoblje kad tiskara nije radila te je sljedeći tisak tek 1507. godine kad je tiskan *Naručnik plebanušev*. Godine 1508. tiskani su *Transit svetoga Jerolima*, *Mirakuli blažene Deve Marije i Korizmenjak*. Godina tiska *Meštrija dobra umrtija s ritualnom* nažalost nije poznata, ali pretpostavlja se da je tiskana 1507. ili 1508. godine. Tiskaru je 7. kolovoza 1494. godine utemeljio Blaž Baromić, koji se ujedno naziva i ocem hrvatske tipografije, zajedno sa Silvestrom Bedričićem i Gašparom Turčićem. Nakon Blaža Baromića rad tiskare preuzima

²⁷¹ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008. str. 93

²⁷² Senjske inkunabule <http://www.croatianhistory.net/etf/senj5.html> 27.4.2019.

²⁷³ Senjska tiskara, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=55423> 27.4.2019.

Grgur Senjanin. Senjska tiskara za svoj tisak koristila je papir iz Italije koji je na sebi imao vodene žigove s raznim motivima. U tisku su se koristila dva seta slova: set s manjim i većim odgovarajućim dvočlanim i tročlanim ligaturama kao i slova i ligature s titlama te manji i veći glagoljski i latinski inicijali. Inicijali su oblikovani od poznatih elemenata iz rukopisa kao što su pletenice, palmete, polupalmete povezane prstenovima i čvorovima. Koristili su se i znakovi za polovice slova koji su služili za slaganje ligaturnih slovnih grupa. Postupak slaganja ligaturnih slovnih grupa bio je jedinstvena pojava u Europskom tiskarstvu inkunabula. Glagoljske liturgijske knjige tiskane su dvobojno. Jezik kojim su knjige tiskane je hrvatski. Iako ne postoje arhivski zapisi o Senjskoj tiskari, podatke o njoj saznajemo iz kolofona i incipita djela koja su tamo tiskana.²⁷⁴

- Meštija dobra umrtija

Knjiga u dva dijela tiskana u Senju. U prvom dijelu nalazi se tekst o rastanku vjernika sa svijetom živih dok je u drugom dijelu ritual. Knjiga je prevedena s latinskog jezika i obrađuje temu dobrog umiranja. Sačuvana su dva nepotpuna primjerka i godina nastanka nije poznata. Primjerci se čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i u Sankt-Peterburgu.²⁷⁵

- Naručnik plebanušev

Pred Tridentski katekizam *Naručnik plebanušev* tiskan je 1507. godine u Senju. Njegovim tiskom obilježeno je drugo razdoblje rada tiskare. Važan je tekst za teološku i pravnu terminologiju. Poseban je po svom opširnom kolofonu i detaljnim informacijama koje nudi. Knjiga je prevedena s latinskog. Danas je očuvano sedam primjeraka od kojih se njih nekoliko čuva u Hrvatskoj u knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i samostanu franjevac trećoredaca na Ksaveru.²⁷⁶

- Transit svetoga Jerolima

Najveće djelo o svetom Jeronimu tiskano je 1508. godine u Senju. Tekst je preveden iz talijanske inkunabule i sadrži većinu dijelova kao i original: legendu o svecu, tri poslanice i niz čudesa koja su se dogodila u Troji. U hrvatskom prijevodu na kraju je dodana originalna

²⁷⁴ Nazor, Anica: Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<, Zagreb, Erasmus naklada, 2008.

str. 105

²⁷⁵ Ibid, str. 96

²⁷⁶ Ibid, str. 97

dvanaesteračka pjesma s dvostrukom rimom o svetom Jeronimu autora Marka Marulića. Pjesma prikazuje svetog Jeronima koji vadi trn iz šape lava koji mu postaje privrženi prijatelj. U umjetnosti čest je motiv svetog Jeronima koji je najčešće prikazivan kao učeni čovjek, kardinal, koji sjedi za knjigom i lavom koji leži pored njega. Smatran je zaštitnikom glagoljaša.²⁷⁷ Danas postoji desetak očuvanih primjeraka *Transita svetog Jeronima* koji se čuvaju u Košljunu, Vrbniku, knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Pragu, Sankt-Peterburgu.²⁷⁸

- Mirakuli blažene Deve Marije

Najpoznatija zbirka Marijinih čudesa hrvatske književnosti tiskana je glagoljicom u Senju 15. lipnja 1508. godine. Očuvano je svega 5 primjeraka koji se čuvaju u Londonu, Sankt-Peterburgu i Zagrebu. Jedini potpuno sačuvani primjerak čuva se u Londonu i sadrži 61 legendu. *Mirakuli blažene Deve Marije* prijevod su talijanske zbirke *Miracoli della gloriosa Vergine Maria*.²⁷⁹

- Korizmenjak

Korizmenjak je posljednja knjiga Senjske tiskare tiskana 17. listopada 1508. godine. Zbirka korizmenih propovjedi prevedena s talijanskog na čakavštinu senjskog tipa. Dio opusa *Korizmenjaka* danas je dio usmene književnosti. Danas je očuvano desetak primjeraka *Korizmenjaka* koji se čuvaju u Zagrebu, Ljubljani, Sankt-Peterburgu.²⁸⁰

5.7.3. Riječka tiskara

Riječku tiskaru je u prosincu 1530. godine osnovao Šimun Kožičić Benja. Bio je potomak jedne od najbogatijih i najuglednijih plemićkih obitelji u Zadru. Primio je humanističko obrazovanje te se zaredio za svećenika. Putovao je u Mletke gdje je nabavio tiskarsku opremu, inicijale s portretima svetaca, ukrasna glagoljska slova te dao izraditi svoj tipografski znak. Tiskara je djelovala svega šest mjeseci i zatvorena je u svibnju 1531. godine. U tako kratkom razdoblju u riječkoj tiskari tiskano je šest knjiga: *Oficij rimski/ Oficij blaženije Devi*

²⁷⁷ Ibid, str. 107

²⁷⁸ Ibid, str. 98

²⁷⁹ Ibid, str. 99

²⁸⁰ Ibid, str. 101

*Marije, Psaltir, Misal hruatski, Knjižice krsta, Knjižice od žitja rimskih arhijerejev i cesarov, Od bitja redovničkoga knjižice.*²⁸¹

- Oficij rimski/Oficij blaženije Devi Marije

Dana 15. prosinca 1530. godine tiskan je molitvenik sa službom odnosno oficijem u čast Marije s psaltirom, pokorničkim psalmima, mrtvačkim oficijem Duha Svetoga, molitvama i nabožnim štivom. To je molitvenik tipa *liber horarum* i bio je namijenjen privatnoj pobožnosti. Danas je sačuvano pet primjeraka molitvenika koji se čuvaju u Sankt-Peterburgu i Zagrebu.²⁸²

- Misal hruacki

Najopsežnije i najljepše Kožičićevo djelo *Misal hruacki* tiskan je 1531. godine. Djelo je ukrašeno drvorezima i bogato polugotskim i glagoljskim inicijalima. Misal nije dovoljno istražen tako da se ne zna koje djelo je njegov predložak. Očuvano je petnaestak originalnih primjeraka koji se čuvaju u Europskim gradovima, Zagrebu, Dubrovniku, Punatu na otoku Krku.²⁸³

- Knjižice krsta

Ritualna knjižica koja sadrži obrede krštenja, blagoslova prstena, pričest bolesnika, obred sprovoda, bolesničko pomazanje tiskana je 1531. godine. Očuvana su dva primjerka koji se čuvaju u Sankt-Peterburgu i Parizu.

- Knjižice od žitja rimskih arhijerejev i cesarov

Kožičićeva povijest prva je tiskana povijest na hrvatskom jeziku. Tiskana je 25. svibnja 1531. godine. Povijest sadrži životopise rimskih papa i careva te priče o propasti Rima, povijesti Turaka, Povijesti Muhameda, o Partima i Perzijancima. Kožičić dorađuje tekstove koje piše, izbacuje ono što je promijenjeno ili zastarjelo i popravljja ono što su loši pisci ili prevodioci iskvarili. Djelo je tiskano na crkvenoslavenskom jeziku s elementima čakavštine. Očuvano je

²⁸¹ Ibid, str. 107

²⁸² Ibid, str. 108

²⁸³ Ibid, str. 109

sedam primjeraka od kojih se jedan čuva u knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.²⁸⁴

- Od bitja redovničkoga knjižice

Posljednja knjiga riječke tiskare tiskana je 27. svibnja 1531. godine. Knjiga govori o tome kakav mora biti redovnik. Čuva se u Sankt-Peterburgu. *Psaltir* je sačuvan zajedno s *Od bitja redovničkoga knjižice* u smotku uvezanom u starinski pergament zajedno s *Knjižicama krsta, Molitvenikom i Naukom krstjanskim*.²⁸⁵

5.7.4. Hrvatska tiskara u Urachu

Tiskaru u Urachu utemeljio je sljedbenik reformacije Hans Ungand, kapetan Štajerske, župan Varaždina, vrhovni kapetan hrvatsko-slavonske krajine, novčanim prinosima njemačkih staleža i gradova. Tiskara je djelovala od 1561. do 1564. godine i u njoj je tiskano 13 knjiga glagoljicom, 7 ćirilicom i 6 latinicom. U tiskari u Urachu je Primož Trubar, slovenski književnik, s modruškim i koparskim biskupom Petrom Pavlom Vergilijem tiskao propagandne knjige za Slovence i Hrvate.²⁸⁶ Uz Primoža Trubara i Petra Pavla Vergilija u tiskari u Urachu zajedno s njima djelovali su Stjepan Konzul i Anton Dalmatin. Protestant Stjepan Konzul bio je prevodilac, priređivač tekstova, korektor i slagar hrvatskih knjiga i Ungandov poslanik. Obilazio je hrvatske, slovenske, austrijske i njemačke pokrajine tražeći potporu na rad tiskare. Anton Dalmatin, senjski prevodilac, korektor i slagar, bio je zadužen za ćiriliska izdanja knjiga. Konzul i Dalmatin veliku su pozornost pridavali jeziku knjiga koje su tiskali. Željeli su da jezik bude razumljiv što većem broju čitatelja hrvatskih i srpskih krajeva. Jezik obogaćen kajkavskim, štokavskim i crkvenoslavenskim oblicima nazivali su *sadašnjim obćenim i razmnim hrvatskim jezikom*²⁸⁷. Osim jeziku veliku pozornost su pridavali izgledu knjiga. Knjige su ilustrirane nizom drvoreza inicijala, portreta, slika. Naslovne stranice knjiga najčešće su bile bez ukrasa, samo s naslovom i osnovnim podacima o knjizi.²⁸⁸ Knjige su većinom bile bez uveza. Knjige namijenjene uglednijim osobama

²⁸⁴ Ibid, str. 112

²⁸⁵ Ibid, str. 113

²⁸⁶ Ibid, str. 114

²⁸⁷ Ibid, str. 116

²⁸⁸ Ibid, str. 117

uvezivane su u raskošne kožne korice.²⁸⁹ Zbog svog rada Stjepan Konzul i Anton Dalmatin bili su nazivani drugim Ćirilom i Metodom. Najveća želja hrvatskih protestanata bila je prevesti Bibliju na hrvatski jezik. Uspjeli su prevesti Novi zavjet glagoljicom i ćirilicom i dio Starog zavjeta, tj. Proroke na latinici.²⁹⁰ Suradnici Urache tiskare često su tražili savjete Matije Vlačića, protestantskog teologa, pisca, lingvističara i historičara.²⁹¹

Od protestantskih tiskanih djela ostali su pokusni listovi i knjige. *Veliki glagoljski pokusni list* tiskan je 1560. godine. Sastoji se od jedne strane i sadrži Očenaš, Psalam i prvu glavu Epistole Pavla apostola Rimljanima, azbuke. Bio je poslan u Ljubljani i Beč. Čuva se Stuttgartu.²⁹² *Mali glagoljski pokusni list* iz 1560. godine bio je namijenjen za domaću uporabu. Sadrži tri tipa glagoljske azbuke. Čuva se u Beču.²⁹³ Godine 1561. tiskan je *Mali katekizam* koji je danas u privatnom vlasništvu. *Postila* iz 1562. godine hrvatski je prijevod Trubarove kratke postile s biblijskim tekstovima koji se podudaraju *Prvom delu Novoga testamenta*.²⁹⁴ *Drugi del Novoga testamenta* iz 1563. godine sadrži prijevod Apokalipse i apostolskih poslanica. Knjige tiskane u Urachu okarakterizirane su kao remek-djelo tipografske vještine.²⁹⁵ *Spovid i spoznanije prave krstjanske vire* tiskano je 1564. godine i čuva se u Berlinu. Sačuvana su dva originalna primjerka. *Beneficium Christi* tiskan je 1563. godine. *Azbuka glagoljska, ćirilska, latinička* tiskana 1564. godine abecedarij je glagoljske i ćirilične azbuke i latiničkog alfabeta. Očuvana su dva primjerka u Ljubljani i Dresdenu.²⁹⁶ *Bramba augustanske spovedi* prijevod je njemačkog reformatora Filipa Melanchthona tiskana 1564. godine. Dodajmo da je 1562. godine tiskan list *Jedni kratki razumni nauci*.²⁹⁷

²⁸⁹ Ibid, str. 118

²⁹⁰ Ibid, str. 119

²⁹¹ Ibid, str. 116

²⁹² Ibid, str. 119

²⁹³ Ibid, str. 119

²⁹⁴ Ibid, str. 120

²⁹⁵ Ibid, str.:121

²⁹⁶ Ibid, str. 122

²⁹⁷ Ibid, str. 123

6. Muzej glagoljice - organizacija muzeja i muzejska grada

Michael Belcher navodi da postoje četiri vrste orijentacije odnosno lokalizacije muzeja koje utječu na posjetioca: geografska, intelektualna, konceptualna i psihološka²⁹⁸. Geografska orijentacija bitna je za posjetitelje jer muzej stavlja u neki konkretan prostor koji je u odnosu sa okolinom koja ga okružuje. U poznatom prostoru posjetitelj se ne osjeća izgubljeno, u poznatoj okolini posjetitelj je samouvjeren i opušten. Važno je da su dostupne informacije o lokaciji muzeja za posjetitelje koji ga prvi puta posjećuju.²⁹⁹ U skladu s geografskom orijentacijom za prostor muzeja odabrali bismo Zagreb i zgradu Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Intelektualna orijentacija bitna je za proces učenja i usvajanja novih informacija posjetitelja. Kada govorimo o intelektualnoj orijentaciji bitno je koliko je posjetitelj upoznat sa sadržajem muzeja. Pružanje uvoda u temu izložbe uvelike pomaže posjetitelju jer mu oslobađa vrijeme da vidi predmet umjesto da čita o njemu. Prethodno znanje pomaže u većem razumijevanju same izložbe odnosno muzeja. Za intelektualnu orijentaciju bitne su publikacije, katalozi, predavanja, letci, brošure.³⁰⁰ Muzej glagoljice zamišljen je kao mjesto učenja, susreta, druženja, razmjene pozitivnih iskustava, razvijanja pozitivnih stavova prema muzeju i njegovu sadržaju. Konceptualna orijentacija odnosi se na koncept muzeja odnosno izložbe. Nije toliko bitan sadržaj koliko ideja odnosno poruka ili misao koju izložbom želimo prenijeti. Poznavanje poruke izložbe posjetitelju olakšava razumijevanje izložbe kao cjeline.³⁰¹ Interpretacija predmeta će pomoću različitih legendi moći prenijeti poruku svim posjetiteljima muzeja. Psihološki aspekt govori o posjetitelju samom i njegovu razlogu dolaska u muzej ili na izložbu. Ona osoba koja dolazi svojevrijeme u muzej imat će veće pozitivno iskustvo.³⁰² Muzej je zamišljen kao mjesto pozitivnih i novih iskustava na koje će posjetitelji rado dolaziti i vraćati se.

²⁹⁸ Belcher, Michael: Exhibitions in museums, Leicester and London, 1991. str. 99

²⁹⁹ Ibid, str. 99

³⁰⁰ Ibid, str.:100

³⁰¹ Ibid, str.:100

³⁰² Ibid, str. 100

6.1. Zagreb

Muzej glagoljice bio bi smješten u Zagrebu. Zagreb kao glavni grad Hrvatske idealan je grad za smještaj muzeja. Smješten je u sjeverozapadnom kontinentalnom dijelu Hrvatske i glavno je prometno čvorište sustava cestovnog, željezničkog i zračnog prijevoza. Svojom lokacijom on je sjecište kulture, povijesti i politike istočne i zapadne Europe. Preko autocesta i željeznice povezan je sa svim dijelovima Hrvatske kao i Europe dok svjetsku povezanost ostvaruje putem zračne luke Franjo Tuđman. Zagreb je usputna stanica posjetioca iz europskih i svjetskih zemalja na njihovim daljnjim putovanjima. Turiste i posjetioce, koji kao glavnu ili usputnu destinaciju na svom putovanju odluče posjetiti Zagreb, očekuje velika ponuda kulturnih, sportskih i zabavnih događanja. Uz organizirana događanja posjetiocima se uvijek nudi i upoznavanje grada, njegove povijesti, arhitekture i kulture. Uz turističke ture nude im se posjeti muzejima i galerijama. Osim bogatog sadržaja, da je turistički grad, Zagreb pokazuje i velikim brojem smještajnih kapaciteta (u ožujku 2019. godine u gradu Zagrebu zabilježeno je sveukupno 17 612 kreveta³⁰³).

Slika 15: Ulica Hrvatske bratske zajednice, preuzeto s internetske stranice, URL: <https://www.zagreb.hr/en/predstavljen-projekt-uredjenja-zagrebacke-ulice-hr/38750> 5. svibnja 2019.

Muzej glagoljice bio bi smješten u Zagrebu na adresi Hrvatske bratske zajednice 4 u zgradi Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Lokacija se nalazi na križanju Slavonske odnosno Ljubljanske avenije i ulice Hrvatske bratske zajednice što je jedno od glavnih čvorišta u povezivanju centra Zagreba s Novim Zagrebom kao i istočnog sa zapadnim dijelom grada.

³⁰³ Grad Zagreb službene stranice <https://www.zagreb.hr/turisticki-pokazatelji-i-smjestajni-kapaciteti/1031> 12.4.2019.

Lokacija je dobro povezana sa svim dijelovima grada privatnim i javnim prijevozom. Zbog svoje blizine samom centru grada posjetioци mogu i prošetati do Nacionalne i sveučilišne knjižnice i putem uživati u spomeniku prvom hrvatskom predsjedniku dr. Franji Tuđmanu, spomeniku zagrebačkom gradonačelniku Većeslavu Holjevcu i novouređenom parku s fontanama.

6.1.1. Zgrada muzeja

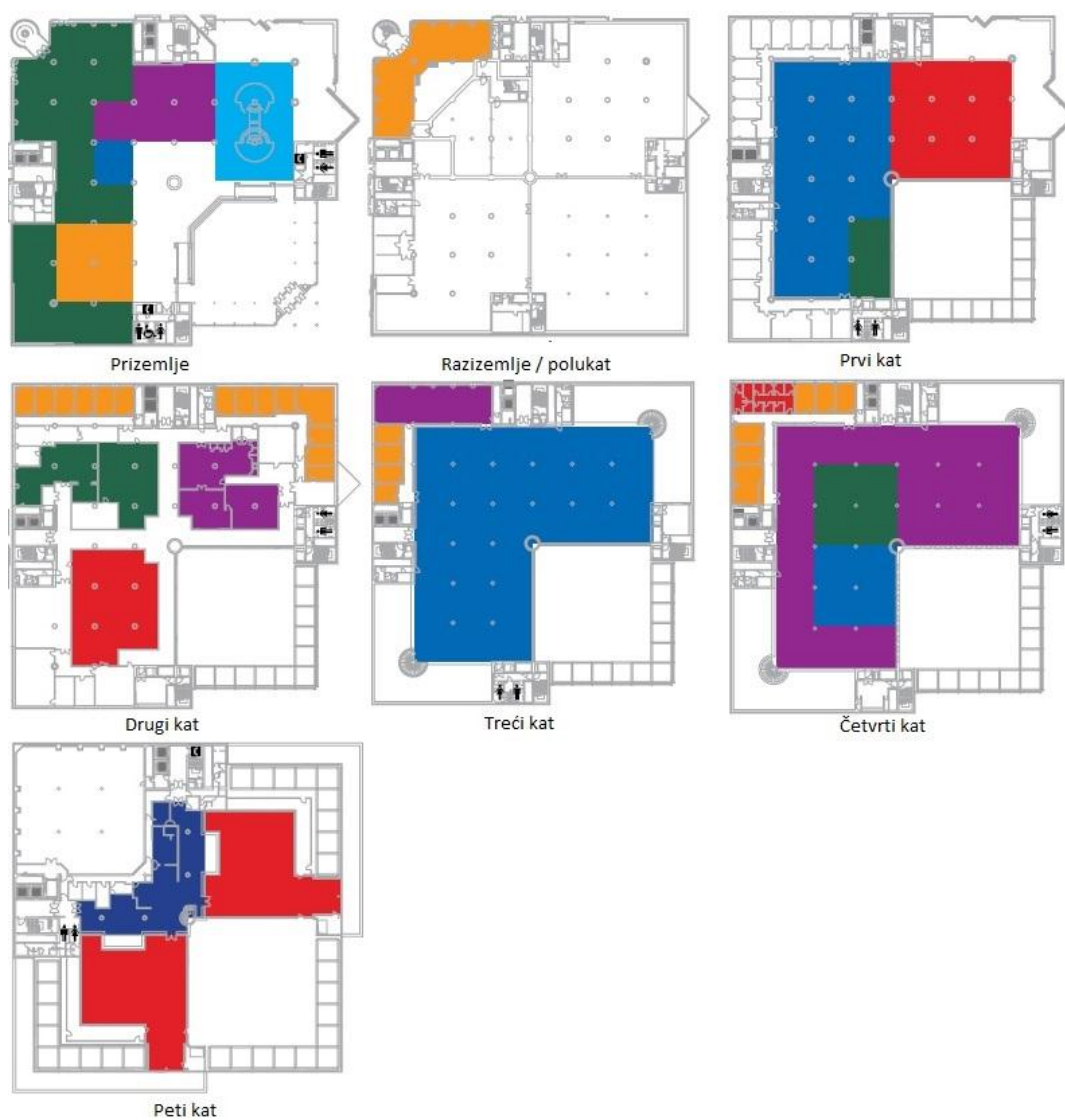
Muzeji su smješteni u građevinama koje možemo podijeliti u dvije glavne kategorije. U prvu kategoriju ubrajamo građevine od velike važnosti za povijest koje su se prije koristile u svrhu stanovanja, djelovanja neke djelatnosti, vjerskog ili vojnog djelovanja, povijesne zgrade izgrađene da budu muzej ili građevine od arhitektonske važnosti kao što su primjerice Muzej za umjetnost i obrt, Muzej grada Zagreba, Veliki tabor. U drugu kategoriju ulaze građevine novije gradnje izgrađene u svrhu obavljanja muzejske djelatnosti kao što je Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu. Strukture i organizacije muzeja uvelike ovise o osnivaču muzeja, socijalnim, ekonomskim i političkim mogućnostima, potencijalnim lokacijama. Mnogi postojeći muzeji kroz vrijeme su podlegli promjenama i adaptacijama zbog promjena u njihovom poslovanju stoga je potrebno osigurati prostor u kojem ima mjesta za njihov daljnji rast i razvoj. Odabir lokacije kao i oblik muzejske zgrade usko su vezani uz misiju i ciljeve muzeja³⁰⁴. Namjena prostora uvelike ovisi o individualnim ciljevima i prioritetima muzeja uzevši u obzir svoje resurse i mogućnosti (financije, osoblje, zbirka). Prilikom namjene prostora muzeja važno je da se osigura prostor za obavljanje bitnih zadaća muzeja: prostor za javnost i korištenje javnih usluga (recepcija, ulaz za posjetitelje, garderoba, sanitarni čvor, mjesto za odmor, ugostiteljski objekt, konferencijska dvorana, dvorana za održavanje predavanja, trgovina, kutija za donacije), prostor za javni pristup zbirkama (privremene izložbe, stalni postav, knjižnica, arhiv, studijske zbirke, ured za osoblje), skladište (čuvaonica) i prostor za popratne usluge (uprava, administracija, osiguranje, održavanje, parkiralište)³⁰⁵. U najuspješnijim muzejima prostor je raspodijeljen tako da 25% prostora zauzima prostor za javnost i korištenje javnih usluga, drugih 25% zauzima prostor namijenjen

³⁰⁴ Ambrose, Timothy and Paine, Crispin, *Museum Basics*. London, ICOM, 1993. str. 202

³⁰⁵ Ibid, str. 204

za čuvaonicu, trećih 25% zauzima izložbeni prostor i zadnjih 25% prostora zauzima prostor za popratne usluge.³⁰⁶

6.1.1.1. Nacionalna i sveučilišna knjižnica

Slika 16: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, preuzeto s internetske stranice, URL: <http://www.nsk.hr/gdje-se-nalaze-korisnicki-prostori/> 29. kolovoza 2019.

³⁰⁶ Ibid, str. 205

Zgrada Nacionalne i sveučilišne knjižnice djelo je četvorice arhitekata: Velimira Neidhardta, Davora Mancea, Zvonimira Krznarića i Marijana Hržića. Izgrađena je u okviru državnog programa izgradnje četiri objekta kulture od nacionalnog značaja iz 1972. godine. Izgradnja buduće Nacionalne i sveučilišne knjižnice trajala je 7 godina te je službeno otvorena 28.5.1995. godine. Zgrada je građena u duhu internacionalnog modernizma i predstavlja jednostavnu arhitektonsku kompoziciju sačinjenu od geometrijskih oblika. U zgradi dominira motiv kvadrata usklađen sa idejom arhitekta koji stvara poveznicu između arhitekture i dizajna. Glavni materijali korišteni u izgradnji, kamen, metal i staklo, daju završni detalj modernizma i jednostavnosti. Zgrada je ukrašena slovima glagoljice što je ujedno i savršena simbolika muzeja: *koracima po glagoljici dolazimo do knjige*.³⁰⁷ Motivi glagoljaških slova savršeno bi povezali tematiku knjižnice s muzejom glagoljaštva. Zgrada ima sveukupno 45000m² koji se prostiru na dvije etaže ispod zemlje, prizemlje, polukat i 5 katova. U dvjema etažama ispod zemlje površine oko 17000 m² nalaze se spremišta za građu odnosno čuvaonice s popratnim sadržajima kao što su čitaonica, kopiraona, prostor za radionice, radni prostor, računalni prostor, centar za nadzor i upravljanje zgradom te ulaz spojen sa zapadnim parkiralištem. Prizemlje veličine 3900m² objedinjuje veliki stakleni hol, čitaonicu opće referentne zbirke, upis, garderobu, kataloge i info centar. Na polukatu veličine 1135m² smještena je zbirka rukopisa i starih knjiga s čitaonicom. Na prvom katu površine otprilike 2800m² nalazi se zbirka disertacija i magistarskih radova s čitaonicom, zbirka knjiga o Domovinskom ratu s čitaonicom, profesorska čitaonica i čitaonica sa slobodnim pristupom građi. Uredi i Hrvatski zavod za knjižničarstvo zajedno sa zbirkom muzikalija i audio materijala s čitaonicom i slušaonicom, grafičkom zbirkom s čitaonicom te zbirkom zemljovida i atlasa s čitaonicom nalaze se na drugom katu površine 3137m². Na katu više površine 3200m² smještene su sobe predmetnih stručnjaka, čitaonica za društveno humanističke znanosti i čitaonica periodike. Četvrti kat površine 2500m² obuhvaća sobe predmetnih stručnjaka, čitaonicu za prirodne i primijenjene znanosti, čitaonicu tekućih hrvatskih i stranih časopisa, zbirku službenih publikacija i sobe za studentski rad. Na zadnjem katu površine 675m² smješten je prostor za odmor obogaćen restoranom, kavanom i terasom.³⁰⁸

³⁰⁷ Mr. Zijada Đurđević-Alidžanović dipl. Ing. Arh. NUB BIH: Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb za XXI. stoljeće, <https://bosniaca.nub.ba/index.php/bosniaca/article/download/396/399> 28.3.2019.

³⁰⁸ <http://www.nsk.hr/gdje-se-nalaze-korisnicki-prostori/> 28.3.2019.

6.2. Muzej glagoljice

Muzej glagoljice prostirao bi se na 1135m² i većim dijelom nalazio bi se na polukatu Nacionalne i sveučilišne knjižnice. To je prostor u kojem se sada nalazi zbirka rukopisa i starih knjiga. Dio knjiga vezanih uz tematiku muzeja odnosno knjige na glagoljici preuzeo bi muzej i izložio ih u svom prostoru dok bi ostale knjige mogle biti premještene na treći kat kao manja zbirka rukopisa i starih knjiga u sklopu čitaonice za društveno humanističke znanosti. Prostor muzeja obuhvaćao bi prostor za stalni postav muzeja, konferencijsku dvoranu koja bi ujedno služila kao prostor za radionice, edukacije, predavanja, seminare te studijska istraživanja, kabinet za kustose. U prizemlju knjižnice bila bi smještena recepcija muzeja gdje bi se mogle kupiti ulaznice i gdje bi posjetitelji/korisnici mogli dobiti sve informacije vezane uz muzej općenito kao što su razlozi njegova nastanka, informacije o postavu muzeja, njegovoj muzejskoj djelatnosti kao i podaci o korištenju građe u muzejskoj čuvaonici tj. studijskoj zbirci. Osim recepcije u prizemlju bi se nalazio i sanitarni čvor te garderoba. Već pri samoj gradnji Nacionalne i sveučilišne knjižnice mislilo se na korisnike s invaliditetom te su ugrađena dizala i rampe. Osim navedenih sadržaja u prizemlju bi se nalazio i prostor za privremene izložbe. Obzirom da je prizemlje prostor koji bi koristili zajedno s knjižnicom uvijek bi postojao dogovor oko detaljno određenog prostora koji bi muzej koristio ovisno o vrsti izložbe ili događanja organiziranog od strane muzeja. Uredi ravnatelja, računovodstva i ostalih djelatnosti nalazio bi se na drugom katu zajedno sa uredima Nacionalne i sveučilišne knjižnice i Hrvatskog zavoda za knjižničarstvo. Čuvaonica muzeja zajedno sa dvoranom za studijska istraživanja nalazila bi se na jednoj od etaža ispod zemlje. Zbog transporta muzejskih predmeta stalne zbirke i povremenih izložbi važan je izlaz na parkiralište koji imaju obje podzemne etaže. Postojanje prostora za rad, kopiranje, čitaonice uvelike bi pomoglo u radu i istraživanju muzejskih predmeta i glagoljaške baštine. Na petom odnosno zadnjem katu Nacionalne i sveučilišne knjižnice nalaze se ugostiteljski objekti i terasa. Muzej i njegovi posjetioци također bi bili korisnici restorana i kafića. Suvenirnica muzeja nalazila bi se u prizemlju u blizini recepcije tako da posjetitelji mogu na izlasku kupiti suvenir.

Osim prostorne povezanosti Muzej glagoljice i Nacionalna i sveučilišna knjižnica bili bi povezani putem suradnje. Na razini organizacija i uprava muzeja i knjižnice suradnja bi se ostvarivala u provođenju zajedničkih edukacija osoblja, razmjeni znanja i iskustava zaposlenika muzeja i knjižnice te u provođenju projekata i programa od zajedničke važnosti.

Jačanje partnerstva i suradnje ostvarivalo bi se organiziranjem zajedničkih sadržaja za korisnike muzeja i knjižnice (zajednički program za Svjetski dan knjige, Svjetski dan muzeja, Noć muzeja, zajedničke izložbe, sajmovi, radionice) te međusobnom posudbom muzejske i knjižnične građe. Institucije Nacionalne i sveučilišne knjižnice i Muzeja glagoljice surađivale bi u zaštiti hrvatske baštine ne samo unutar vlastitih zidova već i vaninstitucionalnim akcijama: organiziranjem radionica, sajmovi knjiga, izložaba na drugim lokacijama (drugi gradovi, knjižnice, muzeji, škole). Osim suradnje u organizaciji i provođenju sadržaja za posjetitelje muzej i knjižnica razvijali bi suradnju i partnerstvo u akademskim, znanstvenim i istraživačkim projektima i programima stručnjaka s ciljem proučavanja, dokumentiranja i očuvanja hrvatske baštine. U muzeju i knjižnici mogla bi se kupiti zajednička članska iskaznica koja bi posjetitelju omogućavala svakodnevno korištenje građe knjižnice i muzeja. Za članove Nacionalne i sveučilišne knjižnice postojala bi mogućnost kupnje jeftinije ulaznice za muzej. Prilikom posebnih događanja kao što su Svjetski dan knjige ili muzeja bio bi besplatan ulaz u muzej i knjižnicu. Osim u organizaciji sadržaja suradnja bi se ostvarivala u odjelima marketinga osmišljavanjem i izradom zajedničkih vizuala, promotivnih materijala, publikacija i reklama te međusobnim oglašavanjem na internetskim stranicama i društvenim mrežama. U suvenirnici smještenoj u zajedničkom prizemlju mogli bi se kupiti suveniri i publikacije vezani uz muzej i knjige.

6.2.1. Muzejska zbirka

Definicija muzejske zbirke Zakona o muzejima

„skup inventariziranih muzejskih predmeta, sistematiziran i obrađen na stručan način, povezanih po jednoj ili više značajki kulturnih, prirodnih, povijesnih, znanstvenih ili umjetničkih vrijednosti“³⁰⁹

ne razlikuje se uveliko od definicije Ive Maroevića koji kaže kako

„Muzejska zbirka predstavlja muzejski zbirni fond i temeljna je forma organizacije života muzejskih predmeta u muzeju.“³¹⁰

³⁰⁹ Zakon o muzejima <https://www.zakon.hr/z/302/Zakon-o-muzejima> 5.5.2019.

³¹⁰ Maroević, Ivo: Uvod u muzeologiju, Zavod za informacijske studije, Zagreb, 1993. str. 158

Muzejska zbirka skup je muzealija i rezultat njihova sabiranja. Predmet prelaskom u muzeološki kontekst postaje sastavnim dijelom zbirke, dio novog kolektiviteta, dio sadržaja zbirnog fonda ili tezaurusa. Zbirka je otvoreni sustav, u njega predmeti mogu ući ili izaći. Čovjek igra glavnu ulogu u definiranju sadržaja muzejske zbirke. Ona je niz umjetno akumuliranih artefakata, naturfakata ili mentefakata. Zbirka je rezultat procesa sabiranja s unaprijed određenom svrhom. Cjeline artefakata mogu nastati prirodnim ili umjetnim načinom sabiranja te kao takve imaju identitet i ponašaju se kao muzejski predmet. Među takvim cjelinama artefakata P. Schuch-Wersig i G. Wersig razlikuju ansamble i konfiguracije³¹¹. Ansambl kao cjelinu povezuje izvorna struktura i funkcionalna povezanost predmeta kao npr. povijesna soba. Konfiguracija su namjerno povezani artefakti kako bi se izrazila određena ideja. Odnosi među predmetima zbirke temelje se na više kriterija: srodnosti, sličnosti, funkcionalnom odnosu, odnosu vrijeme/ prostor. Ona je živi organizam, s vremenom može postati sustav kulturne baštine.³¹² Muzejsku zbirku čine muzejski predmeti.

„Muzejski predmet je predmet baštine koji je izdvojen iz svoje realnosti da bi u novoj muzejskoj stvarnosti u koju je prenesen bio dokumentom stvarnosti iz koje je izdvojen.“³¹³

Predmet može biti u jednom od tri stanja: primarnom, arheološkom i muzeološkom stanju. U primarnom stanju predmet je u uporabi, u arheološkom je izvan uporabe dok je u muzeološkom zaštićen.³¹⁴ Muzealija odnosno muzejski predmet izvor je i nositelj informacija znanstvenog i kulturnog tipa³¹⁵ te je ujedno i dokument realnosti iz koje je izdvojen.³¹⁶ Predmeti muzejske zbirke nabavili bi se sukladno članku 2.2. Etičkog kodeksa za muzeje koji glasi:

„Muzej ne bi trebao nabaviti kupnjom, darivanjem, posudbom, nasljeđivanjem ili razmjenom niti jedan predmet ili primjerak ukoliko nije uvjeren u pravo vlasništva. Dokaz o zakonitom vlasništvu u nekoj zemlji ne podrazumijeva uvijek i pravo vlasništva.“³¹⁷

Muzej glagoljice svoje muzejske predmete sakupio je kupnjom, posudbom ili darivanjem od Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu i ostalih europskih institucija koje posjeduju

³¹¹ Ibid, str. 160

³¹² Ibid, str. 160

³¹³ Ibid, str. 120

³¹⁴ Ibid, str. 132

³¹⁵ Ibid, str. 123

³¹⁶ Ibid, str. 132

³¹⁷ Etički kodeks za muzeje, ICOM, Sarajevo-Zagreb, 2007, str. 3

predmete predviđene kao dio muzejske zbirke. Dio originalnih predmeta koji se ne bi uspio nabaviti posudbom, kupnjom ili darivanjem, a od neophodnog je značaja za stalni postav, bio bi zamijenjen kopijama ili nekim drugim medijem (fotografije, filmovi).³¹⁸

Stalni postav

Muzejska zbirka konfiguracijskog tipa sastojala bi se od predmeta vezanih uz glagoljicu. U stalnom postavu muzeja nalazili bi se značajniji, važniji i poznatiji predmeti koji bi obuhvaćali povijest i razvoj glagoljice, jezična obilježja, kamene spomenike, rukopise, tiskana djela. Stalni postav, realan muzejski prikaz znanja³¹⁹ najbitniji znanstveno utemeljeni i istinski prikazi teme iskazani muzejskim predmetima³²⁰, možemo podijeliti u nekoliko skupina:

- 1) Povijest i razvoj glagoljice obuhvaćao bi legendu o nastanku glagoljice i njezinim počecima sa slikom i životopisom braće Ćirila i Metoda.
- 2) Jezična obilježja sadržavala bi legendu o glagoljskoj azbuci, glagoljici obloj i uglatoj, i staroslavenskom jeziku. Uz legendu na papiru bila bi azbuka uklesana u kamenu.
- 3) Dio muzeja zauzimali bi kameni spomenici: Bašćanska ploča kao središnji kameni spomenik, Plominski natpis koji je bio izložbeni predmet na izložbi Umjetnosti na tlu Jugoslavije u Parizu. Supetarski ulomak koji svjedoči prožimanju ćirilice i glagoljice na hrvatskim prostorima tog vremena. Valunska ploča koja svjedoči o prožimanju hrvatskog jezika i glagoljice s latinskim jezikom i karolinom.
- 4) Rukopise bismo podijelili u nekoliko skupina: prvu skupinu sačinjavali bi rukopisi koji svjedoče o samim počecima glagoljske pismenosti na slavenskom tlu. Od rukopisa koji nisu nastali na području Hrvatske stalni postav bi sačinjavali Kijevski listići kao najstariji staroslavenski rukopis, Zografsko evanđelje kao najstarije staroslavensko evanđelje, Sinajski psaltir i Sinajski molitvenik. Od rukopisa nastalih na području Hrvatske u stalni postav bili bi uvršteni Kločev glagoljaš kao najstariji glagoljski rukopis oblom glagoljicom, Bečki listići kao najstariji liturgijsko-književni tekst i Münchenski listići kao najstarija azbuka. Treća skupina rukopisa obuhvaćala bi veće tekstovne cjeline liturgijskog sadržaja, misale i brevijare. Od misala dio stalnog postava bili bi Misal kneza Novaka koji svoju zanimljivost krije u bogato

³¹⁸ Maroević, Ivo: Uvod u muzeologiju, Zavod za informacijske studije, Zagreb, 1993. str. 157

³¹⁹ Ibid, str. 223

³²⁰ Ibid, str. 223

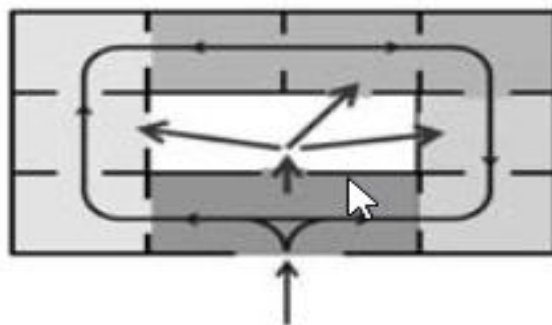
ukrašenim inicijalnima i minijaturama. Potvrda je najstarijeg ritmičko-silabičkog stiha i najstariji je datirani glagoljski misal. Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića kao primjer najraskošnijeg iluminiranog misala također bi svoje mjesto našao u postavu. Od brevijara stani postav činili bi Prvi vrbnički brevijar kao naš najstariji brevijar, Brevijar popa Mavra koji u sebi sadrži Sanktoral u čast Svete Braće. Četvrtu skupinu tekstova sačinjavali bi zbornici s biblijskim tekstovima. Dio postava bio bi Petrisov zbornik kao najopsežniji i sadržajem najbogatiji zbornik, Žgombićev zbornik jer sadrži *Lucidar*, prvi enciklopedijski zapis, Pariški zbornik kao primjer prve pjesmarice. Uz zbornike dio stalnog postava bili bi *Lobkovicov (senjski) psaltir* kao najstariji glagoljski psaltir, *Frašćićev psaltir* kao jedini psaltir bizantskog tipa s komentarom. Kao primjer egzorcističke literature u stalnom postavu bio bi *Amulet*.

- 5) Od pravnih spomenika svoje mjesto u stalnom postavu našle bi *Acta Croatica*, točnije *Dobrinjska isprava* kao najstariji pravni dokument i *Oporuka Jelena, sestre Petra Kružića*, dokument od velike važnosti za hrvatski kulturnu povijest. Svoje mjesto našli bi i *Vinodolski zakon* kao najstariji zakonski tekst, *Istarski razvod* kao najpoznatiji hrvatski razvod, *Regula svetoga Benedikta* kao pravilnik benediktinskog reda, *Knjiga računa bratovštine (crkve) i općine Roč* u Istri kao dokument o životu općine i crkve.
- 6) Tiskom objavljena djela možemo podijeliti u četiri skupine. Prva bi se sastojala od glagoljskih inkunabula: *Misal*, *Brevijar*, *Baromićev brevijar*, *Senjski misal* i *Spovid općena*. Ostala tiskana djela bila bi raspoređena prema mjestu tiskanja. Tako bismo *Meštrija dobra umritja*, *Naručnik plebanušev*, *Transit svetoga Jerolima*, *Mirakuli blažene Deve Marije* i *Korizmenjak* svrstali uz senjsku tiskaru. Uz riječku tiskaru svrstali bismo *Oficij rimski/ Oficij blaženije Devi Marije*, *Psaltir*, *Misal hruatski*, *Knjižice krsta*, *Knjižice od žitja rimskih arhijerejev i cesarov*, *Od bitja redovničkoga knjižice*. Dio djela svrstali bismo oko tiskare u Urachu: *Veliki i Mali pokusni list*, *Mali katekizam* i *Postila*. Uz ove tri tiskar još bi bila uvrštena djela tiskana u Veneciji: *Bukvar*, *Misal Pavla Modrušanina*, *Brozićev brevijar*.

U organizaciji izložbe stalnog postava „Muzeji trebaju stvoriti potrebne uvjete da posjetioци cirkuliraju vlastitim tempom i da uživaju u posjeti.“³²¹ Stalni postavi organiziraju se u nekoliko modela: jednosmjerno obavezno kretanje posjetitelja, jednosmjerno obavezno

³²¹ Klarić, Vlasta-Laszlo, Želimir-Nevidal, Renata: Muzeji i turizam turistički posjetitelji u muzeju: Upravljanje posjetiteljima Priručnik, Zagreb 2011., str. 22

kretanje posjetitelja-kružni model i fleksibilni model kretanja. S obzirom na prostor muzeja i stalni postav u muzeju glagoljice bi se koristio fleksibilni model kretanja.

Slika 17: Fleksibilni model kretanja posjetitelja, Klarić, Vlasta-Laszlo, Želimir-Nevidal, Renata: Muzeji i turizam turistički posjetitelji u muzeju: Upravljanje posjetiteljima Priručnik, Zagreb 2011., str. 23, 29. kolovoza 2019.

To je model koji stalni postav dijeli po segmentima. Izložba se može pogledati kružnim postavom s time da se bilo kojem predmetu ili segmentu izložbe može pristupiti izravno.³²² Sukladno tome stalni postav i muzejski predmeti unutar skupina stalnog postava bili bi raspoređeni kronološki. Ispred ulaza u izložbeni prostor nalazila bi se uvodna legenda o cijelom postavu. Uz nju bi se nalazila kamena ploča s glagoljskom azbukom i osnovnim jezičnim podacima o glagoljici. Prilikom ulaska u izložbeni prostor smjer kretanja kroz izložbu počinjao bi s desne strane. Prva veća cjelina postava bila bi povijesni razvoj glagoljice i život i djelo Ćirila i Metoda kao autora glagoljice. Drugi dio obuhvaćao bi prve tragove glagoljske pismenosti i u njemu bi bili izloženi prvi glagoljski rukopisi i kameni spomenici. Rukopisi bi bili izloženi u staklenim vitrinama i staklenim stolovima. Kameni natpisi bili bi izloženi na odgovarajućim postoljima. Središnja muzealija kamenih spomenika bila bi Bašćanska ploča kao najvažniji glagoljski kameni spomenik. Njoj bi prostorno bilo namijenjeno više prostora i legenda bi bila opširnija od ostalih. Treća cjelina izložbenog prostora bila bi namijenjena rukopisima liturgijske i biblijske tematike i zbornicima. Rukopisne muzealije bile bi izložene u staklenim vitrinama i stolovima. Četvrta cjelina bila bi posvećena pravnim spisima i zbornicima također izloženima u staklenim vitrinama i stolovima. U petoj cjelini knjige bi bile raspoređene prema mjestu tiska. Cjelina bi bila podijeljena na 4 manje cjeline: prva bi obuhvaćala djela nastala u senjskoj tiskari, druga u riječkoj, treća u Urachu i četvrta u Veneciji. Posebno bi bile izdvojene prve hrvatske

³²²Ibid, str. 23

inkunabule. Knjige bi bile izložene u vitrinama i stolovima koji bi izgledali kao manji tiskarski strojevi.

Izložba stalnog postava bila bi organizirana u skladu sa sva tri tipa izložaba³²³: estetskim, evokativnim i didaktičkim tipom. Estetski aspekt izložbe bio bi vidljiv u prikazanoj estetskoj kvaliteti predmeta, prožimanju sadržaja i oblika. Evokativnost bi se očitovala u evociranoj stvarnosti, u kontekstu mjesta i vremenu nastanka glagoljice. Izložba bi sadržavala didaktički karakter ravnomjerno se koristeći muzejskim materijalom i muzeografskim pomagalicama. Informacije bi bile prenesene metodičkim modelima učenja i poučavanja.³²⁴

Legende u muzeju

Legende u muzeju bile bi tiskane na papiru i nalazile bi se pokraj svakog izložbenog predmeta. Sadržavale bi osnovne informacije o predmetu s posebno naglašenim najvažnijim podacima, bile bi kratke i pisane jednostavnim rečenicama. Uz tekst legende nalazio bi se QR Code koji bi se mogao očitati s mobitelom ili tabletom koji bi posjetitelji dobili na ulazu u izložbeni prostor. Ostali tekstovi kao i legende bili bi jasni i kratki. Jezik teksta bio bi dovoljno razumljiv i jednostavan da prenese misao o muzeju odnosno predmetu. Sadržaj bi bio razumljiv iz konteksta, posjetitelju bi bile prezentirane nove i drugačije perspektive potkrijepljene primjerima.³²⁵

Popratni sadržaj stalnog postava

Stalni postav Muzeja glagoljice bio bi interaktivnog karaktera. Posjetitelji bi na tabletu očitanjem QR Codea mogli saznati dodatne informacije o muzeju, postavu i pojedinom predmetu stalnog postava. U prostoru stalnog postava nalazile bi se kopije nekih rukopisa i knjiga koje su izložene u muzeju kao bi ih posjetitelji mogli prolistati. Posjetitelji bi vidjeli kako izgleda stari tiskarski stroj na kojem su tiskane hrvatske inkunabule. Kod dijela s kamenim spomenicima nalazio bi se video koji bi prikazivao kako su ljudi nekada klesali slova u kamenu.

U izložbenom prostoru nalazili bi se naslonjači, stolci i interaktivni stolovi kao mjesta za odmor, dodatnu edukaciju i zabavu. Na stolovima bi posjetitelji mogli rješavati kvizove o

³²³ Maroević, Ivo: Uvod u muzeologiju, Zavod za informacijske studije, Zagreb, 1993. str. 233

³²⁴ Ibid, str. 240

³²⁵ Klarić, Vlasta-Laszlo, Želimir-Nevidal, Renata: Muzeji i turizam turistički posjetitelji u muzeju: Upravljanje posjetiteljima Priručnik, Zagreb, 2011. str. 21

postanku glagoljice, rukopisima ili Ćirilu i Metodu i igrati razne igre (Memory, prilagođen Monopoly gdje se umjesto ulica kupuju glagoljaške knjige) ili slagati puzzle vezane uz glagoljicu. Na interaktivnom stolu posjetitelji bi mogli vježbati pisati glagoljicom i ako žele na izlazu isprintati svoj tekst.

Radionice

U muzeju bi se održavale radionice za različite tipove posjetitelja. Muzej bi imao ostvarenu suradnju s Ministarstvom znanosti i obrazovanja i organizirao bi radionice za učenike osnovnih i srednjih škola. Radionice bi bile organizirane kao terenska nastava u sklopu organiziranih dolazaka školskih grupa. Cilj radionica bi bio upoznavanje učenika s glagoljskim pismom i tradicijom, kulturnim i povijesnim okruženjem i njezinim utjecajem na sadašnjost. Zahtjevnost radionice bila bi prilagođena dobi učenika. U suradnji sa fakultetima bile bi organizirane radionice u sklopu organiziranih studentskih posjeta muzeju. Osim za učenike i studente radionice bi bile organizirane za stručnjake.

7. Muzejsko osoblje

Djelatnosti u muzejima provode se sukladno Zakonu o muzejima, ICOM-ovom Etičkom kodeksu za muzeje i Zakonu o javnim ustanovama. Tijela muzeja su ravnatelj, upravno vijeće i stručno vijeće. Upravno vijeće sastoji se od pet ili sedam članova imenovanih od strane osnivača. Ono usvaja program rada i razvitka muzeja, financijski plan i obračun, statut i druge opće akte. Stručno vijeće čine svi stručni muzejski djelatnici muzeja. Muzej zapošljava ravnatelja muzeja. Prema Zakonu o muzejima on je osoba koja *predstavlja i zastupa javni muzej u pravnom smislu i pred tijelima javne vlasti te obavlja druge poslove predviđene zakonom, aktom o osnivanju i statutom.*³²⁶ Ravnatelja imenuje i razrješuje osnivač muzeja. Mandat ravnatelja traje četiri godine i on može biti ponovno izabran. Uz ravnatelja muzeja i administrativnu podršku muzej mora imati zaposleno stručno osoblje koje se bavi zbirkama i tehničko osoblje. U stručna muzejska zanimanja ulaze kustosi, dokumentaristi, muzejski pedagozi. Tehničko osoblje bavi se poslovima održavanja muzejske infrastrukture i opreme te

³²⁶ Zakon o muzejima <https://www.zakon.hr/z/302/Zakon-o-muzejima> 26.5.2019.

zaštite muzejskih zbirnih fondova. U administrativne poslove ulaze još financije, knjigovodstvo.³²⁷

Bitan dio osoblja muzeja čine volonteri. Važni su za funkcioniranje mnogih javnih muzeja. Volonteri su poveznica muzeja sa zajednicom u kojoj se nalazi. Volonteri u muzeju mogu obavljati različite poslove: voditi organizirane grupe kroz muzej, dočekivati posjetitelje i organizirati prijem, raditi u suvenirnici, pomagati u knjižnici, raditi s restauratorima.³²⁸

Muzej glagoljice zapošljavao bi ravnatelja muzeja, tajnika/odvjetnika, računovođu, osobu zaduženu za odnose s javnošću, muzejske savjetnike, kustose, dokumentarista, restauratora, muzejskog tehničara, čuvare, recepcionista, domara, tehničkog zaposlenika i održavatelja čistoće.

8. Marketing, posjetitelji i pokroviteljstva muzeja

Marketing u muzeju nije nova pojava. Marketing definiramo kao

„proces planiranja i provođenja stvaranja ideja, proizvoda i usluga, određivanja njihovih cijena, promocije i distribucije kako bi se obavila razmjena koja zadovoljava ciljeve pojedinaca i organizacija.“³²⁹

Philip Kotler, otac modernog marketinga³³⁰, bavio se marketingom neprofitnih organizacija, kojem treba oduzeti isključivo ekonomski smisao marketinga, te marketing neprofitnih organizacija s tog gledišta definira kao *društveni proces kojim putem stvaranja i razmjene proizvoda i vrijednosti s drugima, pojedinci i grupe dobivaju ono što im je potrebno ili što žele*.³³¹ Cilj marketinga je da muzejski svijet postane dio našeg svijeta i da muzej počne razmišljati o zadovoljenju potreba, profitu, efikasnosti, poslovnosti. Glavna zadaća marketinga je da se zadovolje potrebe na optimalan način. Glavni proizvodi koje muzej

³²⁷ Maroević, Ivo: Uvod u muzeologiju, Zavod za informacijske studije, Zagreb, 1993. str. 85

³²⁸ Lord, Barry and Lord, Gail Dexter: The manual of museum management, London, The stationary office, 1997, str. 44

³²⁹ Marketing, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=38988> 26.5.2019.

³³⁰ Philip Kotler, <http://www.philkotler.com/> 13.7.2019.

³³¹ Jurić Badurina, Vesna: Marketing u kulturi i muzeju, marketing projekta „Bidermajer u Hrvatskoj“ <https://hrcak.srce.hr/file/211152>, str. 5 26.5.2019.

stavlja na tržište su stalni postav i povremene izložbe. Marketing u muzeju stavio je muzej kao dio kulturne baštine na tržište turističkih proizvoda.³³²

Glavni izazovi muzeja u 21. stoljeću su prihvaćanje činjenice da muzeji postoje zbog ljudi i da budućnost muzeja ovisi o njihovoj prilagodbi potrebama tržišta. Muzeji moraju biti svjesni svoje konkurencije. Konkurenciju muzeju predstavljaju ostali muzeji i drugi načini provođenja slobodnog vremena. Da bi muzej bio konkurentan mora nuditi usluge i proizvode koje javnost želi. Danas javnost želi biti uključena i sudjelovati u radu muzeja, muzej mora uvažiti interese javnosti. Uvažavanje onog što javnost voli i ne voli, želi i ne želi od velike je važnosti u osiguravanju uspješnog rada muzeja i njegovih usluga. Muzej prepoznaje da njegova budućnost i buduće poslovanje uveliko ovise o ljudima i ustanovama koji su naklonjeni njegovim ciljevima. Uključenost publike proteže se od njihovog posjeta muzeju preko prikupljanja financijskih sredstava, volontiranja, terenskog rada do donacija bez ulaženja u autonomiju institucije. Izgradnjom javnog interesa za muzeje osigurava se njegov dugoročni uspjeh.³³³ ICOM navodi kako bi muzeji trebali imati podupiruće organizacije u zajednici: Muzeji bi trebali stvoriti povoljno okruženja za podršku zajednice (npr. Prijatelji muzeja i sl.), trebaju priznati njihov doprinos i poticati skladne odnose između zajednice i muzejskog osoblja.³³⁴

Slika muzeja bitna je u njegovoj komunikaciji s javnošću. Usko je vezana uz njegov identitet. Identitet je povezan s vrstom muzeja, (nacionalni, regionalni, itd.) i tipom zbirke koje izlaže (povijesne, prirodne, umjetničke). Ostale stavke koje čine sliku muzeja su lokacija muzeja (grad, selo) i vrsta zgrade u kojoj je muzej smješten.³³⁵ Muzej više nije samo mjesto čuvanja, istraživanja i interpretiranja baštine, on postaje kulturni i edukativni centar. Sudjeluje u oblikovanju kulturne ponude i postaje dio mreže turističkih atrakcija grada. Muzej se s gledišta turizma i posjetitelja koji ga posjećuju može gledati kao primarni interes turističkog posjetitelja, muzej kao scena ili scensko okruženje za neko događanje poput seminara, kongresa te muzej kao generator novih turističkih posjetitelja.³³⁶

³³² Ibid, str. 6 26.5.2019.

³³³ Ambrose, Timothy and Paine, Crispin, *Museum Basics*. London, ICOM, 1993. str. 17

³³⁴ Etički kodeks za muzeje, ICOM, Sarajevo-Zagreb, 2007. str. 13

³³⁵ Belcher, Michael: *Exhibitions in museums*, Leicester and London, 1991. str. 25

³³⁶ Klarić, Vlasta-Laszlo, Želimir-Nevidal, Renata: *Muzeji i turizam turistički posjetitelji u muzeju: Upravljanje posjetiteljima Priručnik*, Zagreb, 2011. str 8

Ako muzej želi opstati mora prihvatiti potrebe raznolike publike. Iako su potrebe posjetitelja različite možemo ih svesti na nekoliko zajedničkih točaka: posjetitelji žele da ih se poštuje kao osobe, da imaju mogućnost izbora, da budu dobrodošli od strane školovanog, prijateljskog osoblja, da razumiju djelovanje muzeja, da budu aktivni i uključeni te da interpretacija bude relevantna i aktualna.³³⁷ Posjetiteljima je kod slike muzeja bitna prepoznatljivost muzeja odnosno njegov vizualni identitet, publicitet, usluge i sadržaji, okolina te osoblje. Vizualni identitet mora biti prepoznatljiv te predstavljati muzej kao aktivnu organizaciju³³⁸. Publicitet treba na najbolji mogući način promovirati sliku muzeja. Muzej će biti identificiran prema publicitetu kojeg odašilje. Određena vrsta poruke biti će primijećena od strane određene vrste posjetitelja.³³⁹ Usluge i sadržaji odnosno izložbe koje muzej nudi odredit će njegovu sliku i vrstu.³⁴⁰ Izgled muzeja od velike je važnosti za njegovu percepciju među posjetiteljima. Održavan i uredan prostor odašilje sasvim drugačiju poruku od onog neodržavanog.³⁴¹ Muzejsko osoblje važan je dio slike nekog muzeja.³⁴²

Vidljivost i promidžba muzeja provodile bi se kroz određene aktivnosti i kroz više medija. Jedan od osnovnih medija za provođenje vidljivosti i promidžbe bio bi Internet. Muzej glagoljice imao bi svoju internetsku stranicu koja bi sadržavala sve bitne podatke o muzeju (ukratko o nastanku muzeja, podaci o kontaktu, radno vrijeme, cijene ulaznica), misiju i viziju muzeja, kalendar s budućim događanjima, blog sa slikama i komentarima o svim događanjima koja su se već održala, virtualnu šetnju kroz muzej, popis suradnika, partnera i pokrovitelja. Osim podataka o događanjima vezanima uz sam muzej na internetskoj stranici bila bi objavljivana i događanja muzejskih partnera, suradnika i pokrovitelja. Uz internetsku stranicu postojala bi i mobilna aplikacija koja bi sadržavala sve što i internetska stranica. Muzej bi se promovirao kroz društvene mreže objavama na svojim stranicama na Facebooku i Twitteru. Povremen izložbe, događanja, radionice kao i stalni postav u muzeju oglašavali bi se u novinama kao što su Jutarnji list, Večernji list, 24 sata na mjesečnoj bazi i na njihovim internetskim portalima. Uz novine, povremene izložbe, radionice i događanja, bili bi promovirani putem billboard plakata, plakata i letaka na javnim prostorima grada Zagreba.

³³⁷ Ibid, str. 11

³³⁸ Belcher, Michael: Exhibitions in museums, Leicester and London, 1991. str. 25

³³⁹ Ibid, str. 26

³⁴⁰ Ibid, str. 26

³⁴¹ Ibid, str. 26

³⁴² Ibid, str. 27

Velik dio promidžbe odvijao bi se preko Turističke zajednice grada Zagreba i ostalih gradova Republike Hrvatske i turističkih agencija. Jedan od najvažnijih oblika promidžbe preko koje bi se Muzej glagoljice promovirao je televizija.

Tiskanje brošura, letaka i publikacija bio bi još jedan od načina promidžbe muzeja. Brošure i publikacije bi ujedno služile i kao podsjetnik onome što su posjetitelji već posjetili.

8.1. Posjetitelji

Bez posjetitelja muzej je samo zbirka. Da bi muzej povećao broj novih posjetitelja mora pokušati privući ljude slične ljudima koji u muzej već dolaze.³⁴³ Muzeji žele znati tko su njihovi posjetitelji, te prikupljaju informacije o njima, tko su, odakle dolaze, što rade u muzeju i koji su njihovi interesi kako bi se prilagodili potrebama tržišta.³⁴⁴

Posjetitelji u muzeje dolaze iz različitih razloga. Posjet muzeju planiran je događaj i većinom je socijalno iskustvo. Danas muzej više nije mjesto komunikacije, on je mjesto koje posjetitelju pruža autentično iskustvo s emocionalnim nabojem.³⁴⁵ Prema podacima Eurostata za 2007. godinu o posjetiteljima kulturnih spomenika kulturne sadržaje najviše posjećuju visokoobrazovani posjetitelji, studenti i menadžeri. Ljudi većih financijskih mogućnosti i boljeg društvenog statusa više posjećuju kulturne institucije, dok menadžeri najviše posjećuju muzeje, kulturne spomenike, kazališta.

Posjetitelji su ljudi različitih karakteristika. Oni su mladi i stari, visokoobrazovani i neobrazovani, zainteresirani i nezainteresirani. Dolasci su im individualni ili u grupama. Klarić, Laszlo i Nevidal posjetitelje dijele u nekoliko grupa:

- 1) Učeni posjetitelji – posjetitelji koji dolaze s razlogom. Oni su informirani o gradu i muzeju koji posjećuju. Muzejske predmete žele vidjeti iz prve ruke. Žele informativan

³⁴³ Lord, Gail Dexter and Lord Barry, *The manual of museum planning*, London, HMSO, 1999. str. 19

³⁴⁴ Belcher, Michael: *Exhibitions in museums*, Leichester and London, 1991. str. 28

³⁴⁵ Klarić, Vlasta-Laszlo, Želimir-Nevidal, Renata: *Muzeji i turizam turistički posjetitelji u muzeju: Upravljanje posjetiteljima Priručnik*, Zagreb, 2011. str. 12

i ugodan boravak u muzeju. Ne vole velike grupe i da ih se požuruje. Dovoljno su educirani da se mogu odnositi kritički prema onome što vide.

- 2) Obični posjetitelji – najbrojnija su skupina posjetitelja i ujedno najveća ciljna skupina interpretativnih programa. Dolaze jer su nešto čuli ili pročitali o muzeju. Zadovoljava ih sažeta prezentacija i neka posebna priča.
- 3) Učenici – na učenike gledamo kao na buduće posjetitelje. Interpretaciju i vodstvo treba prilagoditi njihovoj mogućnosti koncentracije.
- 4) Bezvolji posjetitelji – posjet muzeju dio je unaprijed uplaćenog paketa. Više su orijentirani na popratni sadržaj poput kafića i suvenirnica. Bitno je da im muzej stvori ugodnu i dobrodošlu okolinu.
- 5) Invalidi – muzej treba biti prilagođen osobama s invaliditetom. Mora bit osiguran pristup osobama u kolicima, tumač za gluhe, vodič za slijepe.³⁴⁶

Novi potencijalni posjetitelji prema Klarić, Laszlo i Nevidal su tzv. LOHAS (Lifestyles of Health and Sustainability³⁴⁷) skupina ljudi. To potrošačka skupina koja se ponosi zdravim i održivim životnim stilom. Oni su dobrostojeći, educirani, zdravstveno osviješteni i iskusni putnici. Njihovo mišljenje je bitno te svoja turistička iskustva dijele s prijateljima i kolegama. Veliku važnost pridaju osobnom zdravlju, rekreaciji i osobnom razvoju te održivom životnom stilu, društvenoj jednakosti i održivosti kulturne zajednice i okoliša.³⁴⁸

Povećanje interesa posjetitelja

Da bi muzej povećao broj svojih posjetitelja mora potaknuti njihovu znatiželju za muzejskim iskustvom. Ono što muzej nudi treba biti zabavno, poticati na daljnje sudjelovanje i vrijedno. Iskustvo ovisi o motivaciji posjetitelja i može biti intelektualno, emocionalno, osjetilno. Interes se može razviti različitim pristupima. Kod planiranja povećanja interesa u obzir se mora uzeti iskustvo posjetitelja, njegove kreativne mogućnosti i mogućnosti angažmana, izazove za posjetitelja, njegovu uspješnost u sudjelovanju, korist od naučenog i povratnu informaciju posjetitelja. Neki od načina razvijanja interesa su višestruke i višeznačajne prezentacije muzejskog predmeta, prikazi na internetu kao što su virtualni muzeji, online

³⁴⁶ Ibid, str. 16

³⁴⁷ <http://www.lohas.com.au/what-lohas> 3.6.2019.

³⁴⁸ Klarić, Vlasta-Laszlo, Želimir-Nevidal, Renata: Muzeji i turizam turistički posjetitelji u muzeju: Upravljanje posjetiteljima Priručnik, Zagreb, 2011. str. 17

prikazi izložbi ili predmeta i korištenje priča, metafora i analogija kako bi posjetitelji mogli stvoriti vlastite veze i asocijacije. Muzej za posjetitelja može biti izvor novog razumijevanja te kritičkog preispitivanja stvari i pojava, učenja i iskustva umjetnosti.³⁴⁹

Publiku Muzeja glagoljice činila bi šira javnost, lokalna zajednica, turisti te svi oni koji su zainteresirani proširiti svoja znanja, razvijati stručnosti ili naučiti neke nove zanimljivosti. Muzej je namijenjen posjetiteljima svih životnih dobi, od osnovnoškolaca i srednjoškolaca te studenata koji bi kroz razne radionice i interaktivne dijelove postava mogli bolje upoznati ili usavršavati znanje. Tu se uključuju studenti i profesori te stručnjaci i znanstvenici brojnih jezičnih institucija te fakulteta, ali i odrasle osobe zajedno sa onima starije životne dobi.

S obzirom na misiju i viziju veliki naglasak kod ciljanih skupina muzeja bio bi na učenicima osnovnih i srednjih škola te studentima. Muzej bi velik dio programa i radionica namijenio upravo mladim ljudima u sustavu obrazovanja u suradnji s Ministarstvom obrazovanja.

Muzej kao i stalni postav bili bi prilagođeni osobama s invaliditetom. U muzeju bi nalazio lift i rampe za invalide, oznake za kretanje slijepih osoba.

8.2. Partnerstva, pokroviteljstva i financiranje

Prema ICOM-u „*Muzeji bi trebali promicati razmjenu znanja, dokumentacije i zbirke s muzejima i kulturnim organizacijama zemlja i zajednicama iz kojih zbirke potječu. Treba ispitivati mogućnost razvijanja partnerstva s muzejima u zemljama ili krajevima koji su izgubili značajan dio svoje baštine.*“³⁵⁰

Muzej glagoljice kao institucija ostvarivao bi partnerstva i pokroviteljstva s ostalim institucijama, udrugama, sveučilištima. Partnerstva bi ostvario s državnim institucijama (Ministarstvo kulture, Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Ministarstvo turizma), udrugama, institutima i institucijama povezanim s jezičnom, povijesnom i arheološkom baštinom (Staroslavenski institut, Društvo prijatelja glagoljice, Arheološki muzej u Zagrebu, Povijesni muzej u Zagrebu, Muzej grada Zagreba, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Nacionalne knjižnice u Beču, Parizu, Ljubljani i Pragu, Hrvatska akademija znanosti i

³⁴⁹ Ibid, str. 23

³⁵⁰ Etički kodeks za muzeje, ICOM, Sarajevo-Zagreb, 2007, str. 12

umjetnosti, Matica hrvatska, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Hrvatski državni arhiv), jedinicama lokalne uprave i samouprave (Grad Zagreb), sveučilištima (Sveučilište u Zagrebu, Sveučilište u Zadru, Sveučilište u Rijeci, Sveučilište u Osijeku, Sveučilište u Varaždinu). Pokrovitelji muzeja kao institucija od javnog interesa bile bi jedinice lokalne uprave i samouprave, Grad Zagreb, te Ministarstvo kulture, Ministarstvo znanosti i obrazovanja.

Suradnjom s turističkim sektorom muzej bi se postao dio turističke karte grada Zagreba i sjeverozapadne Hrvatske. Kreiranjem turističkih ponuda postao bi jedna od zaustavnih točaka turističkih tura, mjesto odmora, zabave i autentičnog iskustva.³⁵¹

Suradnjom s Ministarstvom znanosti i obrazovanja Muzej glagoljice postao bi jedna od potencijalnih ustanova za edukaciju izvan škole. Grupnim planiranim izletima osnovnoškolaca i srednjoškolaca nastava vezana uz glagoljicu i taj dio hrvatske povijesti, kulture ili jezika održavala bi se u muzeju od strane educiranih kustosa kao terenska nastava.

Suradnjom sa hrvatskim i stranim Sveučilištima muzej bi postao jedna od glavnih institucija za proučavanje jezika i njegovog razvitka, glagoljice i njezine tradicije, hrvatske povijesti i kulture. Postao bi mjesto okupljanja znanstvenika s područja Hrvatske i svijeta, održavanja kongresa, polemika, tribina, istraživanja jezičnog karaktera.

Osim preko pokrovitelja, osnivača i donacija muzej bi se financirao prodajom ulaznica i kataloga, preko prihoda ostvarenih prodajom suvenira, javljanjem na natječaje fondova Europske unije.

³⁵¹ Klarić, Vlasta-Laszlo, Želimir-Nevidal, Renata: Muzeji i turizam turistički posjetitelji u muzeju: Upravljanje posjetiteljima Priručnik, Zagreb, 2011. str. 11

9. Zaključak

U ovom radu predstavljena je ideja projekta Muzeja glagoljice u Zagrebu. Cilj projekta je osnovati Muzej glagoljice i stvoriti mjesto autentičnog iskustva i emocionalnog naboja na koje će posjetitelji rado dolaziti. Muzej glagoljice bila bi institucija koja bi sakupljala, istraživala štitila i interpretirala glagoljaške spomenike. Muzej bi bio smješten u dijelu zgrade Nacionalne i sveučilišne knjižnice gdje se ionako nalazi većina glagoljskih rukopisa i tiskanih djela. Stalni postav reprezentativno bi predstavljao baštinu glagoljskog stvaralaštva stavljajući pred posjetitelja neka od najljepših i najvažnijih glagoljskih djela. Pažnju posjetitelja bi, uz Bašćansku ploču, privlačili Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića kao najraskošnije djelo glagoljice, Petrisov zbornik koji sadrži hrvatsku inačicu poznatog grčkog mita o Troji, Pariški zbornik koji sadrži prve hrvatske stihove, razne pravne listine i zbornici koji prikazuju život i navike ljudi onog vremena, prve hrvatske glagoljske inkunabule. Glagoljica, osim što je važan dio hrvatske baštine, predstavlja dio našeg kulturnog i nacionalnog identiteta. Muzej bi osim povijesne i književne vrijednosti baštine, naglasio i onu nacionalnu.

10. Literatura

- American Alliance of Museums <https://www.aam-us.org/programs/ethics-standards-and-professional-practices/mission-statement/> (posjećeno 7.5.2019.)
- Ambrose, Timothy- Paine, Crispin. 1993. Museum basics. London, ICOM
- Barščevski, Taras. 2017. Sveti Ćiril i Metod i prijevod Svetago pisma na crkvenoslavenski jezik, Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 72. No.1, str. 35-48 <https://hrcak.srce.hr/179990> (posjećeno 19.10.2018.)
- Baščanska ploča dragi kamen hrvatske pismenosti <http://www.croatianhistory.net/etf/basska.html> (posjećeno 1.10.2018.)
- Belcher, Michael. 1991. Exhibitions in museums, Leichester and London, Leichester University press
- Berlinski misal <https://glagoljica.hr/?rukopisi=i&id=19335> (posjećeno 10.10.2018.)
- Crnić, Mirjana. 2011. Glagoljica- osebujna odrednica hrvatskoga kulturnoga i nacionalnoga identiteta, Problemi sjevernog Jadrana 11 str. 151-154 <https://hrcak.srce.hr/file/127285> (posjećeno 14.6.2019.)
- Čičak, Andreja-Žukšić, Alen. 2013, Nacionalni identitet i njegova važnost tijekom ulaska u Europsku uniju, Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti, Vol. 5 No.5, str. 97-103 <https://hrcak.srce.hr/184479> (posjećeno 5.5.2019.)
- Čunčić, Marica-Burić, Maša. 2005. Jasnoća i učenje trokutaste i okrugle glagoljice, Filologija, No. 44, str. 1-28 <https://hrcak.srce.hr/9905> (posjećeno 13.1.2018.)
- Damjanović, Stjepan. 2013. Jedanaest i pol stoljeća nezaborava, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 9/1 No. 9., str. 39-49 <https://hrcak.srce.hr/file/171362> (posjećeno 14.6.2019.)
- Damjanović, Stjepan. 2004. Slovo iskona, Zagreb, Matica hrvatska
- Definicija muzeja <http://www.icombih.org/site/definicija-muzeja.19.html> (posjećeno 17.7.2019.)
- Dragučki brevijar http://hrvatska-bosna.eu5.org/hr_kultura/dragucki_brevijar.htm (posjećeno 18.10.2018.)
- Dumbović Bilušić, Biserka. 2013. Kulturna baština u Hrvatskoj pred novim izazovima, Kvartal: kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj, Vol. X No. 1-2, str. 6-11 <https://hrcak.srce.hr/175051> (posjećeno 22.10.2018.)

- Dürriegl, Marija-Ana. 2017. Pouka o ovozemaljskom čistilištu iz *Fatevićeva zbornika*, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu, no. 67, str. 23-43
<https://hrcak.srce.hr/file/285252>
- Etički kodeks za muzeje. 2007. Sarajevo-Zagreb, ICOM
- Fraščićeve psaltir <https://glagoljica.hr/?rukopisi=i&id=19448> (posjećeno 21.10.2018.)
- Glagoljski brevijar Vida Omišljanina (1396)
<http://www.croatianhistory.net/glagoljica/vidom.html> (posjećeno 17.10.2018.)
- Grabar, Biserka. 1984. Tiskani glagoljski Baromićev brevijar, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu, No. 34, str. 159-180 <https://hrcak.srce.hr/14580> (posjećeno 27.4.2019.)
- Hrvatska enciklopedija, Apokrif <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3326> (posjećeno 22.10.2018.)
- Hrvatska enciklopedija, Brevijar
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=9452> (posjećeno 10.10.2018.)
- Hrvatska enciklopedija, Ćiril i Metod, sv.
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13585> (posjećeno 5.9.2018.)
- Hrvatska enciklopedija, Fučić Branko
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20771> (posjećeno 25.9.2018.)
- Hrvatska enciklopedija, Glagoljica <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=22160> (posjećeno 13.1.2018.)
- Hrvatska enciklopedija, Kijevski listići
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31417> (posjećeno 12.9.2018.)
- Hrvatska enciklopedija, Marketing,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=38988> (posjećeno 26.5.2019.)
- Hrvatska enciklopedija, Misal <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41177> (posjećeno 9.10.2018.)
- Hrvatska enciklopedija, Narodni muzej
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=42998> (posjećeno 5.5.2019.)
- Hrvatska enciklopedija, Notarijat,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44162> (posjećeno 26.4.2019.)
- Hrvatska enciklopedija, Pjesma nad pjesmama
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=48529> (posjećeno 21.10.2018.)

- Hrvatska enciklopedija, Psaltir <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50893> (posjećeno 21.10.2018.)
- Hrvatska enciklopedija, Rimski evađelistar <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=52297> (posjećeno 21.10.2018.)
- Hrvatska enciklopedija, Senjska tiskara <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=55423> (posjećeno 27.4.2019.)
- Hrvatska enciklopedija, Tiskarstvo <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=61457> (posjećeno 26.4.2019.)
- Hrvatski biografski leksikon: Borislavić, Gregur <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2456> (posjećeno 21.10.2018.)
- Hrvatski glagoljaški natpisi od 10. do 13. st, <http://www.croatianhistory.net/etf/glnatpisi1.html> (posjećeno 15.9.2018.)
- Hrvatski leksikon, Liturgija <https://www.hrleksikon.info/definicija/liturgija.html> (posjećeno 9.10.2018.)
- Hrvatskoglagoljski brevijar mr161 http://hrvatska-bosna.eu5.org/hr_kultura/hrvatskoglagoljski_brevijar_mr_161.htm (posjećeno 18.10.2018.)
- Ibler, Mladen. 2009. Brevijar Borgiano Illirico 5-6, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, Vol. 36 No. 1, str. 221-228 <https://hrcak.srce.hr/57612> (posjećeno 18.10.2018.)
- Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata <http://go.galegroup.com/ps/anonymouse?id=GALE%7CA357592517&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=03507823&p=AONE&sw=w> (posjećeno 11.10.2018.)
- Jurić Badurina, Vesna. 1996, Marketing u kulturi i muzeju: marketing projekta „Bidermajer u Hrvatskoj“ Informatica museologica, Vol. 27 No.3-4 str. 5-8 <https://hrcak.srce.hr/143180> (posjećeno 26.5.2019.)
- Kapetanović, Amir. 2010. Odras najstarije hrvatske pjesmarice (1380.) u petrogradskom Berčićevu zborniku br. 5 (XV. st), Colloquia Maruliana XV, Vol. 19 No. 19, str 19-29 <https://hrcak.srce.hr/51579> (posjećeno 22.10.2018.)
- Klarić, Vlasta-Laszlo, Želimir-Nevidal, Renata. 2011. Muzeji i turizam turistički posjetitelji u muzeju: Upravljanje posjetiteljima Priručnik, Zagreb, Globtour Event

- Kuvač-Levačić, Kornelija. 2002: Tkonski zbornik: hrvatskoglagoljski tekstovi iz 16. stoljeća (Transliterirao i popratne tekstove napisao: Slavomir Sambunjak, Tkon, 2001.), Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi, Vol. XXX No. 1-2, str. 519-526 <https://hrcak.srce.hr/62064> (posjećeno 22.10.2018.)
- Londonski fragment brevijara http://hrvatska-bosna.eu5.org/hr_kultura/londonski_fragment_brevijara.htm (posjećeno 10.10.2018.)
- Lord, Barry - Lord, Gail Dexter. 1997. The manual of museum management, London, The stationary office
- Lord, Gail Dexter- Lord, Barry, 1999. The manual of museum planning, London, HMSO
- Ljubić, Šime. 1870. Narodni zemaljski muzej u Zagrebu. Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, Vol. 1 No 1, str. 3-16 <https://hrcak.srce.hr/62429> (posjećeno 5.5.2019.)
- Ljubljanski homilijar (XIII. st) http://hrvatska-bosna.eu5.org/hr_kultura/ljubljanski_homilijar.htm (posjećeno 17.10.2018.)
- Matica hrvatska <http://www.matica.hr/kolo/460/glagoljski-zgombicev-zbornik-kaoknjizevni-izvor-24950/> (posjećeno 22.10.2018.)
- Maroević, Ivo. 1993. Uvod u muzeologiju. Zagreb. Zavod za informacijske studije
- Medium <https://medium.com/@tomislavmamic/kako-izraditi-jednostavan-i-u%C4%8Dinkovit-strate%C5%A1ki-plan-organizacije-f4193af803b3> (posjećeno 7.5.2019.)
- Mihaljević, Milan. 1996. Novootkriveni pašmanski fragmenti brevijara, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu, No. 44-45-46, str. 99-170, <https://hrcak.srce.hr/14926> (posjećeno 10.10 2018.)
- Mr. Zijada Đurđević-Alidžanović dipl. Ing. Arh. NUB BIH: Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb za XXI. stoljeće, <https://bosniaca.nub.ba/index.php/bosniaca/article/download/396/399> (posjećeno 28.3.2019.)
- Nacionalna i sveučilišna knjižnica <http://www.nsk.hr/gdje-se-nalaze-korisnicki-prostori/> (posjećeno 28.3.2019.)
- Nazor, Anica. 1993. Hrvatskoglagoljske inkunabule u povodu 500. obljetnice brevijara Blaža Baromića (1493-1993), Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu, Vol. 23/24 No 37-38-39, str. 229-257 <https://hrcak.srce.hr/file313568> (posjećeno 27.4.2019.)

- Nazor, Anica. 2008. Knjiga o hrvatskoj glagoljici >>Ja slovo znajući govorim<<. Zagreb. Erasmus naklada
- Nazor, Anica. 1984. Tiskana glagoljska knjiga od prvotiska Misala 1483. do Brozićeva brevijara 1591. Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu, No. 34, str. 7-16 <https://hrcak.srce.hr/14544> (posjećeno 18.10.2018.)
- Novootkriveni glagoljski fragmenti u riječkoj kapucinskoj knjižnici <https://www.bib.irb.hr/479783> (posjećeno 10.10.2018.)
- Oxfordski glagoljski zbornik <https://glagoljica.hr/?pr=i&id=19454> (posjećeno 20.5.2019.)
- Panelić, Marija. 1981. Senjski Lobkowiczov glagoljski kodeks iz 1359.- Prototip srednjovjekovnih >Liber horarum< za laike, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, Vol 8 No. 1, str. 355-368 <https://hrcak.srce.hr/128095> (posjećeno 21.10.2018.)
- Petrisov zbornik <https://glagoljica.hr/?pr=i&id=15967> (posjećeno 22.10.2018.)
- Pilip Kotler, <http://www.philkotler.com/> (posjećeno 13.7.2019.)
- Proleks enciklopedija <http://proleksis.lzmk.hr/48884/> (posjećeno 26.4.2019.)
- Puškarić, Franje. 2017. Glagoljica u gospičko-senjskoj biskupiji, Riječki teološki časopis, Vol. 50 No. 2, str. 389-435 <https://hrcak.srce.hr/205883> (posjećeno 18.10.2018.)
- Runje, Petar. 2006. Otočac, srednjovjekovna biskupija i kulturni centar, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, Vol. 33 No. 1, str. 51-62 <https://hrcak.srce.hr/file/27421>
- Runje, Petar. 2011. Uz 450-godišnjicu Brozićeva brevijara (1561.), Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, Vol 38 No. 1, str. 5-12 <https://hrcak.srce.hr/file/128454> (posjećeno 18.10.2019.)
- Sambunjak, Slavomir. 1998. Gramatofija Konstantina Filozofa Solunskoga, Zagreb, Demetra
- Službene stranice Grada Zagreba <https://www.zagreb.hr/turisticki-pokazatelji-i-smjestajni-kapaciteti/1031> (posjećeno 12.4.2019.)
- Sudec, Sandra. 2012. Naknadni zapisi u *Žgombićevu zborniku* i mjesto njegova nastanka, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu, No 62, str. 233-244 <https://hrcak.srce.hr/file/143792> (posjećeno 22.10.2018.)

- Središnji državni portal <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6> (posjećeno 14.5.2019.)
- Strateški plan Etnografskog muzeja Zagreb
http://www.emz.hr/downloads/pdf/ppi/EMZ_STRATESKI_FINAL.pdf (posjećeno 19.7.2019.)
- Strateški plan Gradskog muzeja Varaždin 2012.-2015.
<http://www.gmv.hr/UserFiles/File/Strateski-plan-GMV.pdf> (posjećeno 7.5.2019.)
- Strateški plan Muzeja Hrvatskog zagorja 2018.-2020.
<http://www.mhz.hr/downloads/pdf/doc/3Final%20Strate%C5%A1ki%20plan%20Muz%20Hrvatskog%20zagorja%202018.%20-%202020.%20-.pdf> (posjećeno 19.7.2019.)
- Šimić, Marinka. 2015. Leksik Ivančičeva zbornika, Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 47 No. 1, str. 351-376 <https://hrcak.srce.hr/file/226758> str 354, (posjećeno 5.11.2018.)
- Šimić, Marinka. 2003. O prijevodu psaltira iz Pariškog zbornika Slave 73, Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Vol. 29 No. 1, str. 275-292
<https://hrcak.srce.hr/68765> (posjećeno 21.10.2018.)
- Šimić, Marinka. 2012. Zapažanja o jeziku Akademijina brevijara, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu, No. 62, str. 246-266 <https://hrcak.srce.hr/97663> (posjećeno 18.10.2018.)
- Šola, Tomislav. 2014. Javno pamćenje čuvanje različitosti i mogući projekti, Zagreb, Zavod za informacijske studije
- Šola, Tomislav. 2000. Prilog reformi nacionalnih muzeja ili pleđoaje za Hrvatski nacionalni muzej, Muzeologija, No. 37, str. 120-128, <https://hrcak.srce.hr/87454> (posjećeno 5.5.2019.)
- Tandarić, Josip. 1977. Hrvatskoglagoljski padovanski brevijar, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu, No. 27, str. 129-147 <https://hrcak.srce.hr/14267> (posjećeno 18.10.2018.)
- Usputni zapisi i pripisi u hrvatsko-glagoljičkim knjigama
<http://www.croatianhistory.net/etf/zapisi.html> (posjećeno 18.10.2018.)
- Vranić, Silvana: Neke dijalektne značajke u Drugom beramskom (ljubljskom) brevijaru (na primjerima prvoga dijela Temporalu) u

https://bib.irb.hr/datoteka/881877.Neke_dijalektne_znaajke_u_Drugom_beramskom_ljubljanskom_brevijaru.pdf (posjećeno 17.10.2018.)

- Vujić, Žarka. 2007. Izvori muzeja u Hrvatskoj. Zagreb. Art magazin kontura,
- Vujić, Žarka. 2000. Obrazac osnutka prvih muzeja u Zagrebu, Muzeologija, No. 37, str. 21-31 <https://hrcak.srce.hr/87447> (posjećeno 5.5.2019.)
- Zakon o muzejima <https://www.zakon.hr/z/302/Zakon-o-muzejima> (posjećeno 5.5.2019.)
- Žubrinić, Darko. 1996. Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj, Zagreb, Hrvatsko društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Element
- Women in Adria <http://www.womeninadria.com/vizija-i-misija-firme/> (posjećeno 7.5.2019.)

Popis slika

- Slika 18: Tablica grafema oble glagoljice preuzeto iz Žubrinić, Darko, Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1996., str. 88, 29. kolovoza 2019.
- Slika 19: Ćiril i Metod, preuzeto s internetske stranice, URL: <https://duhos.com/sveci-nase-crkve/2017/sveti-ciril-metod/> 29. kolovoza 2019.
- Slika 20: Bašćanska ploča, preuzeto s internetske stranice, URL: http://info.hazu.hr/hr/o-akademiji/osnutak_akademije/bascanska/ 29. kolovoza 2019.
- Slika 21: Plominski natpis, preuzeto s internetske stranice, URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=48790> 29. kolovoza 2019.
- Slika 22: Misal kneza Novaka, preuzeto s internetske stranice, URL: <https://www.glasistre.hr/kultura/izlozba-u-povodu-650-godisnjice-misala-kneza-novaka-danas-u-rocu-572652> 29. kolovoza 2019.
- Slika 23: Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića, preuzeto s internetske stranice, URL: <https://www.hkv.hr/hkvpedija/glagoljai/4431-hrvojev-misal.html> 29. kolovoza 2019.
- Slika 24: Brevijar popa Mavra, preuzeto s internetske stranice, URL: <http://www.nsk.hr/izlozba-o-hrvatskoj-glagoljici-u-francuskoj-palaci-tau/> 29. kolovoza 2019.
- Slika 25: Brevijar Vida Omišljanina, preuzeto s internetske stranice, URL: <http://www.croatianhistory.net/glagoljica/vidom.html> 29. kolovoza 2019.
- Slika 26: Pariški psaltir, preuzeto s internetske stranice, URL: <http://valerijab.pgsri.hr/rad/miniature/> 29. kolovoza 2019.
- Slika 27: Reimsko evanđelje, preuzeto s internetske stranice, URL: <http://www.nsk.hr/izlozba-o-hrvatskoj-glagoljici-u-francuskoj-palaci-tau/> 29. kolovoza 2019.
- Slika 28: Istarski razvod, preuzeto s internetske stranice, URL: <http://db.nsk.hr/HeritageDetails.aspx?id=900> 29. kolovoza 2019.
- Slika 29: Misal, preuzeto s internetske stranice, URL: <https://kamenjar.com/1483-g-tiskan-je-misal-prva-tiskana-knjiga-na-hrvatskom-jeziku/> 29. kolovoza 2019.

- Slika 30: Senjski misal, preuzeto s internetske stranice, URL: <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=22254> 29. kolovoz 2019.
- Slika 31: Baromićev brevijar, preuzeto s internetske stranice, URL: <http://www.croatianhistory.net/etf/novih.html> 29. kolovoz 2019.
- Slika 32: Ulica Hrvatske bratske zajednice, preuzeto s internetske stranice, URL: <https://www.zagreb.hr/en/predstavljen-projekt-uredjenja-zagrebacke-ulice-hr/38750> 5. svibnja 2019.
- Slika 33: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, preuzeto s internetske stranice, URL: <http://www.nsk.hr/gdje-se-nalaze-korisnicki-prostori/> 29. kolovoza 2019.
- Slika 34: Fleksibilni model kretanja posjetitelja, Klarić, Vlasta-Laszlo, Želimir-Nevidal, Renata: Muzeji i turizam turistički posjetitelji u muzeju: Upravljanje posjetiteljima Priručnik, Zagreb 2011., str. 23, 29. kolovoza 2019.

Projekt Muzeja glagoljice

Sažetak

Ovim diplomskim radom izložen je idejni projekt Muzeja glagoljice kao dio Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Ideja muzeja je da se na jednom mjestu izlože sva značajna djela nastala na glagoljici na području Hrvatske i Europe s ciljem stvaranja institucije za interpretaciju, istraživanje i zaštitu glagoljaške baštine. U radu je predstavljena glagoljica kao pismo, njezin razvoj i osobitosti te katalog najznačajnijih glagoljaških spomenika, rukopisa i tiskanih knjiga. Prikazan je utjecaj glagoljice na hrvatsku kulturu, politiku i književnost kroz povijest sve do danas.

U radu je predstavljena struktura i organizacija muzeja. Muzej se sastoji od upravnog i stručnog vijeća, stručnog osoblja i volontera. Naznačena je važnost marketinga u neprofitnim organizacijama.

Muzej je namijenjen svim posjetiteljima s posebnim naglaskom na učenike i studente.

Muzej glagoljice kao nacionalni muzej interpretira glagoljicu kao materijalnu i nematerijalnu baštinu te kao dio nacionalnog i kulturnog identiteta.

Ključne riječi: *glagoljica, muzej, nacionalni identitet, baština*

Project of The glagolitic museum

Summary

This graduation thesis represents a project idea of the Glagolitic Museum as part of the National and University Library in Zagreb. The idea of the museum is to exhibit all significant Glagolitic heirdom created on the territory of Croatia and Europe in one place, with the goal to establish the institution for the interpretation, research and protection of Glagolitic heritage. The paper presents Glagolitic script, its development and peculiarities, and a catalog of the most important Glagolitic monuments, manuscripts and printed books. The influence of Glagolitic on Croatian culture, politics and literature throughout the history is presented.

The structure and organization of the museum are presented in the paper. The museum consists of management and a professional council, professional activity and volunteers. The importance of marketing in nonprofits is outlined.

The museum is intended for all visitors with special emphasis on students.

The Glagolitic Museum as a National Museum interprets Glagolitic as a tangible and intangible heritage as part of a national and cultural identity.

Key words: *Glagolitic script, museum, national identity, heritage*